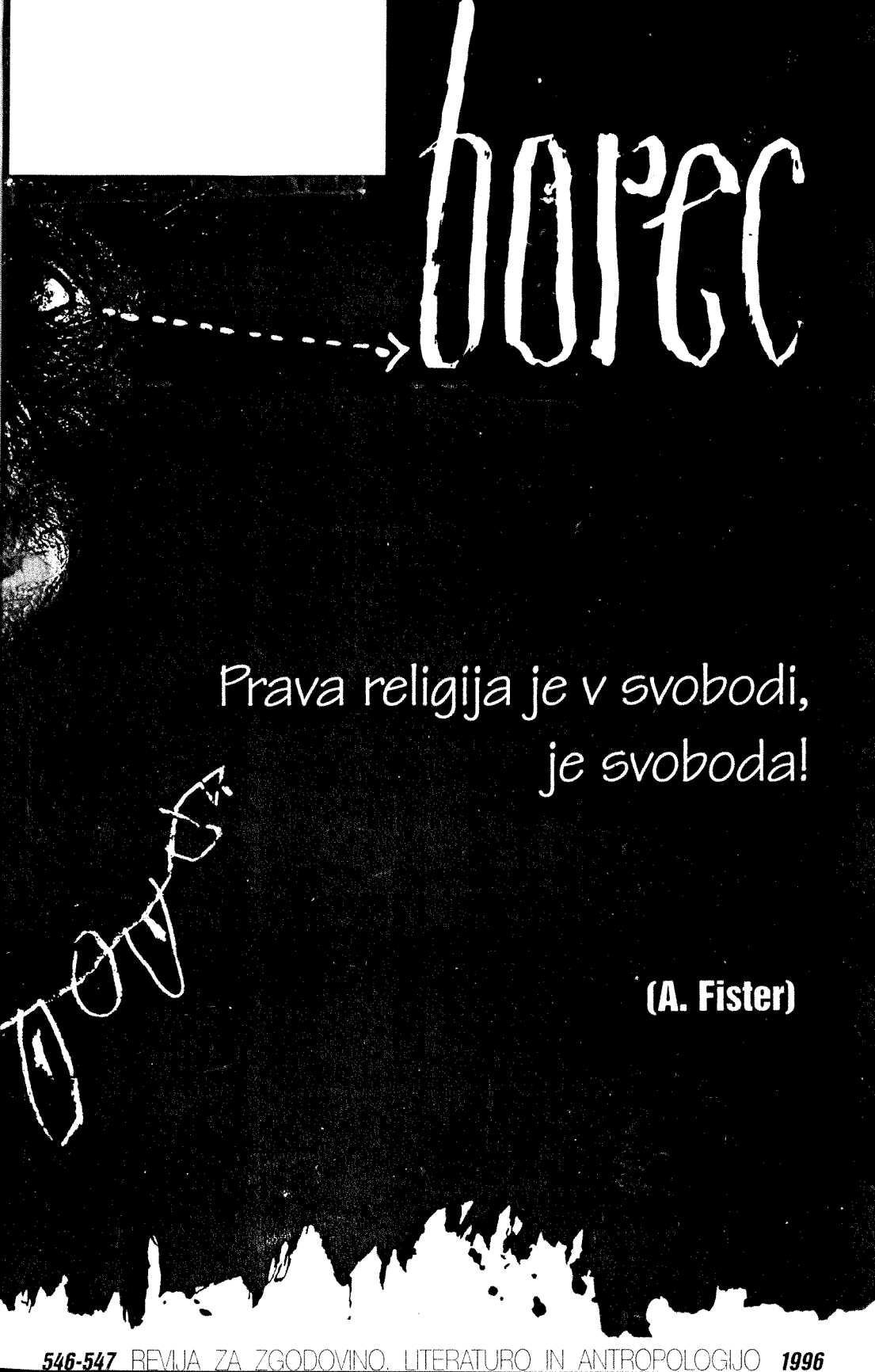

borec

Prava religija je v svobodi,
je svoboda!

(A. Fister)

I Z P R I H O D N J I H Š T E V I L K

Pavla Jerina-Lah

LJUBLJANSKO ZDRAVSTVO IN OF

Tone Peternel-Igor

RAZVOJ OF V POLJANSKI DOLINI

IN POLJANSKA VSTAJA DECEMBRA 1941

Jože Dežman

GORENJSKI ŽELEZNIČARJI 1941–1945

horec

POEZIJA, PROZA, ESEJI

POD OROŽJEM JEZIK

Srbska vojna pisava iz konkretnih pobud

Izbral in prevedel Franci Zagoričnik

Uvodna beseda k antologiji ● 7

Jovica Aćin

O ZASPANI DEŽELI IN SORODNIH NESPEČNOSTIH, esej ● 11

Tatjana Cvejin

HEEJ SLOVANI, antihimna ● 18

Milan Cvetković

VUKOVARJUI, pesem = MRTVIH JE VEČ KOT GROBOV ● 19

Velimir Ćurgus Kazimir

GOZD, proza ● 20

Ljiljana Đurđić

LIRIKA IN POLITIKA = SRBSKA GAY VARIANTA MED KOMUNIZMOM
IN PRAVOSLAVJEM, eseja ● 24

Milenko Karan

SIMULACIJA KATARZE, esej ● 29

Ostoja Kisić

PESEM ● 31

Mirko Kovač

ČAS PREVERJANJA, intervju ● 32

Radomir Mašić – Edvard Munch

KRIK 1895–1995, časno-semantični krogotok, likovna priloga

Zoran Mirković

LOČEVANJE, poglavje iz romana ● 38

(Prevedel Ivo Antič)

Srba Mitrović

NA PALISADAH, VIDOVDAN 1914, pesmi ● 50

Milosav Slavko Pešić

ČAJ ZA KOSILO, dnevnik ● 52

(Prevedel Ivo Antič)

Vladimir Pištalo

O FAŠIZMU, esej ● 58

Zoran Popadić

IZ VOJNEGA DNEVNIKA ● 61

Ljubomir Simović

RUŠENJE ANDRIĆEVEGA SPOMENIKA V VIŠEGRADU, O DUHOVIH DREVES, pesmi ● 66

Svetlana Slapšak

IZSTAVLJANJE RAČUNA DOBRICI ĆOSIĆU = PISATELJI IN DIALOG, DEBEL FLOMASTER, eseji ● 68

Miodrag Stanisavljević

TEGOBE SRPSKE DUŠE = SRBSKO-HRVAŠKA VOJNA (1)–(3), PESEM VOJNIH ZLOČINCEV, SPOMIN NA MILANA MILIŠIĆA, SEDIM V KAVARNI, KI JE V KORAJŽO LOPOVOM, pesmi ● 78

Mirjana Stefanović

MRK = PESEM O HČERI IN ZASTAVI, NJEN OČKA, VOJKA PREKLADA PERNICO, SEDEMNAJST VPRAŠANJ O OSTROSTRELČU, SARAJEVO GROB PRI GROBU, MRK, MOJ MIZAR ČETNIK, NORI IN ZMEDENI, SMRT FAŠIZMU – SVOBODO NARODU, pesmi ● 83

Slobodan Stojanović

ZDRAVICA, pesem ● 88

Judita Šalgo

OTTÓ TOLNAI IN LÁSZLÓ VÉGEL NA MITINGU SOLIDARNOSTI, 25. SEPTEMBRA 1988 V NOVEM SADU, proza ● 89

Stevan Tontić

SARAJEVSKI ROKOPIS = STRAHOPETCI IN JUNAKI, ZRAK, GROZA, OBRAZ, PRENOČIŠČE, ZLATE PALICE, DIHANJE, BOŽANSTVO ALKOHOLA, DREK IN PRITLIKAVCI, HVALA TI, SMRT, UMAKNI SE, DUŠA, ANDRIĆEV SPOMENIK, pesmi ● 100

Vujica Rešin-Tucić

O LJUDJE, REŠITE VOJNO = SPOMIN NA JOSIPA SEVERJA, UBIJAJ TUDI TI, DOKLER ŠE UTEGNEŠ, eseja ● 106

Franci Zagoričnik

SANTA MARIA DELL'INFERMITA, elegija ● 111

FOTOGRAFIJA

Milan Vogel

ZNAMENJA MED PECO IN POHORJEM ● 114

Fotografija Igor Modic Spremnna beseda Igor Glasenčnik

SPOZNANJA

Jurij Zalokar

POT IZ OŽIN ALI OSVOBODITEV VERE ● 168

I. NEPRISTNOST IN ZLORABA VERE ● 172

Če se pa sol spridi

Za pristnost izraza

Zakaj in na kaj opozarjati

Gregorij Rožman in narodno izdajstvo. Vera, zloraba vere in družba.

Ob rob intervjuju Verni ljudje nočemo biti nergači

Clerofascismus redividus ali Marija svojim ljubljenim duhovnikom

S tako spravo se borci ne strinjajo

1. november 1990

Med žrtvami politizacije: boj proti splavu

Čudež v Međugorju

Odrpito pismo nadškofu dr. Šuštarju

Dve katoliški izjavi

Kdo se slika z nadškofom?

Vračanje premoženja Cerkvi je vprašljivo

Prav Cerkev jamči laičnost države

Treba je naprej

Izjava Slovenske škofovske konference. Vse težje praznovanje Božiča?

Cerkev in zahodna agresija na Jugoslavijo

Vzgoja vere, verouk in teologija

II. URADNA CERKEV V SLOVENSKEM ZAMEJSTVU ● 216

Odrpito pismo odgovornim voditeljem Cerkve na Koroškem

Pot krške škofije proti prepadu

Slepila koroške škofije

Skupna Koroška – za koga?

Moralni razpad krške škofije

O Katoliškem glasu

III. URESNIČITEV, esej ● 237

BESEDE

OVIRE

STRAH

KRIVE POTI IN ZLORABA VERSTEV

ODKLON OD VERSTEV, ATEIZEM

SODOBNA ISKANJA

VERA V OČEH KULTURE

SAMOVZGOJA

VEDANTA IN JOGA

KONEC BESED IN DEJANJ

PRAVLJICA

OCENE

Mojca Oblak

ART AND POWER ● 294

POD OROŽJEM JEZIK

Srbska vojna pisava iz konkretnih pobud

Izbral in prevedel FRANCI ZAGORIČNIK

*Solza za srbsko pisateljico
Biljano Jovanović,
umrlo v Ljubljani v času korektur
za antologijo Pod orožjem jezik.*

UVODNA BESEDA K ANTOLOGIJI

Ustreznost imenovanja tematske antologije zna biti bolj vprašljiva kot pa stvar sama. Kajti vse, kar ni pesniška antologija etimološko čistega pomena, kot "cvetni govor", ali po naše kot "cvetober" – in tudi takšne antologije so najpogostejše vprašljive, se lahko zateka k jasneje določljivim podzvrstem (npr. "ljubezenska", "otroška", "ženska" itn.), čeprav po drugi strani ostajajo v domeni nižje relevance. Še nižje je nemara "vojna" tematika, kot najmanj "estetska" in najbolj kontaminirana z zunajpesniškimi prvinami, kot je politična, domoljubna, morda celo vojno-hujškaška propaganda ali kakršnakoli pesniška angažiranost, ki je že sama po sebi deležna prezira "čistih" umetnikov, kaj šele v kakšnem svojem še ekstremnejšem pododdelku.

Razen tega se po zvrstni sestavi antologije najdemo pred razširjenim pojmovanjem samega pesništva, ki se ne omejuje le na liriko, sem se enakovredno vključujejo – ali celo prevladujejo – zapisi v prozi in esejistični zapisi, katere povezuje ravno izbrana vojna tematika. Zraven tega je verjetno odločilen tudi izbrani čas za takšno tematsko antologijo.

Ko namreč govorim, enkrat o hrvaški vojni antologiji (*Hrvaška bojna 1991-92*, revija Borec, XLVI/1994, št. 535-537) in zdaj o srbski (prvi izbor srbske "vojne" poezije pod istim naslovom kot zdaj je izšel v prvem nastopu Nove Atlantide v kranjskem Gorenjskem glasu, sredi 1992) – oboje sodi v isti časni in prostorski kontekst in oboje potem izhaja iz istega pesniškega interesa, gre v obeh primerih samoumevno za neko konkretno vojno. Mogoča pa je tudi vojna antologija zunaj tega obdobja in zunaj teh krajev, obsegajoča liriko in epiko iz različnih ali vseh časov ter različnih ali vseh zemeljskih prostorov, torej kot večna in planetarna tema. Pa ni, da bi bil pojav takšne "angažirane" antologije predvsem manjvreden. Seveda ne le na slovenskem literarnem trgu.

Pri tem je morda zanimivo, da je bila zamisel antologije pri mnogih povabljenih takoj prebrana in razumljena kot antologija s proti-vojno tematiko. Takšno narobno branje je izhajalo najbrž iz tega, ker je bila država, ki je svojo državno identiteto že po prvi svetovni vojni zamenjala za višje imperialne cilje in jih nazadnje skušala doseči z zanetenjem tretje svetovne vojne, ves čas na zunaj zmeraj zoper vojno. Tako je nastal ta paradoks, da je bil glavni krivec za vojno obenem tudi glavni mirotvorec in ne bo nas čudilo, če se bo končalo s kakšno Nobelovo nagrado, kot se je to končalo v palestinsko-izraelski vojni. Zanimivost

je namreč v tistem, da je proti-vojna tematika potemtakem v resnici vojno-režimska, kar nas pri sestavi antologije ni moglo preslepiti in je proti-vojna tematika skupaj s tovrstnimi prispevki odšla po bližnjici na odpad.

Terminus "vojna" je bolj obtežen s časom, z nasiljem in bojem, strahom in človekovo nesrečo in s tem tudi z neposredno in krvavo poezijo, "protivojna" pa bolj s konkretnim političnim režimom in njegovim oglaševanjem, ki naj bi prekrilo "ustavodajni" vojni zločin. Na ta način oba ta dva pojma nista zamenljiva, ne pomenita istega pa tudi ne dveh nasprotnih skrajnosti.

V pesniški praksi gre v primeru imenovanja *Hrvaške bojne* za pesniško izposojjo izraza iz Thompsonove borbene pesmi *Bojna Čavoglave*. Gre torej za "pesem" in ne za "vojno" v celovitejšem pomenu besede, torej za neko pesem v kontekstu hrvaške osvobodilne vojne in po kateri se je zgledovalo tudi imenovanje takratne hrvaške antologije.

V slovenskem primeru doživljam pesništvo in s tem slovenski jezik sprva kot edino sredstvo, s katerim se lahko kot pesnik borim, kar se mi izkaže na prvem slovenskem narodnem mitingu, 21. 6. 1988, v načinu upora zoper "ljudsko" armado, ki se je odločila, da bo "protiljudska". Jezikovne v-beseditve ali iz-besednitve pomenijo artikulacijo tistega boja, ki poteka tudi znotraj samega jezika in ki pomeni tudi njegovo preoblikovanje, kar ni bilo doseženo le z nekim časnim preklopom, ampak pride do njegovega novega razvoja, morda v smislu neke nove tehnopoetičnosti. Odločilni besedili tega obdobja sta *Slovenski gambit*, 1988, in *ARS – Armada Republike Slovenije*, na začetku 1991, od jasne slutnje in napovedi vojne do nujne zamisli ARS, ki je bila predvsem sama Umetnost, obenem pa tudi že zavedanje resničnosti neke neizogibne vojske.

Tudi srbski *Pod orožjem* jezik izhaja iz poezije, iz prvotnega zapisa antihimne Tatjane Cvejin in iz konkretnih pobud, kakor to omenja Mirjana Stefanović v spremni besedi svoje zbirke *Pomračenje* (slov. – Mrk): "Ratne pesme u ovoj knjizi uglavnom su isprovocirane konkretnim povodima." Pri tem je odločilno ravno to, da gre v vseh treh primerih, v slovenskem, hrvaškem in srbskem, takorekoč izrecno za "vojne pesmi" in ne za kakšne druge.

Za nas je morda bolj pomembno, da je vojna določeno civilizacijsko dejstvo, pesništvo pa ne le neko odzivanje na to dejstvo in do določene mere bolj tudi samo to dejstvo. Pri tem seveda ni prezrta razlika med ne-močjo besede in močjo orožja. Kljub temu se zdi, da je pesniška anticipacija vojne, denimo na črti Sever-Jendričko – kjer pride ta anticipacija najbolj do izraza, umetniško dovolj jasna in sugestibilna. Tako kot je danes pomembna ugotovitev razlike med "vojno" in "protivojno" poezijo. Prva ni sama po sebi, tudi ne gre za pesniško artikulacijo

nekakšnega neizogibnega ciklusa človekove zgodovinske usode. Vojna je predvsem posledica neke politike, čeravno utemeljene na stoletnem ali večstoletnem dogajanju. Ni larpurlartizem vojne, je pa larpurlartizem vladanja. Vedno je razlika med ljudmi v azilu in tistimi, ki tja res spadajo, a so namesto tega na oblasti.

Morda porečemo, če vojne ne bi bilo, da bi jo zanetili pesniki. Anticipacije so znane, koincidence tudi. Pesniki so bili na prvih bojnih črtah. Zato jih je tudi toliko odšlo v politiko. Na obeh straneh. Pesniki agresorji in pesniki v osvobodilnih vojnah. Pesniki zločinci in pesniki zgolj žrtve. Angažirani pesniki in tisti apolitični ali antipolitični. Totalni in tudi posebni pesniški kaos ter razločevanja med človečnostjo in zverstvom.

Pesništvo si piše svojo zgodovino in briše vsako drugo, postavlja si svoje meje in briše vse druge, pa tudi svoje. To lahko pojmuje kot stvar stroke. Ali tudi širše, kot vplivanje na utrjene položaje imperialnih ideologij, nazorov, vere, plemen in pd. Tudi v okoliščinah divjanja usode, ko so popustile vse zapornice zla, in že delujejo arhetipske energije, ki nadomestijo predolgo zadrževane umišljene vrednote.

Takšen arhetip so npr. "sprte strani", ki v resnici pomenijo izenačevanje rablja in žrtve v nenehni "komediji zmešnjav", kjer so nasprotni teže številčno izrazljive v številu ljudi in orožja in seveda tudi v tem, da največ štejejo mrtvi ljudje. Tako vesela ali tragična dramaturgija je tukaj predvsem zato, da prikrije agresorja in v njegovi končni fazi tudi poraženca, da bo lahko še naprej in v neskončnost igral svojo vodilno vlogo, če ne nad drugimi narodi pa vsaj nad svojim lastnim.

Poučen je primer kosovske bitke, v kateri je poražena stran po 600 letih dozdevno sporazumno s Turki dosegla nerešeni izid nekdanj nedvomno izgubljene bitke, v zdajšnji vojni pa že gre za očitno zmago poraženih in so tudi mrtvi oropani svoje žrtvovanosti in vsakršnega smisla. Totalitarni režim je izbojeval vse bitke od zmage do zmage tudi ob ne(i)zmernih zagotovilih vdanosti neštetih protivojnih pesnikov. Tako "protivojnost" predstavlja režimsko in ne pesniško-antologijsko verbalistiko. Do takšne protivojnosti ne moremo biti ne strpní in ne antropološko raziskovalno zainteresirani, ker nam gre za druge stvari. Naša neestetika vojna tematika dejansko v prvi vrsti pomeni ostro razločevanje med pozicijskim in opozicijskim pesniškim mišljenjem, slednje pomeni obliko preživetja "v tem strašnem času" (Željko Sabol) in preživetje človekove vesti in upanja.

"Čemu to samozadostno in samostojno – umetnost in ne kaj drugega, Hölderlinovo pesništvo, ali mogoče širše in globalno, je nemara vprašanje, ki spodbija samo vprašano in tudi spraševavca izloči iz nedvornega, trdno zanesljivega in temeljnega. Najdeni odgovor je zmeraj neki odgovor, neki odmev, zato ker bi pravi odgovor pesništvo presegel. Um bi bil

nad pesništvo, ki je vseskozi umno v svoji ne-umnosti, a tisto več tudi ni samo čutno in čustveno, ni samo do-mišljijsko kot pred-um. V času vladavine brez-umja pesništvo tudi ni predhodnica zmagi, ni njen pred-pražnik in ne prapor.

Enostavno, kot pravi vojvodinska pesnica Tatjana Cvejin: "Pod orožjem je tudi jezik, ki z njim govorim..." Ne pod atamanom, kot Slobodan Stojanović razločuje v svoji *Zdravici* svojelastno življenje od njegove polasčenosti po vojaški sili. Pesništvo bo samoosvobojeno, pa ne za svojo lastno izolacijo pred nevarnostmi resničnosti. Je v spopadu s to resničnostjo, lahko pa tudi njen nenevaren balast. Kot človečnost je v nečloveških razmerah, sentiment klavcev in tudi tistih, ki to niso, a so v igri zgodovine na isti strani nasilnih razmejitvev.

Človečnost je v teh razmerah izrazitejša, vendar spet ne tako, da bi ta v mirnem razdobju bila manj očitna. V tem času je potencirana kot protiutež, kot je v miru lahko tudi vprašljiva. V vojnem pesništvu je nemara osrednja tema. Čustvo se kaže kot poslednja oaza človeka sredi razčlovečenja, ker to pušča za sabo samo pušča-vo. Pri Zoranu Popadiću so ljudje stekli ljudje. S čimer se spopadajo, so samo še zapuščene živali, tišina zapuščenih, uničenih domov. To že niso olepšave, nobeno okrasje zdajšnjih in prihodnjih zmag in porazov. Noben dokaz človečnosti v nasprotju z resničnostjo, gotovo pa nasprotje, ki teži za drugačnimi razpleti, kot jih predvideva resničnost.

Le tako je razumeti stopnjevano prisotnost pesništva v času, ko se zdi, da je lahko samo podrejeno – ideološki propagandi, bojnemu ukazu, podložno, tleče, prepuščeno domoljubju ali ljubju tujih domov, petju in pitju, žalju in veselju, populizmu nasilja in sentimenta. Je nujno, kar se vidi po tem, kako se oglašajo ne samo znani pesniki, ampak tudi povsem neznani. Pojavlja se kot manjkajoči člen opozicije vladajoči politiki in režimu. Iz stiske človeka in njegovega jezika nova resničnost. Mogoče zaman in vendar. Mogoče zamujeno in vendar. Gotovo pa zdravo upanje in hotenje, ki nam zbuja zaupanje in zgled, ugled in soglasje." (Nova Atlantida, 1992)

Jovica Aćin

O ZASPANI DEŽELI IN SORODNIH NESPEČNOSTIH

POTOVANJA V TUJINO PREPOVEDANA

Gospod K., junak romanov *Proces* in *Grad*, je povsem normalno bitje, podoben večini izmed nas, kadar se najdemo v podobnih okoliščinah. Toda okoliščine, kakršne so opisane v teh dveh Kafkovih romanih, so še najbolj vsakdanje ravno v našem času. Gospod Jozef K. je normalno bitje, če ga primerjamo z njegovim češkim soimenjakom Jozefom Švejkom. Švejk je prava pošast, saj ga nobena stvar ne preseneti. Ubogega gospoda K. vse doleti. Kamorkoli se obrne, povsod čakajo nanj neprijetna presenečenja, v katerih resnost enostavno ne more verjeti. Vse ga preseneča zato, ker je prepričan, da zakoni so. Švejk? Dajte no, kakšni zakoni!

Takšno vzporednico je zgodaj spomladi 1931 potegnil Brecht v pogovoru z Benjaminom v berlinski kavarni Center. "Švejk je dokaz za pošastnost eksistence, v kateri se mu nobena stvar, pa prav nobena, ne kaže kot nemogoča." Švejk Jaroslava Haška niti za hipec ne bi počakal, da ga čuvaj spusti v Zakon. Že davno je izgubil upanje, da bi lahko v čemerkoli okrog sebe našel kakršenkoli zakon. Kafkov K. sredi brez-zakonja v vsem išče in tudi najde zakon. Smešen je v svoji resnosti in zaskrbljenosti, ne pa Švejk – ta šokanten lik, ki ga nič ne šokira – ki se nič več ne zmeni za stanje stvari, tako zelo, da se je odrekel vsaki resnosti in se nam predstavlja kot zahoteno utelešenje smeha. In zato se povsod počuti kot doma, medtem ko prvi – nikjer: v preroškem Kafkovem delu je obsojen na izgnanstvo; nepripravljen na šok je zmeraj pod šokom. Zato naj bi pregnanci po možnosti peljali s sabo tudi Švejka, mu naredili prostor v sebi, ali ga vsaj pogosteje povabili v goste, posebno kadar jih obsede preganjavski obup. Kafka je domneval, da je pravi avtor *Don Kihota* v resnici Sančo Pansa, ki si je obseden s knjižnimi demoni izmislil viteza žalostnega obraza in ga poslal v svet: na tej poti ga je zvesto spremljal, da bi se tako otresel demona, ki ga je mučil. Vsakemu izgnancu manjka takšen spremljevalec. Gospod K. in Švejk bi bila tako lahko komplementarna lika, dve verziji našega odnosa do blodenj.

Samo s švejkovsko potezo pri Brechtu si lahko razložimo, kako da je v Kafki, ki ga je baje poznal kot lasten žep, videl edinega resničnega boljševiškega pisca! Kot pojasnilo je Brecht v omenjeni berlinski kavarni govoril Benjaminu o Kafki kot o piscu z eno samo in edino temo –

začudenjem. Kafka ves čas variira začudenje človeka, ki sluti prihod "čudovitih premikov na vseh področjih, a se sam ne more vključiti v "novi red". In če je bil Brecht prav razumljen, bi ta "novi red" določali "dialektični zakoni, ki obstoj množic narekujejo množicam samim in posamezniku". Tako je zapisal Benjamin v svojem dnevniku maja 1931 in si ni mogel kaj, da ne bi napovedal tudi lastno, drugačno idejo o Kafkovem pisanju. Brechtova razlaga, čeravno s švejkovsko potezo v poantiranem sklepanju, je podobna gospodu K., ki se povsod vidi v zakonih. Benjaminova nemirna eksistenca in refleksija, čigar samomorivska (?) poanta je z njegovimi interpretativnimi sklepi še najbolj podobna trpljenju gospoda K., tokrat izbira podobo, ki ni brez leska kakega Švejka, brez dopustitve, da *vse-more-bit*i. Morda Kafkova proza sploh na nič ne kaže; vsekakor je takšne narave, da je v vsakem trenutku na voljo demonstriranju tega ali onega. Lahko bi pomislili, je zapisal Benjamin, na obliko *Haggade*, tako Judje pravijo zgodbam in zgodbicam iz *Talmuda*, ki služijo razlagam in dokazovanju doktrine. Vendar vsaka zgodba enako služi razlagi in zavračanju nauka. Kafkova proza potemtakem ni odprta za vsako razlago; je sama odprtost razlage. Lahko bi bila takorekoč zgodba o razlagi, ali nerazložljiva zgodba o razlagi, saj tudi sama kaže na to, kako se razlagi zatika, ostaja zunaj, ne spustijo ga ne na Grad in ne v Zakon. Potem se tu nimamo čemu čuditi, noben zakon dokončnosti ne velja za začudenje in brezupno iskanje zakona.

Ko sta se Brecht in Benjamin pogovarjala o Švejku in gospodu K. ter ju interpretirala, sta v svoje poglede vnesla marsikaj iz svojih lastnih verzij. Njuni interpretaciji nista brez lastne avtobiografije. Takšna so bila tudi izgnanstva Bertolta Brechta in Walterja Benjamina. Pri prvem so prevladovala švejkovske poteze, katerim se je imel zahvaliti za svoj obstoj in za to, da je preživel svoje blodnje. Medtem ko je bil Benjamin začuden K., nekam utrujen od izčrpavajočih pomanjkanj, iskanja sredstev, večni popotnik, sčasoma sprevržen v večnega begunca, nemočnega in prevaranega. Kakor hitro je kaj privarčeval, je že šel na pot. Velika in časovno dolga potovanja so bila eno od treh njegovih velikih življenjskih želja. Še več: prva želja! O tem je odkrito spregovoril v svojem dnevniku le dva dni, predno je na kratko opisal svoj kavarniški pogovor z Brechtom. In prvo takšnih potovanj je bilo na Capri, ko je bil celo pripravljen na bivanje v votlini. Leta 1924, tik pred odhodom na pot, se je mladi gospod B. ustavil na vogalu Friedrichstrasse in Unter den Linden in se ves tresel. Tam je bil časopisni kiosk, ki je bil v lasti starejše prodajavke. In na nekem nastavljenem časniku je bil na naslovnici s krepkimi in velikimi črkami napis

POTOVANJA V TUJINO PREPOVEDANA.

V časniku je bilo objavljeno besedilo dekreta, po katerem bo potovanje v tujino dovoljeno le tistim, ki bojo položili kot kavcijo določeni

depozit. Zahtevana vsota je bila desetkrat večja od celotnega premoženja, s katerim je razpolagal zaprepašeni gospod B. Dekret je pričel veljati čez dva, tri dni. Gospod B. je s svojima prijateljema k sreči odhajal na pot nekaj ur pred iztekom tega roka. Od takrat se začel Benjaminov blodni proces. Na samem pragu polnoletnosti tega procesa je njegov junak umrl na meji, blodni pregnanec na begu, še pred rokom, ko so bila potovanja v tujino prepovedana. Umrl je kot preganjan pes, ko se je pognal in ujel ročaj na zadnjem vagonu zadnjega vlaka.

Zame je, kot kaže, zadnji rok že potekel.

VTIS

Ogledal sem si neko poroko v starem rotovžu v Wiesbadnu. Nevesta in ženin sta po obredu sedla v dobro ohranjeni mercedes, letnik 1956. Ob meni se je ustavil grbasti človeček. Dolgo je stal zraven mene. Svatje so se že razhajali, ko je dejal, ne da bi me pogledal: "Opravljeno." Obregnil se je obme z ramo in molče odšel.

Bil je moj dvojniki. Vsakdo ima dvojnika, ki živi in umre kot pravi pregnanec.

Za vsako svojo usodno priložnost imamo svojega dvojnika. Tudi to kar smo, to kar živimo in umrjemo, je neka takšna priložnost. V tem pogledu je naše izgnanstvo popolno. Nikoli nismo doma, nikoli nismo... Prazna hiša pravi vase: "Opravljeno." To je sporočilo brez odmeva.

BREZDOMSTVO

Selimo se iz hiše. Nočemo ali ne moremo ali nam ne dovolijo več, da bi v njej živeli. Večni podnajemniki, z eksistencialnim bivališčem na obroke. Že desetletja so naše berilo le oglasi o izposojah in najemništvu. Preučujemo njihov slog, saj so v njem naše odločitve, vse od sloga naprej je naše življenjsko vprašanje in vprašanje obstanka. In tako se ves čas prepričujemo o zlaganosti oglasov: napačni ali neobstoječi naslovi, izmišljene telefonske številke, splošna in zato nikogaršnja imena. In ves čas se prepričujemo o globini in nespodobnosti trpljenja brezdomcev, o vsakdanjosti človeka, ki mu je namenjeno, da bo vsiljivec in ki naj za to še plača, naj za svoje trpljenje plačuje vnaprej.

OB PAULU CELANU

I. Bratovščina senc

Padajo noči. Večni somrak pred našimi očmi. Naše ustne oblizujejo besede, ki krožijo skoz tišino in kažejo pot zvezdi, nagnjeni proti njihovi sredini. Todle poka kamen, nekaj blizu času: zraven vseh posejanih senc. Duša, bila si – v etru.

Potem si se spustila v reko, pod led, da upihneš svečo.

Zamišljam si, da bi se tako lahko glasil prevod blodne pesmi Paula Celana. Stopamo skoz somračja, od povsod se svetlikajo ognjišča, neme besede kapljajo z usten, vse bolj razpokanih, kamen se odpira pod bremeni časa. Kljub vsem ognjiščem smo daleč od vseh.

Tudi drugače bi se lahko glasil prevod; vsakič se glasi drugače v neprostranstvih, ki so enako daleč od vsakega zvezdnega prostranstva. Oddaljenost od vseh mogočih prevodov stiska blodeče izgnanstvo za vrat. Daljava davi.

Je nek izvirnik, duša, ampak tam, kjer še prostora ni, kjer je vse beg, in v njem stražni pari mrko terjajo vsakič novo geslo (kdo bi si jih zapomnil) in pri tem nobeno ne velja za prehod do številnih ognjišč. Mi smo razseljena skupnost senc.

Odhod je naše zatočišče.

Izgubljena dežela pokrita z ledom. Led se bo premaknil, ko bo čas za to, in se razširil čez svet. Kdo bo odpiral luknje v ledu? Grobnice, kakršne nikoli nobeden ni videl in jim nikoli ni bil bliže, kot smo jim mi. Luknje. To so podzemске cerkve, hrami razseljenih tal. V njih smo bolj pristni z lastno brezbožnostjo.

Odhod je naše zatočišče. Vse dežele so izgubljene, a pod njimi je voda hladnejša od ledu. Odhod ni nikomur zatočišče. Na ledu: zatočišče mrtvih. Kdo bi to prevedel, duša Paula Celana?

Izgubljena dežela te je obžrla. Jame požrle kosti. Ognjišče obljubilo pepel in obljube izpolnilo v globokem mraku.

2. Tehnica pepela

Tehnica jezika, tehnica besed, tehnica domovine izgnanstvo...

Ponoči je plamtelo sonce-pepel. Ognjišče ni najgloblji prostor. Je pod njim še eden, neviden zaradi zgornje pripeke, je prostor za pepel, rudnik pepela, ogromne zaloge.

Kaj je pretrpel Celan, da bi v svojih premletih besedah, v svojih prepečenih pesmih, razvejal pepel skozi nemščino!?

Na rano je polagal pepel. Trgal je hraste iz pepela in krvi. Sekal besede. Bral spod prečrtanega. Bral samo črto. Njen prelom, v katerem je trud, da bi pozabil to grozno pozabitev, da bi pepel padal v usta rabljem, sejavcem pepela. Spomnite se. *Slava pepela*. Pepel in noč.

Jemo besede pečene pod pepelom. V razodetju jemo knjige. Varjemo žerjavico pod pepelom. Posipamo se s pepelom. Naši lasje so pepel. Naše oči so pepel. Ušesa so polne pepela. Naše srce je pepel. Pljuča so sam pepel. In vse do tal, na katerih drhtimo in po katerih gomazimo, je pepel, pepel.

Tehtamo pepel. Nič ni lažje od njega. Od vsega je težji. Delimo ga vsem. Je splošna hrana.

Nastanek pepela? Postati pepel. Izvor je v tistem, v kar nas pretvarjajo. Pepel, v katerega pretvarjamo druge.

Vlažne črke posušimo s pepelom. Zaloge so ogromne, razmere množične, ne pozabite. Knjiga je pepel. Pepel je na trepalnicah mrtvih.

In kdo bo pričal za pepel? *Kdo bo pričal za pričo? Noben ne priča za pričo.*

Mar bo pepel, za katerega pričamo, pričal za nas?

Kaj je pepel? Pepelnati lasje. Del tistega kar ostane? Ni le del.

Z zajemalko odstranite malo pepela iz čebra. Zajemite, kolikor hočete. Odnosite ga in raztresite. Dosti ga bo še ostalo.

Razen pepela tistega, kar gori, je tudi pepel tistega, kar ne gori. Ampak gori vse razen pepela, razen pozabitve. Pepel ne odpušča.

Sredi tolikšnih izgub, ogenj. Nismo mučenci, pač pa mrtva debela namenjena njihovim grmadam. Ognju vic, plamenu pekla, peklu pomnenja, ko bo nekoč vse pozabljeno, pomnenju pekla: komemoracij, kremacij.

Tudi kamen je pepel. Prah pepel. Noben veter nima imena po njem. Le stebri dima, ponoči, v fugi smrti, in grenak udor neba, in vsi, iz katerih pepel izhaja, ki so se vzpeli v nebo kot dim in imajo grob v oblakih. Brat pepel piše po zemlji in brat dim od mrtvih terja, naj mu odstopijo prostor, da tudi on dobi svojo rakev v pepelu.

ZASPANA DEŽELA

Zdi se, da domovina lahko le mrtvega izgnanca prizna za eno svojih duš. Domovina je tedaj sestavljena iz mrtvih duš.

Živi izgnanci so za rodno deželo ne-osebni. Še nikdar ni slišala za izgnanstvo. Ne dojame, da je zanjo izgnanstvo zadnja priložnost vstajenja, da si zasluži poduhovljenost po vseh grehih revščine, tako ideoloških, tako političnih, tako razrednih, tako verskih, tako rasnih preganjanj... Ampak, morda se boji te poduhovljenosti, ki bi jo naredila za univerzalno in jo rešila dopadljive samoživosti provincialnega? Pa vendar in začuda, raje si želi tistega globalnega, kjer je vse poenoteno; sovraži vse, kar bi lahko bilo kot drugačno, kot neulovljiva, spremenljiva snov. Čeravno večno zaspana, da že ne opaža več lastnega hropenja, pa naša očetnjava preklinja sanje.

Ne bo jih sprejemala niti, ko bo ugasnila sveča. Povsem otrpla je od mraka.

VSAKA PODOBNOST JE LE NAKLJUČNA

Kakor v vsaki zgodbi, ki se začneja zjutraj in govori o metamorfozi, se je Vraneža prebudil nekam vznemirjen nad tem, da je to noč trdno spal, čeprav ga je že na mesce mučila nespečnost. To bi lahko bilo znamenje, da je že skrajni čas, je rekel na glas, medtem ko je skrbno opazoval svoj obraz v ogledalu. Besede je ponovil še glasneje in pogledal iz kopalnice, kot da ga v praznem stanovanju nekdo ne bi dobro slišal. Kopalnica je

bila hudo zanemarjena, a je odsevala, kot je mislil, določeno toplino. Kot moja najpristnejša podoba, je spet dejal na glas, nečimrno in sunkovito se ozirajoč je dodal s poudarkom: kot notranji evropski demoni! Čeprav se je povsem zavedal, da je stanovanje prazno, je bil prav tako močno prepričan, da ga nekdo vseeno sliši.

Ko bo stopil na ulico, se bo soočil z množico ljudi, ki panično iščejo izhod. Tako je bilo včeraj in danes ne more biti drugače. Še več, množica in panika sta lahko samo naraščali. Nekatere tuje ambasade so baje še delale. Vraneža ni imel potrpljenja, da bi kjerkoli čakal. Kaj vse ni počel za tujce? Bil je njihov dopisnik, menjalec, vodič, prevajalec, sestavil je tudi zajetno zbirko različnih obveščevalcev, ki so se obračali nanj za vse vrste uslug... A danes od nikogar pomoči. Na začetku je telefonaril na vse strani. Odziva ni bilo. Potem je obvisel na vratih poslaništev in konzulatov. Zaman. Noben ga ni hotel sprejeti in tudi ven ga noben ni izpustil. Ta svet je postal potemtakem slaboumen. Kakšna usoda naj ga potem še čaka v svetu prepolnem krute neumnosti. Da bi eksperimentiral s časom, tega si ni dovolil: lahko bi pokvaril še tistih nekaj možnosti, ki so mu še preostale. Imam samo dve možnosti, je sklepal Vraneža, medtem ko si je glavo hladil pod pipo. Morda so tudi vodovod zastrupili? So obsedenci. Nikoli več ne bom zaspal. Nocoj je bilo in nikdar več. Torej znova, a si bom izmislil nekaj, kar bo svetu olajšalo samouničenje, mu dalo pospešek do kakšne črne luknje, ali pa bom, ker sem po vsem sodeč ogoljufan za življenje in ne edini, izginil za zmeraj.

In vendar je bila še ena priložnost, ki je noben, niti Vraneža niti jaz, nisva predvidevala. In ta se bo prav zdaj dogodila. Kajti naš Vraneža je v kopalnici na lepem občutil zanosno angelsko sapo. Brez dvoma je prihajala od nekoga, ki je bil v praznem stanovanju. Kdo bi to bil in odkod se je vzel? Ne verjamem, da bomo to ugotovili. To se kar primeri, tako kot nepričakovan nastop obupa ali razsvetlitve, primeri se kot epifanija, pa ne vemo ne odkod, ne kaj, ne kdo. Kar tako. Spusti se štirinožno, naredi angelski glas in spremenil te bom v letečo žuželko. Bolje da veš, v trdokrilca, ki bo omražen živoraril na podstrešju. Potem pojdi, kamor hočeš, izberi si prostor, visi v zraku, preži na tleh in se upogni pod stopalom, za katerega si se svobodno, pazi samo *svobodno* odločil, da te spešta. Vraneža, seveda, otožen posluša ta glas. In že je bil zgubljen v večnosti. Ni mu seglo v zavest, da je bil ogoljufan tudi za lastno smrt.

Ob tej izkušnji bi lahko poskrbel, da ne pride tudi pri meni do podobne napake.

IZ PISMA

...nocoj so ukinili suspenzije in ne vem, kako naj bi bili ali ne bi bili pametni. Mi, opazovavci gledamo na to z očali in brez njih, in tudi ne vem, kakšne dioptrije rabimo v pozitivu ali negativu, pri parafricanju miru. Delegacija je prišla od daleč, a zdi se mi, da je daleč, tam daleč... nekje na koncu nekega morja v mori teža težnje, ki nas privezuje na Zemljo in z njeno težnostjo letimo na vse strani po kozmosu. Ne vem, kaj na vse to poreko nezemljani, ker se ne oglasijo. Tu in tam nekakšni jasnovidci prepoznavajo njihova bivališča in stopinje, pa še zmeraj ni konkretnih sporočil. Pri vsem tem se nekateri dobro počutijo, nekaterim je do slovesnosti ob strmoglavljenju standarda in gretja v teh hladnih dneh, v katerih skupaj trepetamo tudi zaradi mraza in šklepetamo z zobmi, ki jih je vse manj, in od zdravja, zaradi katerega obolevamo. Sneg se je stopil, tako se spet kažejo jesenske tvorbe. Mesto je umazano. Mlade ženske odlagajo ravno rojene dojenčke v kontejnerje. Človeško meso je še zmeraj brez vrednosti, vsa druga živina je na ceni in jo prodajajo na kile. Nobeden ne zastavlja vprašanja, zakaj pokoljejo toliko živine. Tudi prazniki so vedno bolj na ceni. Praznuje se. Jaz sem tako prazna in tako onemogla, da skoraj brez teksta končujem te vrstice.

Novi Beograd, 23. februar 1995

Tatjana Cvejin

HEEJ SLOVANI

Antihimna

*Razloge za muko
in vse bogastvo te dežele
odkrivam...*

Heej Slovani, če si, hitro pridi, kje si?
Če v nebesih, vidiš, kdo nam to zamesi.

Heej Slovani, mnoge naše, tretje, pete flaše,
več al' manj so polne, prazne – vse porazne.

Heej Slovani, še so očetje, dedje, pred sinovi krivi,
vsi junaki – klavci pravi: Kaj morite, niste zdravi?

Ko za narod srce bije, vsak svoj novi prapor vije,
vsak s sinovi, himno pretí, zemlja sem ter tja leti.

Demokrati dvigajo glave, svetniki novi stare Slave,
nekaj grozé, ostro govoré, kaj naj se dogovoré?

Živi, živi, dolg slovanski, živel boš na veke -
heej Slovani, strelja, bije, bog pravice solze lije.

Marš na Drino, pojte zbori, svetosavska naj zaori,
naj tvoja volja se zgodi, če najboljša naša ni.

Heej Slovani, poznamo red: amen-néma zapoved,
heej, za mrtve žívi, heej, za žive prave krívi!

Pod orožjem je tudi jezik,
ki z njim govorim... heej!

Nova Atlantida, Gorenjski glas, 10. julij 1992

Milan Cvetković

VUKOVARJU

Mrtvih je več kot grobov

Natalja Gorbanevska

Jutro
ali pa to ni
je samo prtiček kanibalov

Jame se krohotajo
Ljubezen je ubita
Zunaj nje smrti ni

Glasno
jame nove in stare
ne upajte na smrt

(Potrebujemo solze
diverzijo solz)

Za norost tega sveta
je pomlad večna
Rablju roke nikdar ne zadrhtijo

Spet se prebujamo
iz živih grobov
da jemo lastno meso

Velimir Čurguz Kazimir

GOZD

Pred leti sem bral znanstveno fantastičen roman *Svet se imenuje gozd* Ursule LeGuin. Roman ima jasno ekološko humanistično sporočilo, čudovite opise gozda in življenja v njem. To je neka vrsta kozmične pravljičice, v kateri imajo ljudje pomembno, ne pa tudi najpomembnejšo vlogo. In če sem medtem že pozabil na zgodbo in na številne podrobnosti romana, se mi vsaj naslov pogosto vrača. Svet se imenuje gozd! Kratko in jasno. Nediplomatsko.

Od kar vem zase, sem obseden z gozdom.

Rojen sem in odrasel v mestu. Ne glede na to, kolikokrat smo se selili zaradi očetove zaposlitve, se vsi moji najzgodnejši spomini navezujejo na ulice in na mesto. In tudi v največjem mestu se nikdar nisem izgubil, kjer lahko mestni labirint in še večje razprostiranje četrta v hipu paralizira občutje. Edina bojazen, ki jo v velikem mestu občutim, se pojavi takrat, kadar ne ocenim dobro razdalje in ko nekam ne pridem o pravem času.

Čeravno se tudi v gozdu nikoli nisem izgubil, me v njegovem labirintu zmeraj oblije zona. Pri tem se ne bojim samega gozda in tistega, kar je v njem. Tudi prenočitve v gozdu se ne bi bal. S časom sem se otreseel strahu, da mi bo kakšna gnusna žuželka zlezla v uho. Sicer pa mi tudi stročji fižol ni več zoprni. Tudi na bučke sem se navadil pri tridesetih.

Vse to pripovedujem enostavno zato, ker mi pri omenjanju gozda toliko stvari prihaja na misel, toliko tega me povezuje z otroštvom, toliko izpuščenega in begotnega postane bistveno in neizogibno za moje današnje in morda še bolj za prihodnje življenje.

Pomalem zavidam svojemu mladostnemu prijatelju, ki je postal ugleden botanik in kot za hec že na daleč prepozna gozd, kaj rase v njem, koliko je star... Dozdeva se mi, da bi mi lahko samo po mojih meglenih opisih gozdov, skoz katere sem šel, pripovedoval cele zgodovine. Vendar zdaj ni več čas za naivno in pravljično prepuščenost materi naravi, ampak za surov boj za lastno pomnjenje in za prostor pod soncem.

V mojem mestnem življenju je bil gozd od nekdaj nekaj nestvarnega in nenavadno dragocenega.

Pri svojih dvajsetih letih sem prvič slišal, da ima moj ded po materi neki gozd. Gozd je bil v okolici Vincev, vasi kakšnih dvajset kilometrov od Jajca, na obronkih hriba, ki se spušča proti Vrbasu. Nikoli nisem ugotovil, kje je ta gozd, ne kolikšen je, ne kako izgleda. Ko je ded umrl,

in sem jaz že odrastel, sem slišal, da je tisti gozd zdaj naš, a mi to seveda ni nič pomenilo. Imeti "svoj" gozd je bilo zame enako fiktivno kakor to, da je Dardželig domovina najboljših čajev.

Pogosto pijem čaj, pa zelo malo razmišljam o tem, odkod prihaja in kako izgleda gojitelj čaja. Sploh mnoge stvari tako uporabljamo.

Pred petnajstimi leti je umrl moj ded – lastnik gozda. Kolikor vem, si takrat nobeden v družini ni dal opravka pri prenosu lastništva. Prav tako ne verjamem, da je ded šel kdaj pogledat svoj gozd. Dedova družina, ki je imela svet in hiše v Vincu, se ni ukvarjala s sečnjo in prodajo lesa. Bili so imoviti in urejeni ljudje, veliki posestniki, z veliko živine, traktorjev, sadovnjakov in seveda, zvečine so bili zaposleni v Jajcu.

Dedov gozd je obstajal samo kot star družinski zapis, ki so ga odpirali in prebirali le ob družinskih praznovanjih ali poletnih počitnicah. Ded je živel s svojo drugo ženo v Sarajevu, v majhni hiši na Bjelavah. Okrog hiše je bil vrt in majhen kurnik s petimi ali šestimi kurami, stranišče in kopalnica sta bila na dvorišču. V majhni kuhinji je bil star štedilnik na drva. V babičini in dedovi sobi, ki je bila hkrati tudi jedilnica, je bila kmečka peč. Vendar nikdar nista kurila drv iz svojega gozda. Drva sta, tako kot vsi normalni meščani, kupovala v skladišču za kurjavo. Nekoč smo se pohecali z dedom: – In kje imaš, Pero, tisto tvojo gmajno?

Gozd je gotovo vknjižen v katastrske knjige, ki jih zdaj predstavniki srbskega naroda v Bosni vlačijo s sabo kot dokaz, kaj vse pripada "nam". Predstavljam si zgovornega predstavnika naroda, ki mu po rojstvu pripadam, kako v Ženevi razmejuje deželo in morda izvleče kot kronski dokaz ravno dedov porumeneli lastniški list. Kdo ve, morda se je dedov gozd znašel ravno na nekem spornem ozemlju, na katerem se trije sprti narodi prerekajo okrog razmejitve. Morda ravno zdaj zahtevajo dedovo soglasje, da se gozd priključi k eni od dveh ali treh novih držav. Kdor bo prvi ugotovil, da deda ni več med živimi, se bo mogoče skušal dogovoriti z njegovimi dediči. Takrat bojo prišli do mene in do moje mame in bo na naju dveh, da končamo spor.

Začenjam resno razmišljati o tem, kaj naj storim.

Ali naj zahtevam zamenjavo ozemlja, da namesto gozda v osrednji Bosni dobim neki prijazni gozd v državi, v kateri danes živim? Ali naj neuklonljivo vztrajam pri svetosti dedovega gozda? Morda bi se moral obrniti naravnost na Združene narode in zahtevati eksteritorialnost mojega gozda?

Med prejšnjo zimo sem pogosto hodil v klet in zaskrbljeno ugotavljal, kolikokrat bomo še lahko zakurili. K sreči je bila zima bolj mila, pa mi ni niti enkrat samkrat prišlo na misel, da bi bilo lepo, če bi bil dedov gozd bliže Beogradu. Pet metrov drv zame, dva za prevoznika in ne bi se bal najhujše zime. Pa bi res sekal v gozdu, s katerim se ded, kot reven

upokojenec, nikoli ni ogreval? Morda je še bolje, da je gozd zunaj dosega mojega pogleda. Kako bi sploh stopil vanj, po osušenih vejah, mahu in šibju, z oglarsko kredo v roki? Kako bi se sploh odločal o tem, kako bom posekal prastaro bukev, pod katero se je ded v svoji mladosti igral ali se ljubil? Sebe poznam veliko bolj kot pa pravila modernega gozdarstva. (Ej, ko bi po kakšnem naključju podedoval rudnik premoga, ne bi bil v takšnih dilemah.)

Nasproti hiše, v kateri stanujem, sta se dolgo košatili dve stari jablani. Njune sence so popoldne šle čez celo ulico. Nekje na začetku marca so prišli novi lastniki hišice, pred katero sta rasli, in ju nekoč zgodaj zjutraj posekali. Oklestili so veje in debla odpeljali s kamionom neznano kam. Ulica je namah opustela.

Kjer sta prej bili jablani, sta ostali dve globoki jami. Tudi korenine so skrbno izkopali. Stari sosed, predvojni Beograjčan, s stanovanjem s tridesetimi kvadrati, je bil zaprepaden nad hitrostjo izvedene operacije in je vprašal malega dlakavega gospodarja, čigar obraz so krasile zrasle obrvi, s kakšno pravico to počnejo.

– Ko te jebe, je odvrnil podjetni gospodar.

Tako se tukaj dela.

Ne morem verjeti, da bi mi kakšen bosanski domačin, četudi z zraslimi obrvmi, tudi tako odgovoril. Biti gospodar gozda, to v tej deželi še zmeraj nekaj pomeni, četudi ne bi nikdar živel v njem ali od njega. Za svoj gozd se človek lahko bori. Ali pa se molče preda in ga nekomu podari. Gozda najbrž ni mogoče brezčutno posekati in odstraniti kar čez noč, tako kot tisti jablani v beograjski ulici. Gozd neslišno in neopazno zleze človeku pod kožo in se razlije po celem telesu kakor virus. Gozd je poslednje mitsko pribežališče in zatočišče upanja. Ne glede na to, kako je tuj, skrivnosten in nevaren, že sama misel nanj lahko varuje pred obupom, ki ga povzročajo gospodarji z zraslimi obrvmi.

Včasih si predstavljam, kako eden bosanskih vladarjev v luksuznem ženevskem hotelu iz notranjega žepa sivega listrovega suknjiča potegne zvitek listine o gozdu v bližini Vinca in s prstom pokaže nanj.

– Čigavo je tole? A? Čigavo je tole? Poglej, kaj piše. Katero ime je zapisano?

In potem kar precej zabode nacionalno zastavico na ogromen zemljevid.

– Kota 905?

Lahko lepo vidim, kako se moj gozd spreminja v posebno osvobojeno ozemlje in narodno bazo. Samo tega se še manjka, da ga posnamejo za državno televizijo. Samo toliko, da se svetu pokaže, kako je s tem in kam naj stresejo tovor napalma.

Mojbog, na kaj sem pripravil svoj gozd, samo ne na ogenj. In sprijaznil sem se s tem, da si ga predstavljam v različnih izdajah. V njem sem

videl zemljanke in šotore vseh treh sprtih strani, črede ovac, geometre, Kenijce, Švede, Francoze, novinarje, duhovnike, dobrotnike, hudodelce... Vse sem lahko videl, le tega ne, kako gozd gori.

Kaj se bo zgodilo, če z odločitvijo nekoga od zgoraj gozd pripade narodu, ki trenutno ne zaseda tega ozemlja? Gozda ni mogoče preseliti. Ga bojo zato trenutni gospodarji spremenili v pepel? Tudi takšna možnost gotovo obstaja.

Blodim po gozdu, ki je po neki usodi pripadel meni in vidim, da je v njem vedno več detljev, kosov, šoj, sinic, ponoči sov, lisic, zajcev... Ded je počepnil za grmom robidovja, le njegove oči je videti skoz trnje in listje in ovohava težak gozdni zrak. Se vonj po požigu približuje ali se je ustavil?

Mogoče pa bi bil jaz, ki bi si težko dovolil, da bi se v gozdu česarkoli dotaknil ali kaj spreminjal, povsem neprimeren gospodar. Najbrž razen robid, gozdnih jagod, lešnikov, pečenic ali ciklam ne bi ničesar drugega prinašal iz gozda. Gozda ne bi krčil niti za najmanjšo kočo. Najrajši bi videl, da bi gozd ostal tam, kjer je zmeraj bil, skupaj z mojim daljnim rodом in njihovimi starimi sosedi, in da od časa do časa izvem, da je januarja nekdo posekal dve ali tri bukve in da imajo vsi na sumu nekega krajevnega pijanca in klateža. Takrat bi bil zares srečen in pomirjen, prepričan, da je gozd v dobrem stanju in v pravih rokah.

Namesto miru in gotovosti spet pričenjam fantazirati: o, ko bi bil moj gozd vsaj malo bližje! Kot da bližina v teh časih sploh kaj pomeni.

Še zmeraj čakam, da me gospodar z zraslimi obrvmi pokliče in mi sporoči, da je gozd na varnem. Če bo pozoren, mi bo nekega dne poslal tudi škatlico polno lesnega pepela. Iz nje bo ves čas škilil moj ded, ki mi je brez pojasnila zapustil čudežen gozd.

Ljiljana Đurđić

LIRIKA IN POLITIKA

Dvajseto stoletje se na Balkanu končuje v najstrašnejšem, demonskem nasilju, in sicer nasilju, ki ga je proizvedel najmračnejši del evropskega romantizma, ki se je šele zdaj in v teh prostorih razkošno razcvetel. Ali je kje večji anahronizem in večji romantizem, kot je danes položiti usodo nekega naroda v roke pesnika-politika, pa naj so pisali verze ali ne, vsi takšni pesniki so romantiki. Romantizem si je razen modrega cveta omislil tudi Frankensteina in, ko je sanjal o svobodi, je presanjal vse zlo, ki si ga človek more izmisliti, da bi dosegel inventivnost zlodja. Količina romantizma, ki se je ob koncu dvajsetega stoletja razlila čez te prostore, bi potopila tudi večje posesti sveta, kot je Balkan.

Patetičnost civilizacije, ki je vsaj na evropskih tleh dokončala svojo nalogo osvobajanja narodov, in se poslovila tudi od svojih Byronov in Hugojev, drži v smrtnem krču narode Balkana. Tolikšnega števila lirikov, vključenih "v boj za narod svoj" ne pozna niti najbolj romantičen konec osemnajstega stoletja, ob dejstvu, da se danes veliko število njih ne izraža samo metaforično; lirične kanonade niso nič več samo vrste verzov, ki poganjajo kri iz srca v glavo, so tudi vrste izstrelkov, rakete, ki ustvarjajo barvni ognjemet na sarajevskem nebu.

V tem pogledu so bili in ostali edini pravi politiki tisti, katerim pesmi pojejo, od Broza do Miloševića. Ostali so pomešali vloge in vložke, si naprtili mesijanstvo in profetovstvo, in predstavljajo najslabšo mogočo povezavo med vsakdanjim, političnim, se pravi umazanim ter pesniškim, lirskim in večnim. Ko pesnik naredi enačaj med ozemeljskimi mejami in večnostjo, ko se loti mučnega razmejevanja, postavljanja večnih meja za narod svoj, izda tako narod kakor tudi večnost – poezijo. Ni pesnikovo opravilo v tem, da zabija količke. "Pesnik je najneposrednejši prevodnik svojega časa... političen (kakršenkoli!) nalog pesniku, ni naslovljen na pravi naslov... Pesniško poročilo je neprepričljiva stvar, vlačiti pesnika na repu politike je nekoristno," pravi Marina Cvetajeva. Še sanjalo se ji ni, da bo pesnik ob koncu dvajsetega stoletja lahko tudi glava neke politike.

Lirske kanonade po živih ljudeh so nekaj, kar je izkusil tudi resničen pesnik v Sarajevu: Stevan Tontić, mož, ki je dosledno branil pesnika pred politiko in ki mu je nek drug pesnik, Radovan Karadžić, s svojega političnega trona dovolil, da se sme ukvarjati z individualnimi problemi svoje eksistence, če mu je že toliko do tega. Obenem se bo taisti

pesnik-politik ukvarjal z večnimi in božanskimi problemi. Česar pa on ne vidi in nikoli ne bo, je to, da se bo vse to nekoč pomnilo po *Sarajevskem rokopisu* Stevana Tontića, ki je z golim peresom branil Sarajevo in ljudi v njem, ne glede na njihovo narodnost, pa ne po številu mrtvih in pohabljenih, kjerkoli se postavljajo meje. Surovost pozabitve pozna neko nepreklicno devizo – pomnimo samo tisto najboljše – v književnosti; zgodovina pomni tudi najhujše, a to nikoli ni bilo napisano s peresom, ampak s krvjo.

Pesnik-politik, ki na Palah razkazuje svojo pesniško zbirko kot dokaz svoje nezatajljive humanosti, sebe v takšnem trenutku najbrž doživlja kot nekakšno Anno Frank, kot univerzalno žrtev-pričo, da bi se že v naslednjem videl kot Nerona. Ta čas je Stevan Tontiće kopal rov na prvi bojni črti in po skrivnih kanalih poslal svoj *Sarajevski rokopis* svojim prijateljem v Beograd, da bi jim povedal, kako ni izdal pesnika v sebi in da njegova poezija nikoli ne bo služila temu, da bi dajala legitimiteto zločinskemu delovanju posameznika, kakorkoli bi se že imenoval: srb, Hrvat ali musliman. Stevan Tontiće pri tem piše srb, Hrvat in musliman z malimi črkami. Stevan Tontiće je spremenil samo gramatiko: imena narodov piše z malo. V želji, da bi bili veliki, so se narodi v Sarajevu pred njegovimi pesniškimi očmi pomanjšali – izgubili so veliko črko svojega imena. Pesnik Stevan Tontiće je izpolnil svojo pesniško nalogo: "In pesnik bo najbolje služil svojemu času, ko mu bo dopustil, da se skozi njega izreka," pravi Marina Cvetajeva in dodaja: "Vojne, klavnice, razmesarjeno telo in Rilke. Zaradi Rilkeja bo zemlji za naš čas oproščeno."

Vse zbirke nastale v tem času brezumja in trpljenja, ki so zunaj magistralne poti Stevana Tontića, bojo spet prebrane, in ko bojo z njih oluščeni Broz, dnevna politika, vojna, narod z velikim N, meje, ne bo ostal niti obris ribje kosti – poezije v njih. A pesnik, ustvarjalec takšne poezije, je prehodil pot od upornika, maščevalca, največjega med pesniki svojega naroda, zaupal je v svojo mesijansko vlogo in končal v vojnem liferantstvu in profitarstvu.

Februar 1993

SRBSKA GAY VARIANTA MED KOMUNIZMOM IN PRAVOSLAVJEM

Beograd je tako kot ostala velika mesta v svetu že dolgo sedež gay korporacije. Veliko mesto deluje kot džungla in nudi idealne pogoje za skrivalnice vseh vrst, kar je v provinci je malo težje. Beograd je imel zmeraj svoje "salone", v katerih so se zbirali vidnejši predstavniki srbske gay korporacije, pa tudi določeno število pooblaščenih opazovalcev; ni treba omenjati, da so to bili vsi po vrsti moškega spola. Na spodobni komunistični odmaknjenosti so bile zraven tudi nekatere ženske, ki so

za potrebe "salonov" opravljale nemoška opravila. V same "salone" nikoli niso bile uradno pripuščene. Večina članov "salona" se je rekrutirala iz sveta kulture in umetnosti, na čelu pa je bil "učitelj", najstarejši in najuglednejši član; k njemu so se prihajali poklonit. Tu se je dogajala tudi menjava generacij. Skrivnost "obrti" je prehajala iz roke v roko.

Pripadniki beograjske gay korporacije se s politiko ne ukvarjajo javno – tajno zmeraj. Vladajoči režimi imajo v svojih vrstah vedno tudi podanike boginje Uranije, preko katerih se ohranja skrivna zveza in ta jim omogoča, da so nepretrgoma ob strani oblasti – dosti daleč pa tudi dosti blizu! Skrivni homo-kanali zmeraj in v vseh družbenih okoliščinah delujejo brezhibno. V komunizmu tako kot v kapitalizmu, v lagerjih, v zaporih, samostanih, bankah, bolnicah, parlamentih – povsod imajo svoje predstavnike. Mogoče jih ni le v klasičnih javnih hišah – tam nedotakljivo vladajo ženske.

Ker se ob vsaki priložnosti in na vsakem koraku zavzemajo za svobodo mišljenja in govora (med njimi so bili zmeraj izvrstni intelektualci), delujejo pa v okviru tajnih ali poltajnih skupin/združenj, se pravi, da ne pripadajo svobodnemu svetu, so prisiljeni, da to svobodo ves čas filozofsko utemeljujejo in teoretično dokazujejo. Sezname velikih filozofov in umetnikov, od Platona in Sokrata, preko Michelangela do Barthesa, jih v tem ognjevito podpirajo. Znano trditev, da Proust ne bi bil Proust, če ne bi bil homo, je mogoče razširiti tudi na njegovo judovsko poreklo; tudi Judje imajo svoje sezname. Ko se sklicujejo na internacionalnost (zadeva mora biti uporabna, barva ni pomembna), na svobodo za vsakogar in tudi zase, pa nezainteresirani za ženski spol, so pravzaprav začetniki vseh tajnih družb, sekt, posvečenih narodov in podobnega. Mislim, da so na določeni način odgovorni tudi za pojav feminizma. Če ne bi bilo njihovega primera, se ženske v pričakovanju, da bo matriarhat zamenjal patriarhat, nikoli ne bi tako neumno organizirale. In vse to bi bilo znosno, če ne bi imela vsaka tajna organizacija za svoj končni cilj vzpostavitev vladavine nad vsemi ostalimi. Moč je najprej majhna, širi se v koncentričnih krogih in si potem prizadeva, da bi bila vse večja in večja. Danes lahko govorimo o njihovi organiziranosti po svetu kot o poskusu ustanavljanja Pete internacionale, ki bi jo sestavljali fantje z vseh petih celin in z belo zvezdo na čelu. Tako si tudi oni podobno kot narkomafija prizadevajo, da bi v vsaki deželi vzpostavili svoja predstavništva, odkrili svoje punkte, ljudi za zvezo, da bi se vtihotapili v institucije, dobili svoje revije, gledališča itn. V Ameriki je že dolgo znano, da njihov del glasovalnega stroja ni naključen in ne zanemarljiv.

Pisati danes o tem pomeni načeti še eno številnih tabu tem, kakršnih ta družba veliko pozna. Najprej vas bojo vprašali, če ste ženska (moškim nikdar ne zastavijo podobnega vprašanja – najbrž računajo s tem, da je

vsak moški potencialno njihovega mnenja): "Kako si drznete, ko pa o tem nič ne veste?!" Ali pa vam bojo podtaknili tisti znameniti ljudski izrek, ki se nanaša na svečo in njeno držanje nekomu nad glavo. Vendar težko, da vsa ta obramba z vednostjo in nevednostjo ter svečo še zmeraj drži. S pojavom TV razmnoževanja falusoidnih zvezd postanejo tudi znamenja duha in fizikusov grupacije vsem vidna in dostopna. Sploh pa pri svobodi govora in mišljenja, za katero se ta gospoda – dovčerajšnji tovariši nadrealisti, danes gospodje pravoslavci – zmeraj in povsod zavzema, ni razumeti le politične in seksualne svobode, ampak tudi svobodo, da se govori o vseh oblikah življenja. Kritična zavest je pri tem edina podlaga za minimalno prepričanost v vsak količkaj razumen napredek. Brez tega človekova nagnjenost k primitivnemu, okultnemu, nazadnjaškemu in nad vse nesvobodnemu, odnese zmago.

Srbska gay varianta, v komunizmu tajno naslonjena na oblast, uradno disidentska, je zelo legalno zaplavala v vode nastopajočega družbenega sistema, ki je vrnil na prizorišče tudi pravoslavje. Cerkev s svojim monaštvom je bila stoletja rezervat za nagnjenja te vrste, pa tudi njena v osnovi nikoli oskrunjena zveza z državo in oblastjo je najboljša opora in paravan. Gay fantje v pravoslavju, razen široke in elastično pojmovane duhovnosti, po vsem sodeč sprejemajo le tisti del Kristusa, ki je svojo mater vprašal: "Kdo si ti meni, ženska!?" V katolištvu, v katerem je dosti bolj razvit kult Matere božje in Device Marije, je stvar malo bolj zapletena. Drugi paravan so bile in ostale same ženske; mnoge med njimi so pripadale ortodoksni varianti in se grejo dvojno življenje. Nevarnost biseksualnosti, s pojavom aidsa, se vrtoglavo povečuje. Vendar je treba priznati, da je edino dobro, kar je bilo narejenega v tej kulturi pod embargom, prišlo z njihove strani. Denar je seveda prihajal od zunaj. Znotraj tega pa se mačo fantje vojskujejo! Nevšečnost pri takšni namenski vrsti pomoči je v tem, da boste prebrali in se nagledali del vseh svetovnih homoseksualcev, vendar ni vsak peder umetnik in obrnjen. Toda, that's a deal!

Izpolnitev njihove stalne želje, da iz večnih marginalcev postanejo družbeno relevantna grupacija, je v svoji absolutni obliki mogoča le v neki novi zgodovinsko-biološki delitvi vlog, v kateri bi na nov način rešili vprašanje potomstva v odsotnosti kisika. Morali bi se začeti rojevati zadaj, kot prosta fekalija, glede na to, da genetski inženiring ni bogve kaj naredil na tem področju. V tem primeru bi nam v rojstnih listih pisalo namesto rojen – podelan tega in tega dne, tega in tega leta. Res – gay – vesel!

Toda srbska gay varianta, ki nima problemov z Materjo božjo, se je lepo in lagodno naslonila na pravoslavje, vanj se je pogreznila tako rekoč kot žlica v pekmez, dasi meni osebno nikdar ne bo jasna tako subtilna zveza med umazanim in svetim, med grehom in čednostjo.

“Skoz blato do zvezd,” bi se lahko glasil njihov odgovor. A zakaj blato in zakaj greh? Zato, ker jaz, kot je dejal že zdavnaj pokojni Jonathan Swift, enostavno sovražim besedo čreva! “Plod čreva tvojega” je nekaj najbolj gnusnega, kar imamo v svetem objemu srbske verzije Biblije. Samo zato! Sicer je njihov odgovor lahko povsem sprejemljiv; ali ni vsa zgodovina človeštva v znamenju takšne sentence? V okviru njenega delovanja bojo tudi gay fantje našli svoje mesto in rekli – vsi smo si prizadevali za isto stvar, nismo krivi, če so zvezde še naprej neskončno daleč!

Preostali, poglavitni del srbske mačo populacije, ki vzdržuje koncept patriarhalne družbe, zelo dobro sodeluje z gay korporacijo pri eliminaciji žensk iz vsega tistega, kar ni reprodukcija in prehranjevanje nacije. Ustanovitev ženske podružnice “Samo Srbijanka Srba Spasava” sploh ni računala s tisto grupacijo, v kateri lahko “Samo Srb Srba Spasava”. Patriarhalni slogani se zmeraj bolje držijo in zajemajo mnogo večje in bolj raznovrstne sloje prebivavstva. Kako utopično zveni ta ženski slogan v družbi, ki se je norčevala iz Isidore Sekulić, ker je bila misleča ženska, tega rajši ne omenjajmo. Najmračnejša zgodba s tega področja je zgodba o moških kolegih po peresu, ki so po njeni smrti hoteli, naj bi opravili avtopsijo, da bi ugotovili, ali je bila pokojnica virgo intacta. Fantje so, za božjo voljo, šli staviti! Večina njih pa je umrla z možgani, ki so bili virgo intacto. Kljub vsemu so jo morali priznati. Obe grupaciji, tako širša kot ožja, pripuščajo samo tiste, ki jih zabavajo: nežno liriko, ceneno mističarstvo, trdo pornografijo, kič v vseh oblikah, vseh vrst hlapčevstva. Ženske jim zvesto pomagajo!

In tako, ker se gay gospoda, nekdanji tovariši in tovarišice, med sabo zelo dobro poznajo, ni potrebe, da bi jih imenovali. In tudi tajna je tajna, mar ne? Z njo pride tudi pol zadoščenja. Zato uživajte v pravoslavju, v svetovni književnosti in deskah, ki življenje pomenijo. Oblast je zmeraj na vaši strani!

September 1993

Milenko Karan

SIMULACIJA KATARZE

O PROJEKTANTIH NAŠE NESREČE

Sesutje Jugoslavije se je pričelo kot v kakšni antični drami, toda ni se končalo po njenih zakonih. To književno zvrst označuje dvojje ali več načel, se pravi svetov, ki se spopadajo in katerih predstavniki so dramski junaki. Drama je grajena na njihovem spopadu in ta se razvname do nevzdržnosti in razrešuje s katastrofo, oziroma s kaznijo zaradi storjenega ali tudi samo zaželenega greha. Kazen sledi tudi v primeru, ko je greh storjen nehote, kar dokazuje Sofokles: Jokasta se ubije in Ojdip si izkoplje oči. On je ubil Laja, pa ni vedel, da je bil to njegov oče, tako kot Jokasta ni vedela, da je Ojdip njen sin. Greh je bil potemtakem storjen in je moral biti kaznovan. Dramski pomen (in korist, če ta obstaja) je v katarzi, oziroma v prečiščenju sebe od slabega v sebi, od nizkih nagonov in umazanih želja, kakor tudi od zlih dejanj ali nečednih pričakovanj. Katarza je preobrazba, ki zlu ne dovoli prevlade nad dobrim v ljudeh – kolikor to lahko in kolikor mu dovoljuje tisto starejše v človeku: njegova zverskost in porajanje resnice o sebi. To pomeni, da katarza ni samo odzivanje, saj to je lahko le prostaška kvanta; obračun s samim seboj še malo ni nežen: katarza je nož v lastni rani.

V tej naši drami (in tu smo po vsem sodeč) njeni protagonisti ne bojo kaznovani. Pri tem govorim namreč o projektantih naše nesreče, o tistih posameznikih, ki so naš narod s svojimi (dozdevno) mesijanskimi sporočili spravili ob pamet, s svojimi blodnjami o nekih poljubnih mejah, o naših mejah, ki da so tam, kjer so srbski grobovi, o jedilniku jamskih ljudi, o "koreninah", ki da jih bo naš človek jedel, pa se ne bo dal: Srbija se ne bo upognila! Ne bo se, ker njenemu bojevniku drugi niso niti do kolen, in bo le z nekaj svojimi borci razgnala hrvaške operetne zборе in sredi Zagreba bo odprla slaščičarno z baklavo in alvo: z izvorno srbskimi sladlicami. Na opozorilo sveta, da tega ne bojo dovolili, so odgovorili s pravljičami o nekem tajnem orožju, s katerim bojo sovražna letala sklatili kot glinaste golobe, a na odkrito grožnjo so prostaško vzklikali: "Akaši – razjaši!"

Temu narodu niso povedali krute resnice: da je srbski nacion oslavljen in psihološko pohabljen in zato ne more v takšno pustolovščino. In ne bo vsega dobil tudi, ko bi lahko. V prvi svetovni vojni je izgubil vsakega drugega odraslega moža, v drugi pa je bil zdesetkan v ustaških ječah in z nezaslišanimi povračili: za enega kilavega nemškega vojaka je plačal s

sto svojih najboljših glav. Drago je plačal tudi svojo državljansko vojno, ki se je začela 1941, a še ni končana: še ena naša značilnost, s katero smo kljub svetu in njegovim pojmovanjem preteklosti, ki se je lahko dogodila, pa ni bilo treba, povzročili, da se je vojna zavlekla. Drugi niso tako ravnali, zato so razbitje te države dočakali celi, ali vsaj manj poškodovani. In pripravljali so se nanj: zdaj vidimo, da dolgo in temeljito.

To pomeni, da pri nas ni bilo ne pameti in ne znanja, zato, kar zadeva nas, Machiavelliju sploh ni bilo treba, da se je rodil: politika pozna samo interese in ljubezen samo takrat, ko se jo lahko oskubi. Ni bilo dovolj nahujskati narod, mu razdeliti puške ali naročiti vojvodske šapke, saj je takšna kapa zahtevala glavo Živojina Mišića. Pa ni bil v tej nesrečni vojni. Zato ta sedanja (dozdevna) iskrenost bolj skali kot bistri resnico o nas. Tisti, ki so, vemo kako, ustoličili Milana Martića tam, kjer je do včeraj bil, zdaj pravijo, da ni dorasel svojemu položaju. Ali kot da niso vedeli, da komandir desetih policajev ni in ne more biti Radomir Putnik. Kakor tudi Milan Babić nikoli ne bo dosegel politične modrosti Nikole Pašića. In vendar so bili hvaljeni čez vsako mero in zdaj so napadani brez vsakega okusa. Zato se je tudi dogodilo, da je bil Radovan Karadžić še do včeraj povzdigovan kot potomec Starine Novaka, ljubljani narodni voditelj in mož, ki ve kako s politiko, pa je skoraj čez noč postal neozdravljiv narcis, neprišteven kockar in politični pustolovec, vse s tračem, preizkušenim v obračunih v teh prostorih: da je navaden copatar, ki ga žena mlati kot razcufano cunjo. Zato zdaj (dozdevno) priznanje, pa tudi nekakšno kesanje, ni nobena katarza, pač pa njena simulacija, oziroma iskanje žrtvenega kozla. To je tisti nesrečnik, ki naj s svojo kožo doseže milost togotnih bogov, v našem primeru tistih mednarodnih.

Pripovedovati dolga leta, da so sankcije krivične, in ves ta čas izpolnjevati zapovedi sodnikov, ki so to kazen izrekli, je igra z dometom podeželskega odra, zato mora takšna politika svojo nedolžnost dokazovati s prevaro: popelji svoje podanike do samega prepada, tam jih ustavi in nevednim povej, kaj vse bi jih lahko doletelo, če ne bi bilo njega – njihovega dobrotnika. O poti do prepada: niti čebulo jedel niti čebulo povohal. S svojo črno slutnjo je Orwell zgrešil za deset let, ni pa se zmotil pri zvijači, zaradi katere se opustošeni ljudje Velikemu bratu (voditelju) zahvaljujejo za nekaj podarjene svobode, ker so izpraznjeni in ne opazijo pasti: da jim je On že ukradel vso svobodo. Pri takšnem mešetarjenju ni katarze; ni je le majhen košček ali pa da bo jutri: ali je takoj ali je nikdar ne bo. To pomeni, da bojo ostale že porabljene zgodbe, natančno podobne tisti o volku, ki se pritožuje, ker mu nobena ovca ne verjame, da se je iskreno včlanil v društvo rastlinojedcev. A to je samo pol koraka do političnega avtizma ali, če je tako bolje, do avtizma politike: posebno naše.

Ostoja Kisić

PESEM

Zakaj v času
Ko so kurce sekali
Si ga jaz odsekal nisem
Ker moj rod
Srbstvo
Padlo je v težka zločinstva
Četudi majhna zadovoljstva pridobilo je
Zase
Srbstvo nad nedolžnimi užge s topovi

Mirko Kovač

ČAS PREVERJANJ

Mirko Kovač, nekoč pisatelj iz Beograda, zdaj iz Rovinja, čigar zadnji roman *Kristalne rešetke* bi se moral kmalu pojaviti tudi pri nas v Beogradu, govori za *Vreme* o tem, čigav pisatelj da je, o forsiranju razlik med srbsčino in hrvaščino, o vzrokih spopadov v Jugoslaviji, o intelektualcih nacionalistih.

V novejšem času je dobil dve veliki priznanji: mednarodno nagrado Tuholski švedskega PEN-a in Herderjevo nagrado, ki je največje nemško priznanje za književnost, arhitekturo, glasbo in slikarstvo.

Se počutite oropani svoje preteklosti in svojega nekdanjega okolja?

– Jaz o preteklosti pišem in kar zadeva izolacijo, je vse odvisno od mene. Sicer sem si želel, da bi se distanciral od vsega tega in da se predvsem posvetim svojim knjigam in sebi. To so tudi leta, ko človek počasi naredi svoj življenjski obračun in imam tudi neke načrte, neko potrebo po tem, enostavno sem tudi dolžan, da nekaj povem o teh naših tragičnih temah in da to prepustim tisti trajnosti, ki je lastna tudi knjigam.

Bili ste na predstavitvah svojih knjig v tujini. Ali so to bile priložnosti za razgovor o književnosti ali o vojni v Jugoslaviji?

– Ja, imel sem več takšnih predstavitev in potovanj. Žal se res vse manj govori o književnosti in o umetnosti nasploh in dosti več o naši nesrečni balkanski usodi. Mi smo opozorili nase z vojno, ne pa s kulturo. Zdaj se imena naših vasi in malih mest, o katerih do včeraj še sami nismo dosti vedeli, izgovarjajo v raznih jezikih. Mislim, da je tudi pisatelj dolžan o vsem tem nekaj povedati, zavzeti svoje stališče in vzeti v roke tudi politično pero. Če že ne more vplivati ali spremeniti stanja, lahko vsaj pomiri svojo vest in v tem splošnem brezupu pove kaj pametnega, kakšne bistvene, pravične in resnične besede.

Ali je tisto, kar pišete, del hrvaške, srbske, srednjeevropske, južno-slovanske ali neke druge književnosti? Ali se vam to sploh zastavlja kot vprašanje?

– Tudi sam se včasih sprašujem, komu pripadam. Eni pišejo, da sem hrvaški pripovednik, drugi, da sem srbski. Trudim se, da temu ne bi pripisoval kak pomen. V resnici nič od tega ne zanikam, niti ne poudar-

jam niti ne demantiram. Kot pisatelj sem formiran v krogu beograjske šole in s tega stališča je povsem na mestu, da pripadam srbski književnosti, torej tja, kjer so tudi moji prijatelji. Po drugi strani pa se intimno, pa tudi po vokaciji, jeziku in slogu navezujem na hrvaške in bosanske pisatelje, od Andrića ali Nikole Šopa do Ranka Marinkovića, Tina Ujevića in Krleže. Nekoč se je to lahko pokrivalo z jugoslovanskim izborom, ker pa tega ni več, nam preostaja zapiranje v lastne male nacionalne grupacije, oziroma popolno ignoriranje kakršnegakoli ali kateregakoli razporejanja.

Ali sta za vas hrvaščina in srbščina dva jezika, ali dve inačici enega in istega? Menite, da je polarizacijo teh jezikov pogojevala predvsem politika?

– Žal je to tudi politično vprašanje, ker se je politika vmešavala z vsemi svojimi neotesanostmi, neznanjem in manipulacijami. Ta politika je bila v lingvistiki močno poudarjena na Hrvaškem, kjer nastaja jezik, po katerem se prepoznajo patrioti ali, kar je še bolj smešno, čistilci Tuđmana, v resnici pa nobeden teh lažijezikoslovcev ne zna lastnega jezika. Pred kratkim je izvrsten hrvaški lingvist dejal približno to, kako danes zlahka prepoznamo “na novo pečenega Hrvata”, ker jeclja, ko javno spregovori. To je lepo povedano, ker človek jeclja iz strahu, da se ne bi motil, to pa pomeni, da se lahko tudi z jezikom razkrinka ali politično sam ovaja. Na tem področju so Srbi bolj strpní, ne bojijo se tujk in sprejemanja vsega, kar jim je všeč... Ampak poslušajte, ne mislim, da sta srbščina in hrvaščina varianti enega jezika. To sta dva posebna jezika s podobnostmi in razlikami, medsebojno razumljiva, in vsak od teh jezikov ima svoja narečja. Mislim, da je Tin Ujević dejal, da je bogastvo jezika v tem, da v enem obstaja več jezikov in bi tudi v sami hrvaščini imeli tri različne jezike: štokavščino, kajkavščino in čakavščino.

Osebnó sem se zmeraj upiral vsaki vrsti jezikovnega nacionalizma in si pogosto škodil, ko sem nase pritegnil jezo enih in drugih. A zdaj so stvari drugačne: Srbi in Hrvatje ne živijo več skupaj, zato bojo tudi jezikovni spori ponehali, čeprav so se vleкли skozi vso zgodovino. Spomnimo se Starčevića, ki srbščine ni priznaval, ali pa jo je imel za “govedarski” in “jezik blejanja”.

Ali hrvaška kultura sodi po vašem bolj v južnoslovansko ali srednjeevropsko tradicijo, kot se zdaj moderno misli?

– Mislim, da hrvaško kulturo moramo videti v kontekstu južnoslovanske tradicije, da je veliko bližja srbski, kot pa to sama misli in si želi. Je tudi srednjeevropska, kakršna je tudi vojvodinska kultura, v kateri so Srbi odigrali pomembno vlogo. Po drugi strani so del skupne tradicije

tudi miti. Vzemimo *Razgovor ugodni naroda slovinskoga* fra Andrije Kačića Miošića; tam so v ospredju pesmarice o Marku Kraljeviću, Nemanjićih in Kosovski bitki. Tako so hrvaške ljudske pesmi, kot je *Hasanaginica* ali tiste o Ivi Senjaninu, tudi del srbske tradicije. Seveda, ti miti so transponirani na različne načine in skozi različno zavest. Tako sta se obe tradiciji prepletali in obe kulturi sta povezani, ne glede na vse zgodbe o razlikah.

Se je od začetka vojne do danes kaj spremenilo v vaših razmišljanjih o vzrokih spopadov, kakor tudi o vlogi intelektualcev v vojni?

– Seveda, stvari se spreminjajo, vendar ostajam pri vsem tistem, kar sem pisal na začetku vojne. Ni me sram za tiste tekste, pač pa za tisto, kar se je zgodilo. Vojno je sprožil vulgarni srbski nacionalizem. Kadar se blebetanje akademikov, zgodovinarjev in pisateljev oboroži z orožjem, potem dobimo, kar smo dobili. Te zlagane veličine, kot je Dobrica Ćosić, so imele dovolj vpliva, medtem ko so naše besede prihajale z družbene margine in pozicije avtorejderjev.

Govorite o odgovornosti srbskih intelektualcev za začetek vojne. Ali obstaja tudi takšna odgovornost intelektualcev iz drugih krajev nekdanje Jugoslavije?

– Nacionalisti se na dnu duše ujemajo in se napajajo pri istih izvirih. Odgovornost hrvaških intelektualcev se bo pokazala pri vseh tistih vprašanjih, pri katerih je klecnila srbska inteligenca. Zavzeti bojo morali svoje stališče do zločinov, preganjanj, do vsake oblike genocida, na te neskončne variacije na naše "orientalske despotije", stališče do manjšin, svobode medijev, človekovih pravic itn. Na Hrvaškem najdemo intelektualce, ki so se znali upreti, pa se bojim, da so to tako, kot v Srbiji, le posamični pojavi. Slobodan Šnajder objavlja ostre in sijajne tekste v *Novem listu*, zelo vplivnem časopisu v Istri, tu je Vlado Gotovac in Matica Hrvatska, intelektualci pri reviji *Erazmus*, veliko mlajših in izvrstnih novinarjev, zato se sprašujem, ali bojo vsi skupaj lahko kaj storili, ko pa gre za avtorski režim, v katerem "vrhovnik" diktira celo ime nogometnega kluba.

Ali bi se strinjali s Šnajderjem, da je problem hrvaških intelektualcev v tem, da niso predelali lastne preteklosti in se zato vse ponavlja?

– To je resna tema in ne gre samo za hrvaške intelektualce. Preteklost je nujno treba preveriti, še posebno, ko gre za kolektivno odgovornost. Prepričan sem, da pisatelji in sploh umetniki lahko pri tem odigrajo pomembno vlogo; spomniti se moramo, kaj so na tem področju naredili nemški pisatelji ali nemška kinematografija, da so presegli nacistično preteklost. To je ena stran; vendar je tudi druga, ta, da smo imeli

totalitarni režim, ki je ideološko obračunal z ustaštvom in fašizmom, tako da je pisatelj, ki se je spoprijel s takšnimi temami, prihajal v položaj ljubljenca režima, kar je samo po sebi bedno. Zdaj prihaja do istih napak, vztraja se samo pri komunističnih zločinstvih, Pliberk je "križev pot Hrvatov", kar je prav in kar je treba obdelati, ne pa da se zamolčuje Jasenovac in da se iz ustaštva delajo tabu teme. Vse to so resna opravila za resne pisatelje.

Kako ste vi osebno doživljali pregon Srbov iz Krajine?

– Osebno mislim, da to ni le srbska ampak tudi hrvaška tragedija. Srbi iz Krajine so veliko prispevali k nasilnemu reševanju mnogih vprašanj. Vse, kar so počeli drugim, požiganje hiš, ubijanje starih ljudi, rušenje cerkva, se je obrnilo proti njim. Zdaj so doživeli neko vrsto samoizgona, samokaznovanja, samosovraštva, ker so tam povzročili veliko hudega.

Po vašem so potem Srbi iz Krajine sami krivi za tisto, kar jih je doletelo?

– Ja, strahotno so krivi, ne mislim Srbi, ne mislim tista revščina, ampak primitivci, ki so se šli politike in so poslušali beograjska kavarniška gofljanja, tipa Crnčevića. Če bi šli po mirni poti in bi za vsako nastalo krivico nagnali velik mednarodni hrup, bi imeli podporo sveta, igrali bi pomembno vlogo v razvoju demokracije in bi ostali v svojih hišah. Tako pa, hoteli so s silo in s silo so jih nagnali! In mi ni hudo, ker so nagnali te primitivne vaške politične pandurje, Srbi sami bi jih morali že davno nagnati, resnično mi je žal za nedolžne ljudi, ki so bili v večini. Zdaj so te ljudi njihovi velikosrbi pustili na cedilu.

Predno je sploh prišlo s katerekoli strani do uporabe sile, so na Hrvaškem spremenili ustavo in proces revalorizacije ustaštva, kot pomembnega člana v verigi "tisočletnih sanj" o neodvisnosti je bil v polnem razmahu. Vtis imam, da so ta dejstva za vas postranskega pomena.

– Ja, natančno tako, zame je to postransko, ker ustave se spreminjajo in se lahko spreminjajo, vendar ne nasilno. Srbi so izbrali nasilno pot, rezultate poznamo. Ne le, da jih ni več v ustavi, tudi na njihovi zemlji jih ni več. Za mene nosi glavno krivdo Srbija, ki je pred vsemi drugimi revalorizirala mračno dediščino srbskega nacizma, svoje četništvo in svoje ljotičevstvo, tokrat v povezavi s socialisti. Če bi Srbi izbrali demokratsko pot, bi bile stvari danes povsem drugačne. Predstavniki Srbov bi izvajali močan pritisk na Sabor, razkrinkali bi "ustaštvo" pred svetovno javnostjo, morda bi preusmerili tudi potek volitev, vplivali na svetovno javno mnenje, imeli bi avtonomijo in svojo usodo bi držali v svojih

rokah. Za njimi bi zmeraj stala Srbija z močnimi aduti demokracije in človekovih pravic. Vendar, kot veste, Srbija ni demokratična in danes slovi, ob nekaterih afriških deželah, kot ena izmed dežel, ki najbolj drastično kršijo človekove pravice.

Vrniva se h književnosti. Ali občutite kot svojevrsten paradoks, da je zanimanje za književnost nekdanje Jugoslavije povečano ravno zaradi vojne v njej?

– Ja, žal je res, da smo zdaj bolj v ospredju, pa to ne bo dolgo trajalo. Na koncu bo ostalo samo tisto, kar nekaj velja. Vse te površne stvari, ki jih prevajajo in plasirajo zunaj, vse te pretresljive zgodbe o tem in onem morajo na "splošno deponijo", skupaj z vojnimi odpadki. Prepričan sem, da bo prava književnost zmagala.

Ste prepričani, da imate bravece tudi na tujem?

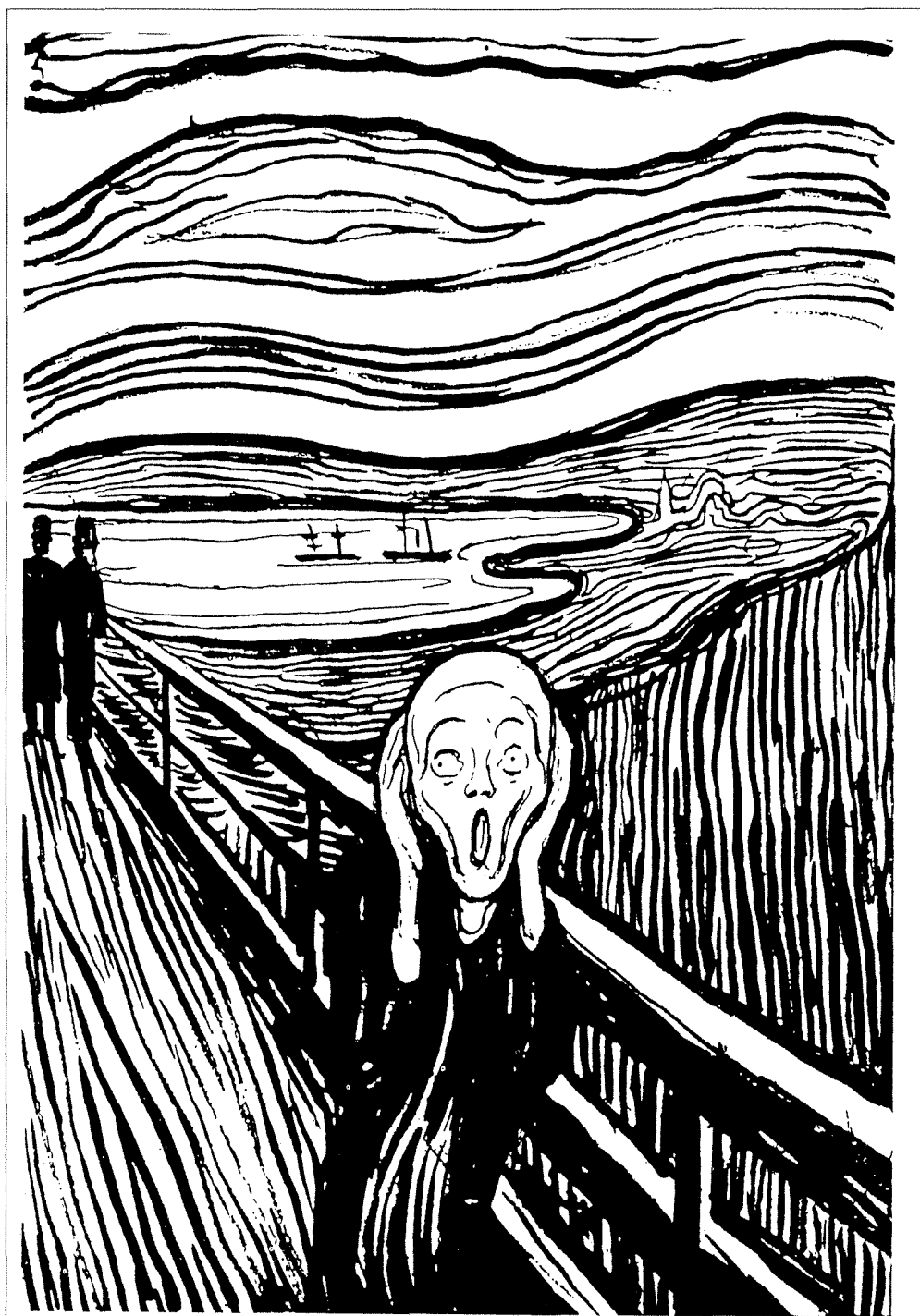
– Mi iz teh prostorov ne moremo imeti bravecev; nima jih niti nobelovec Andrić, čeravno je trenutno v modi zaradi Bosne. Moj kratek roman *Malvina* je izšel v Franciji v 20.000 izvodih, kar je za nas fantastično, pa to še nič ne pomeni. Jaz tudi sicer nimam veliko bravecev, berejo me samo "moji dvojniki", kot bi dejal Nabokov. Vendar jaz prav tako ne bi ničesar ukrenil, da bi ustregel okusu občinstva.

Ali je usoda človeka v ekzilu zmeraj nesrečna?

– Ponavadi velja, da so emigranti zmeraj nesrečniki. Ne vem, kako bi se počutil, ko bi bil v emigraciji, a sem prepričan, da za nesrečo ekzil ne zadošča; nesreča je nekaj globljega, to je skoraj metafizično dejstvo. So različne vrste ekzilov; zame je ekzil lahko tudi svetovni nazor!

Za revijo Vreme Katarina Vešović, 4. december 1995

Edvard Munch – Radomir Mašić, Krik 1895–1995, časno-semantični krogotok

Zoran Mirković
LOČEVANJE

Tišina. Kratka, le tolikšna, da okrepi trepet. Samo še listje na drevju pomirja hrup, le ono se zdi normalno v noči, v kateri otroci umirajo, generali bežijo in se skrivajo, razbrzdane babnice pa kričijo po trgih in iščejo kri. Noč, ki bi zadostovala, da ponorijo tudi psihiatri.

Drevored platan na poti od bolnišnice do doma je edino zatočišče, ki me za kratek čas sprostí. Tudi ono počasi umira. Široki listi, opisujoč zapletene spirale v zraku, težijo navzdol in s svojim lebdenjem pomirjajo poskakovanje srca in nepravilno dihanje, tako da se neopazno opotekam in globoko vdihnem pri vsakem dotiku peclja in tal. Navadil sem se že, da se družim z drevjem, poznam že točno število debel v drevoredu, njihove oblike, zapomnil sem si zarasle rane, nadevam jim imena. Vsakemu deblu posebej se zahvaljujem z lahnim dotikom s konicami prstov, skrivaj, da ne bi kdo pomislil, da sem pijan in da me zanaša. V zadnjem času se mi dogaja, da me prav tu, v drevoredu, preletijo helikopterji, težji kot navadno zaradi krvi in človeških teles; zvok njihovih motorjev se okrepi med spuščanjem na plato poleg kirurgije. Zvok, podoben mletju mesa, kosti, zdroba, me ne zapušča niti doma. Najprej se mi zazdi, da ozka in trda blazina ne stoji dobro pod vratom, tako da se tok krvi v upognjenih žilah zaletava z otrplimi vratnimi vretenci, v ušesih pa se rojeva zvok pile: vrušt, vrušt, vrušt. Koščen zvok, enoličen ritem. Grozljivo je kar naprej poslušati lastno srce. Slepim samega sebe: helikopterji so vse pogostejši, zvok propelerjev zamira na heliodromu bolnišnice. Naposled prisilim sebe, da sprejemam resničnost kot človek, ki se mora prebuditi tudi, ko mu ni do tega: pila. Poštar. Radoš. Njogoš.

Poslopje, v katerem stanujem, je razdeljeno. Polovica zdravniki, polovica poštarji. Prav tako je malo niže na pobočju proti reki, dvojček, kentaver. Polovica zdravniki, polovica poštarji. Kaprica hudobnega komisarja, ustvarjalca mita o enakosti, ki se zdaj iz svoje osamljene vile posmehuje zdravnikom.

Z zdravniki se bolj malo družim, s poštarji dobro shajam. Razen s tistim najbližjim. Kipar – amater. Ustvarjalec izključno enega samega dela v množici primerkov – Njogoševa glava. Izdelana izključno z enim, precej nepripravnim orodjem, s pilo za les. Kolikor lahko ocenim, mislim, da jih je izdelal na desetine. Ne z dletom, ne z nožem, izključno s pilo. Parodija herojskega epa, enolično strganje, ki je utopilo vase

žalostinko sestre Batričeve, kljubovanje heroja in modro resignacijo slepega duhovnika. Rezki zvok: vrušt, vrušt, vrušt. Mokasti insekt s trebuhom, težkim od smrtonosnih jajc, zvok množice, enoličnega drob-ljenja, razkosavanja, uničenja, bučanje krvi, ki se zaletava v okostenelo hrbtenico.

Na koncu z živci, roko tiščoč na prsi, da bi mi srce manj poskakovalo, se spustim v spodnje nadstropje in pozvonim na vratih. Radoš me sprejme pripravljen, s pilo pred očmi. Besen je, ker mi mora ponovno pojasnjevati, da to dela za splošni blagor, za druge, ki jim je Njogoš zdaj bolj potreben kot kdajkoli. Dvigne obrvi nad močnimi koščenimi loki in ko me gleda utrujenega in zgrbljenega, se cinično reži, razkrivajoč pri tem zobno meso pod kratko zgornjo ustnico.

Brez besed proseče razširim roke, nemočen pred koščeno-lesenimi lobanjami. Poštar Radoš se smeje, kakor da sem prišel ravno prav, da mu razvedrim dan. Dobro ve, da sem brez moči. Ima odobritev hišnega sveta. Ljubi svoje delo. Njogoševe glave gredo dobro na bojišču.

Razmnoženi Njogoš, ki z napredovanjem dela postaja vsak dan bolj podoben sebi, bo morda nekega dne celo spregovoril. Pisatelj – večglava pošast. Razmnožen s poglobitno željo, da bi bil nesmrten. Njogoš je v meni drugačen od tistega v Radošu, rezbarju. Insekt. Večglavi pisatelj – pošast vsako soboto opoldne, viseč na hrbtu svojega stvarnika, z glavami, poveza-nimi z vrvjo, da se ne razsujejo, odhaja med svoje ljudstvo. Na bojišče. Tako zdaj imenujejo tiste kraje. Klopota, suh in zamišljen, na pol izdelan, neizpiljen, moja zloba ga spremlja kot maščevanje za nespajanje, s katerim plačujem njegovo slo, sprevrnjen nagonski pohlep po nesmrtnosti.

Z mešanico strahu in sramu, neprespanosti in gnusa, besen sam nase zaradi ljubezni do človeškega lika, ki pristaja na množico. Alegorija in mit postajata počasi, a vse bolj vztrajno resnična v času metafor in metamorfoz, pri čemer zamenjujeta tisti svet, ki sem ga poznal nekoč. Pisatelji, cesarji, svetniki, za katere je bilo doslej malokomu mar, nesmrtni sestopajo med ljudstvo, nekoč izrazite osebnosti, zdaj komaj prepoznavni, obdelani s pilo v mejah bedne pameti.

“Berite ga, človek božji! Ne obglavljajte ga, ne strgajte možganov sebi, njemu in meni. Znova napišite Gorski venec.”

“Nimam daru za to,” se smeje, zakopan v koščeno lobanjo. Človek – mesto, trdnjava. Nič ne more omajati tistega, ki mu je vzor Njogoš.

Umaknem se v strahu, da mi srce ne odfrfota, vzamem zdravilo, pospravim pižamo in se vrnem v drevored. Kolegu ponudim zamenjavo, kar komaj dočaka, sobota je. Moji izgovori nasprotujejo drug drugemu: ženska ni prišla pospraviti stanovanje, jutri naj bi prišel k meni sorodnik, obrtniki pilijo cevi... Ležem v upanju, da bom vsaj uro lahko spal, blizu je čas kosila, kratko premirje med ponorelim svetom in izmozganim psihiatrom.

Toda svet ni več, kar je bil. Spremenila sta se vrsta bolezni in ritem. Otroci, posiljeni na bojišču, pravi in lažni borci, resnični dezertarji, ki se nerodno pretvarjajo, prevarani trgovci z devizami. Med mojo trdoglavo, vztrajno namero, da zatisnem oči, in zaroto brezumnežev, ki me hočejo budnega, traja vojna skoraj ves dan. Kot da me želi izzivati, nastopi zatišje le toliko, da priprem oči in se prepričam, da spim, ko že okoli poslopja obračajo vozila za nujno pomoč, bahavi vozniki s sirenami pozdravljajo bolničarje, prihod pacientov pa je priložnost za nagajanje. Ne vem, kdaj so prevzeli oblast nad mano. Saj oblasti nikoli niti nisem imel.

Proti večeru, ko me prebudi bolečina v želodcu, se zatišje zadrži malo dlje – saj ne morem verjeti – večerjo smo pojedli v miru. Nekoliko opogumljen odidem v ambulanto, spanec me je minil, toda v moji glavi je še naprej motno. Rutinsko opravljam redno patologijo: grenkoba sobotnega večera. Vsaj v nečem je svet ostal enak. Vilice, ki jih je ljubosumna žena zabodla v moževo stegno, delujejo kot blag humor, glede na tisto, kar se zdaj dogaja. Suhotna roka še stiska morilsko orožje, jaz pa naj bi ji omogočil alibi. Komaj ji uspemo iz druge roke iztrgati zamaščeno zdravstveno knjižico, ki je ob vsej norosti ni pozabila prinesiti. Gostja z izrazom na robu med jokom in smehom že na vratih vzklika svojo številko v bolniški kartoteki. Izpusti vilice. Tisto, kar so nekoč reševali z nemim trpljenjem med smrdljivo posteljnino, z zborovanjem sosedov ali pa, redkeje, s pomočjo policije, zdaj rešuje psihiater.

Ko je ura že pozna, začno prihajati na otreznitev stalni gosti, opiti z nevarnimi mešanicami alkohola, pudra in razredčenega lepila. Na popackanem ležišču se je odeja spremenila v zemljevid, v otočje človeških izbljuvkov z morskimi ožinami iz posušene sluzi kot usahljih izlivov nemočne domišljije. Tisto, kar bi morali iztresti na oguljeni linolej v svojih kuhinjah, na pode, razžrte od sode in želodčne kisline, iztovarjajo pred moje noge.

“Na zahodu ljudje dobro premislijo, preden znorijo. Tam to veliko stane.” – Ljilja je delala v Nemčiji več let.

Molčim. Odgovorim v sebi: “Tam, kjer je blaznost brezplačna, mora enkrat izbruhniti epidemija.” – Ščasoma sem se navadil, da z osebjem izvajam neme dialoge.

Nisem več psihiater, postal sem poštar. Prebiram naslove in sporočila odlagam v fascikle. Določam imena kaosu pijanih žalostink, izpraznjene lobanje označujem s številkami. Brezzoba usta se mi smehljajo, ker sem jih osvobodil možganov in jih zato prav nič več ne boli, ko že nimajo več česa jesti. Stvari, osvobojeni strahu, negotovosti in kmalu tudi lakote, se mi prepuščajo, da bi jim prinesel mir, rešitev, da bi njihovo sporočilo Bogu odložil v fascikel, uporabili ga bodo, ko bodo skušali doseči predčasno upokojeitev.

“Zakaj ravno s pilo? Zakaj ne z dletom, nožem? Njune zvoke bi laže prenesel.”

“Zoprno mi je, da bi šel z nožem po Njegoševem obrazu.”

Po polnoči razbremenitev tako zame kot za osebje. Spet so nam prinesli Janike. Zavito v papir vreč za cement, ki jim sega le pod popek, razkrivajoč plitvo in slabotno medenico, tanke, skoraj prozorne noge. Pravim “zavito”, kajti čeprav so ženske, bi bilo laže reči, da pripadajo srednjemu spolu. Vsekakor množini. Šofer je spako pobral ob poti, kjer so jo pustili čuvaji z bližnjih gradbišč, ki so se z njo zabavali. Ponosno je dvignil mošnjo, prepričan, da bomo osupnili nad tem, kar vidimo.

Janike poznamo že dlje časa. Nekoč so bile neprevidno sprejete na psihiatrični oddelek, kjer so jih vpisali v kartoteko, potem pa so, ker so jih zavračali na drugih oddelkih, z našo odpustnico kot praznim čekom občasno prihajale k nam, kadar jih je pobral kakšen pretresen dobrosrčnež. “Shizofrenija telesa”, jih je duhovito krstil mladi kirurg, ki nam jih je prvi vsilil, ko je dojel, da so bolečine v trebuhu posledica prenažrtosti: vsaka glava je želela čim več nagrabiti zase.

Pet. Vseh pet glav je složno zakrakalo, ko so me zagledale: “Zdravo, Silvij!” – Ne vem, zakaj so me tako klicale, zmeraj so mi natikale nova imena, kakor da imam tudi jaz več glav. “Ali nas nisi vesel? Pet pacientov naenkrat, ti si res pravi pogumni psihiater. Kako lep si videti, pravi mladenič! Pa seksi kolobarji pod očmi! Ali je kaj za jesti?”

Spet nas je obiskalo večglavo bitje. V snop povezani embriopagus, v drobovju zrasli plodovi bi morali biti otročički v epruveti. Vse je šlo po načrtu, manjkala je le snov iz uvoza, dragi ekstrakt, eliksir. Šlo bi tudi brez tega, teoretično je bilo malo možnosti, da bi se kaj slabega zgodilo. Lahko bi bila le večkratna nosečnost, to pa je mogoče pravočasno ugotoviti. Nepremišljeno so šli v rizik. Naključje je izkoristilo svojo zakonito pravico – pojavilo se je. Nesreča ni prišla sama, marveč v množini. Po krivdi matere diagnoza ni bila določena pravočasno, temveč ko je bilo prepozno. Monstrum se je rodil s cesarskim rezom in nihče se ga ni upal ubiti. Zgolj zaradi ene kemikalije se celice niso razdelile. Primanjkljaj potrebnega ali presežek nepotrebnega dasta isti rezultat, klicna snov rojeva nedeljivo enotnost za vedno združenih. Pet glav na enem telesu, zapuščene kot fenomen, pozabljene, različne po velikosti in videzu, podobne v enem – vse po vrsti imajo jajčasto obliko, majhna usta in drobne, koničaste zobe. Pet duš v enem telesu ali eno telo s petimi dušami? Nerazložljiva, petkratna simetrija.

Ena od glav takoj sprejme cigareto od bolničarja, ki se mu je že prejšnjikrat prilizovala s tem, da si je zapomnila njegove oguljene domislice. Z moškim klobukom do oči, ker je prevelik in ji kar naprej pada na nos, trdi, da je moški, in zahteva pitralon, kremo za britje, čeprav je brez dlak. Hrešči in skuša govoriti s čim globljim glasom.

Mlahave bose noge, skoraj brez mišic podobno kot roke, živčno podhrtevajo, negotove, ker ne vedo, kam naj se denejo spričo toliko zahtev in namer ter se naposled ne premaknejo nikamor, trepetajo na mestu. Trebušček je gol, izbočen, s popkom na vrhu, kot da se je bitje preveč najedlo ali pa je noseče, okrog pasu ima s trakom privezano cunjo, med nogami spleteno v vozel, ki žuli – in to so spodnjice. Ni znano, kdo in iz česa jih je sešil, popackane so z izcedki iz odrgnine, z umazanijo, vonjajo po spermi. Medtem ko jemljem bris zaradi identifikacije, se najbližja glava skloni skoraj do pasu in mi zašepeče v uho: "Slaščičarjev sin. Proti moji volji, brez dovoljenja. Spala sem. One pa bi dušo prodale za slaščice." – "Laže!" se dere četrta glava. "Jaz sem jih prva opozorila, kam to pelje. Slaščice, razvrat, alkoholizem!" – Tretja glava, najbolj resna od vseh, prisluškuje, rada bi nekaj povedala, a ostaja nema, opleta z nogami, niti one je ne ubogajo, kajti peta glava, ki je obrnjena malo nazaj, trdi, da je nazaj v resnici naprej, vse pa složno stegnejo roke proti bolničarki, ki na pladnju prinaša kup posušenih zrezkov. Vsaka zgrabi tistega, ki ji je najbliže. Vsaka bi hotela z roko do svojih ust in med oglušujočim kričanjem kosi ostajajo v zraku. Lačna žrela stresa kolcanje zaradi prevrelega kvasa, zijajo prazna. Sestra, opozorjena s prejšnjo izkušnjo, jih hrani z obema rokama hkrati, tako ga glavi, ki ugrizneta v kos, preprečujeta ostalim, da bi v besu ugriznile v roko hranilke, kar se je sicer že dogajalo. In to postaja del zabave...

Da bi razjezil ostale, prinese bolničar Slavko svoji ljubljenci ostanke slaščic, ki so jih depresivne bolnice iz Vukovarja zavrnilе, trdeč, da so zastrupljene. Osebe uživa v brezplačnem cirkusu, priznati moram, da Janike razveseljujejo tudi mene. Moška glava zahteva nazaj cigareto, danes zvečer je v formi, gori v želji, da bi Slavku pokazala, kaj se je naučila v zadnjem času. "Drino, Slavko, Srb moj! Drino!" se dere na ves glas in poskuša iz skupnih pljuč iztisniti čim več zraka, izrabljajoč priložnost, ko ostale glave žvečijo. "Drino..." se zahlipne, a brž pride k sebi, odpre usta in zapoje: "Vzhod in zahod se budita..."

Zunaj tresk. Motorna žaga reže drevo, krošnja skoraj polomi okna.

"Sekajo platane," reče Slavko, ki ne razume mojega zbeganega pogleda. "Ovirajo helikopterje."

O vsem je bolje obveščen kot jaz.

"Dobila bom migreno zaradi teh pošasti," mi četrta glava nasloni sence na dlan. "Doktor, zaprite usta s čemerkoli tem regljavkam, rada bi nekaj povedala Ljilji. Ženske skrivnosti... Kurbe, le kaj si bo doktor mislil o nas?"

"Da nismo oseba, ampak razred. Proletarci vseh dežel, združite se! Arbeit macht frei!" še naprej vrešči moška glava in ostalim piha dim v usta, oči, nos, čeprav tudi sama kašlja in se duši.

"K vragu proletarci, jaz nočem delati, jaz sem brahman," pravi druga glava in se zaradi slabega zobovja muči z zrezkom, pri čemer skuša

ostanek žile z jezikom izbrskati izmed zob. "Samo požirek vina, Srb moj, doktorček!"

"Narediti moram anamnezo vaše bolezni. Pazite, kaj govorite, vse bo zapisano," se šalim z njimi, čeprav vedo, da bom le staro anamnezo vložil v nov fascikel. Nekoč sem jih poskusil posneti z magnetofonom, toda s traku ni bilo mogoče ničesar razložiti. Prvo shizofreno bitje, ki se je uspelo ustrezno izraziti: vse naenkrat, brez reda. Moje Janike so slike za uho, zvok za oči.

"Jaz vam povem vse. Jaz sem njihov zgodovinar. Naša zgodovina je zgodovina klasnega boja, me smo kot žitni klas," se vsiljivo zvija četrta glava. Ostale zakrakajo, ona pa odneha. Poznam vse njihove trike. Brž ko katera postane preglasna, ostale mirno odprejo usta in krik nasilnice uplahne v sikanje. Glava, ki je naredila prestop, samo nemočno, z odprtimi usti onemi, besno poskuša ugrizniti, ostale pa se spretno izmaknejo. Tokrat glava – zgodovinar počaka, da se pomirijo, in brž ko spet zajamejo sapo, se zanalašč zadere: "Vsi Srbi pod eno palmo – na otoku sreče!" – Vsa ozarjena dvigne oči proti Slavku in ko vidi, da ga je očarala, izrabi zmedo in doda s krakajočim glasom: "Vso oblast sovjetom!"

"Janike," zagrozim, "zalepil vam bom usta z obliži, pa boste govorile vsaka posebej."

Tako tudi storim, one pa sprejmejo igro, saj vedo, da jih le tukaj nihče ne sovraži, da nikomur ne vzbujajo groze. Vem, da smo vsi skupaj že davno združeni, da smo postali ljudje v strokih, ljudje v grozdih, klasje. Med svojim vegetiranjem smo postali kot rastline in jaz ne bi imel prav nič proti, če bi to prav zares bili. Medtem ko jim zalepljam usta, se dobrikajo, z lici mi božajo dlan.

"Torej, povejte, kaj se je zgodilo," rečem peti glavi, ki ima edina prosta usta, ostale pa napenjajo ušesa, gledajo navzkriž s široko odprtimi očmi.

"Bile smo posiljene. Proti moji volji, z njihovo pomočjo..."

Začne se škrtanje z zobmi, prerivanje z glavami, zavijanje z očmi. Tišina. Brž ko vidijo, da jih ne poslušam, utihnejo in čakajo na trenutek, ko bom pripravljen poslušati. Složne kot krdelo na lovu, drhtijo od samopremagovanja, da se ne bi skregale, ogrizle, pri tem skoraj cepetajo. Bes jih vse bolj obseda, rade bi vreščale, a so brez glasu. Sestri dam znamenje z očmi, vse glave se v hipu obrnejo proti kotu sobe, pogledujejo druga izza druge, ob zvoku žagice in poku ampule se jim razširijo zenice. Vedo, kaj sledi – ni vina, dovolj je apaurina.

Skupna nemoč. Vse so naenkrat složne, skušajo premagati druga drugo, njihovi glasovi so neubrani, nad vsemi odzvanja mezzosopran pete glave, ki dviga slepe oči navzgor, z zenicami, belimi kot kuhana kačiga. Tokrat je prav ona najbolj glasna, čeprav ima najmanjšo lobanjo:

“Ni vina, dovolj je apaurina. Dvojno dozo za damo kozo,” strelja slogane, ki se jih je naučila od bolničarja. “Ne pusti voza, da ga odnese psihoza. Apaurinček, moj ljubimček...”

“Apaurin je ničevost,” svečano izjavi glava – brahman, dvigajoč obrito lobanjo, žafransko rumeno obarvano.

Le tretja, središčna glava molči in joka s povešenimi očmi. Najprej se ji le orosijo oči, potem redke solze ritmično prihajajo iz kotičkov, pa polzijo po licu proti vratu, na mesto spoja, srečanja, tja, kjer je kožna guba z nabrekliimi venami kot znamenje sežemanja.

“Govorim pametno,” zanosno nadaljuje brahman. “Ali so to sanje ali je obup, kar mi nora glava spravi skup? Odgovor: obup. Glava je lahko nora, toda jaz sem pesnica. Pesnice so monstri. Zaradi njih me bolijo jetra.”

“To niso jetra, tepec, to je pankreas.”

“Kaj pa ti veš, kaj je pankreas, nikar ne begajte doktorja, saj je že tako zmešan. Vse imamo cistične ledvice. To so nam povedali pri zadnjem ultrazvoku.”

“To niso ledvice, temveč jajčniki; normalno je, da so ledvice cistične.”

“Kakšna je sploh razlika?” vpraša moška glava in vse prasnejo v smeh. “Jaz ne potrebujem ne enega ne drugega, jaz sem moški, potrebujem zabavo, prezgodaj je za apaurin.”

“Tudi jaz sem za zabavo,” se strinja peta glava in pri tem zavija z očmi, “jaz bom imela največ uspeha pri čistilcih, moje oči so zelene.”

“Tvoje oči so bele kot pri lutki iz cunj.”

“Tisti, ki mi je to rekel, ni hotel lagati. Rekel je, da sem lepa. Jaz sem srečna.”

“Srečna si, ker ne vidiš svoje lepote.”

“Ni vam prav. Ne moremo biti v vsem enake.”

“Stopi dol, ti, grofica, na lastne noge, pa se potem postavljalj! Kadar te prenašamo in hranimo, je komunizem zate svetovno gibanje.”

“Vseeno. Jaz sem srečna. Jaz sem ljubljena.”

“Najbrž te zato kličejo Peta Odvratna.”

“To ni točno. Tako se imenuje Beethovnova simfonija... Otroci, tukaj nekaj sumljivo diši. Treba bo prevetriti.”

“To je to. Narkomani vseh dežel, čutim, da se bomo polulali.”

Sestra hitro podstavi lopato, ampula z zdravilom pade in se razbije.

“Joj, joj, nesreča! Muke naše! Neroda! Svet se podira! Pomagajte, pokličite milico, tukaj se utapljajo bolniki...” – Toda že pri prvem curku se umirijo in potem nasmejane nadaljujejo z lulanjem, kar sestra izkoristi za pripravo nove injekcije, pri čemer jim pokaže dvojno dozo, da bi jih potolažila.

“Unite, unite, Europe!” se stresajo z zadnjim curkom. “Združimo se, pet nas je, lahko naredimo čudeže.”

“Čudež je že narejen, ti pizda. Potrebujemo le še menedžerja,” znova poskuša druga glava s trzajem privzdigniti klobuk, ki ji kar naprej pada na oči. “Bog ne daj, da se poroči otrok, bilo bi nas spet za nov strok... Zaboga, jaz sem res pesnica! Morala se bom nekako zaljubiti!”

“To si lahko predstavljam: ena riba, a pet ust, vsega bi zaslinile.”

“Jaz bi mu pljunila v uho. Nikomur več ne dam, da me kavsa.”

“Razen če ti pokaže slaščice!”

“Spala sem. Če bi se zavedala, bi mu odgriznila nos.”

“Kako pa sploh veš, da je tebe kavsal? Saj nimamo zvonca v spodnjem nadstropju.”

“Prosim vas, nehajte s temi umazanijami. Nič vas ni sram pred doktorjem. Že to je dovolj zanj, da nas mora gledati.”

“Glej nuno! Kakšen sram? Med omenjenim dejanjem spolne združitve je škripala z robmi. Vse smo izdelane z isto potezo.”

“Zame to ne velja. Jaz sem moška glava.”

“Eh, prva moška glava boš, ki bo rodila otroka. Pri tem ne odloča glava, ampak rit. Kavs je talent. Ali ga imaš ali pa nimaš. Ko sem že pri tem, naj razglasim: nimamo menstruacije. Pred nami je torej nova mladost...”

“Groza. Doktorček, le kako moreš prenašati vse te ogabnosti?”

“Nič zato, otroci. Jaz že tako nisem prepričan, da vse to, kar se dogaja okoli mene, niso le grde sanje.”

Izčrpan od neprespanosti, ki jo še povečuje zaužita tableta, se ves čas želim prepričati, da so Janike prividi in da se v resnici pogovarjam z lastno pestjo, ki so se ji prsti povečali do nemogočih razsežnosti, nohti pa spremenili v obraze pošasti. Vendar je vse tako otipljivo in nepredvidljivo, da roka, ki je moro pripravljena vzeti nase, omahne v naročje, pri čemer odkrije pet parov oči, ki preplašeno strmijo vame.

“Imam rešitev. Govorim pametno: poslušate modrost književnika. Jaz sem za to, da se razdelimo, in sicer po pravilu boksa. Vsaka dobi škatlo čez glavo, vsakdo naj bo na svojem, da se ne bomo več ne videle ne slišale.”

“Kako pa bomo našle stranišče, ko nas pritisne lulat? Tako veliko imamo skupnega,” se četrta glava obrne k peti in se z enim očesom pomenljivo zazre vanjo. Še v drobovju je sosedna glava pritisnila na njen obraz, zato ima zdaj vdolbino v tem delu lobanje, pa tudi oko na tej strani je široko in ploščato kot “jajce na oko”.

“Otroci, kaže, da vam nekaj ni jasno. Mi smo noseče. V drobovju se nam nekaj premika.”

“To je zrezek. Kaj nisi opazila, da je živ?”

“Kdo te je potolkel po glavi?” opazim vsekanino poleg očesa.

“Po kateri glavi? Se pravi, da boli mene? Torej sem to jaz? Moje telo je grešno, moja duša je nedolžna. Upirala sem se skušnjavi, ostale pa

so me tolkle po glavi. Najprej peta. Peta kolona. Sem žrtev izdaje... Katera stiska mehur? Pustite, da se do konca polulamo, da ne bomo grdo sanjale. Od izvira jo voda na vse štiri strani ubiraaa..."

"Pusti folkloro, jaz ljubim Davida Milesa."

"Nastavi mu rit, če ga ljubiš."

"Nehajte, prosim vas, s tem prostaštvom, dovolj je..."

"Nam pa je dovolj tvojih pridig, nuna. Prav rada bi, da bi nas kdo posilil; gledala bi te, kako uživaš."

"Kdo pa je tebe kaj vprašal? Splošni blagor pripada vsem. Vse sestre na eni ribi."

"Vsi, vsi, vsi." – Vse smeti monstroznih mitingov je naplavilo v Janike.

Postaja nevarno. Zadnjič so v splošni vznesenosti postale tako nasilne, da so slepi, ki se ne more umakniti, odgriznile kos uhlja. Na srečo je kri iz istega srca, pa tudi bolečino imajo skupno, le da je pomnožena s pet. Naganjam sestro, ki se muči s tankimi venami, komaj vidnimi pod kožo. Že pljujejo koščice višenj druga drugi v uho. Ko sem bil obrnjen proti oknu, jim je eden od obeh bolničarjev, misleč, da ne vidim, podal vinjak. Čutim ga po vonju, po očeh. Kolca se jim. Iz gole radovednosti sta hotela preveriti, kako pijanost prehaja z ene na drugo. Naiven, preprost, nevaren poskus. Moje preučevanje, zaščiten s pečatom znanosti, osvobojeno sramu, mi ob poznavanju anatomije in fiziologije omogoča veliko več razlogov za občudovanje. Niso prvič tukaj in že veliko vem o njih. A še zmeraj ne vem, ali mislijo isto, kadar govorijo različno, ali pa se le pretvarjajo in torej pri tem igrajo. Kajti niso niti malo neumne niti naivne. Zmeraj dobijo tisto, kar hočejo, spačenost jih osvobaja sramu, zato zahtevajo tisto, kar normalno bitje ne bi. Ali vsaj sanjajo isto, če jih spre budna zavest, jih mogoče pomiri vsaj blaženost spanca? Kadar jih kaj zanima, trepetajo bolj poredko, vendar sočasno. Rade poslušajo nenavadne zgodbe, največkrat jih je pripovedovala četrta, največja, odmaknjena malo levo in edina pod višino ključavnice. Vznemirijo se le, če jih kdo opazuje, to jih spodbudi k neprimerni grobosti in prostaštvu, postanejo zmedene in vznesene, zavedajoč se, da so na sceni, enostavno začnejo tekMOVATI, katera bo pritegnila več pozornosti. Dražijo se med sabo in naposled jim je treba dati apaurin. Kadar jih nihče ne gleda, rahlo cvilijo in tonejo v melanholijo.

Postopoma, bolj zaradi sitosti in vinjaka, utrujenosti, kot pa zaradi zdravila, ki deluje počasi in blago, glave zaspijo. Ena za drugo se z užitkom prepustijo spancu, govorjenje pa se jim pri tem omeji na hrup, podoben kokodakanju. Samo središčna, tretja, "nuna", nepremično gleda vame z resnimi in pametnimi očmi, edina primerno počesana. Bori se s spancem, širi očesne veke. Občasno obrne oči, da bi preverila, ali sestre spijo, najbližja ji nasloni glavo na lice, ona pa jo jezno odrine.

Ko se prepriča, da je le ona še budna, začne premikati roke. Tenke, rumenkaste lovke se prvič premikajo skladno in usmerjeno. Z mize pograbi papir, mi vzame svinčnik iz žepa in mi s prstom da znamenje, naj pridem bliže. Spremljam njen urejen, čist rokopis:

“Dragi doktor, obračam se na Vas s prošnjo, pravzaprav molitvijo. Boga ni. Moder človek ste, razumeli me boste. Že dolgo prosim usodo, da bi me ponovno pripeljala pred Vas. Tole, kar zdaj pišem, sem si zamislila od besede do besede v času našega prejšnjega obiska pri vas. Pomagajte! Jaz sem. Jaz sama, edina. Jaz sem Janika. Pomagajte mi, dokler je čas, dokler mi sovraštvo dokončno ne zastrupi duše. To ni normalno stanje, to je gnusno. pošastno. Za vas je to privid, grde sanje, a predstavljajte si, kako je meni, ki v tem živim svoje edino življenje. Testirajte nas. Preiščite. Snemajte. Dojeli boste, da sem jaz edina, da so ostale zgolj izrastki. Osvobodite me ostalih. Odrežite jih in vrzite v smeti, sežgite jih, storite, kar je pač običajno pri tem. Naj zgorijo, da izgine vsaka sled za njimi, da mi bodo ostale samo kot grde sanje, spomin, nikoli več resničnost. Najbolj bom srečna, ko se bom nekega jutra zbudila in bom zagledala le brazgotine, sledove te pošastne skupnosti. Da bi živela dlje od njih, pa čeprav le za trenutek, da bi se vsaj pred smrtjo razveselila svoje enosti. Jaz. Moram to doživeti. Da bi rekla: bom. Zmorem. Rokam, naj delajo, nogam, naj hodijo. Zadnjici, da je rit. Za Vas je to običajno, vsakdanje, malce utrudljivo stanje, zame pa neuresničen sen o blaženosti.

Tole je pekel. Pekel je množica, skupnost brez pravice do ločitve. Skupnost je smrt. Želim ostati sama. Pomagajte mi, dokler sem še pri jasni zavesti, dokler se mi dokončno ne zmeša, bojim se, da bo ta trenutek kmalu nastopil, jaz pa ne bom več mogla uživati v njem. Pomagajte mi, prosim Vas, čim prej! Ubijte jih, takoj! Ko še spijo, ko še imajo duše. Jaz sem človeško bitje, jaz želim živeti. Jaz trpim. Ali lahko upam? Pohitite v imenu boga, če vsaj vi še verujete vanj. Tudi on je en sam in dobro ve, zakaj je tako.

Želim, da med spanjem sanjam le svoje sanje, nočem zraven še njihovega odurnega prostaštva. Želim biti sama. Obljubljam, da se nikoli ne bom poročila, da nikoli ne bom imela otrok. Da se tole ne bi nikomur spet ponovilo. Ne obljubljam pa, da ne bom ljubila. Tako sem se zaklela v svojih molitvah. Sanje o ljubezni so me vsa ta leta varovale, da nisem znorela. Želim si ljubiti. Rešite me, dokler še nisem zastrupljena z norostjo in sovraštvom, rešite me v imenu ljubezni, v imenu Kristusa. Tudi njega je križala množica, ki me muči in se mi posmehuje. Vse svoje upe polagam v tale trenutek, ker vem, da naslednje priložnosti morda ne bo več. Lahko se zgodi, da bom pograbila britev in storila zločin, ko spijo, da bi uživala v svobodi vsaj dokler ne izkravam iz skupnih ran. Le misel, da bi v grobu ležala z vsemi temi lobanjami, mi še zadržuje roko pred zločinom.

One so brezimne. Jaz sem. Jani. Ostale so privid. Prav imajo – one so otroci komunizma.”

Dvignila je oči proti meni v pričakovanju: ali sem jo dojel ali pa sem le gol stroj za določanje diagnoze.

“Jani...” se ne morem spomniti ničesar, kar bi ji rekel. “Jani...” jo božam po laseh. Nisem vedel, da lahko jokam. Ne morem najti besed, kakor da tudi mene stiskajo prav takšne spačene glave povsod naokrog. “Jani, dobro je, da smo ti že vbrizgali apaurin, zdaj žile ne bi več mogel najti. Razumem te bolj, kot si misliš.”

“Zmeraj sem verjela, da ste dojeli, da nisem spaka, temveč človeško bitje.”

“Vem. Pomagal ti bom. Glede na to, kakšen čas je, se bom zlahka odločil, da naredim kaj, česar normalno ne bi. Ampak kdo bo pomagal meni, da bi me prepričal, da vse to niso zgolj odurne sanje. Tukaj, v meni, v tebi, zunaj? Ti nebesni drobilci kosti, duše, platan?”

“Doktor, jaz bi vam pri vsem pomagala, ko bi le mogla. Vi imate upanje, da bo vse to enkrat minilo. Meni pa se zdi, da se mi nikoli ne bo uresničilo, da bi bila sama. Mislim, da bi tedaj ponorela od sreče...”

Glava se počasi poveša v sen. Šele ko omahne na lice svoje sestre, najdem nit svojih misli:

Kako naj vem, katera glava poleg mene govori resnico, katera pa je grdoba, zlo? Katera ima prav, kateri glas je pravi? In kako naj razločim med njimi, ko pa so ti protislovni glasovi tudi moji, kirurgija duše pa ni prišla dlje od elektrošokov in lobotomije?

Namesto odgovora sem zaslišal tiho pesem. Janike so pele v snu, zadovoljne in pomirjene. Vsa peterica. V začetku je bilo to tiho žuborenje, potem večglasno šumenje, nakar se je iz tega zvočnega spleta razvilo trepetanje zapletenih kanonov in terc, nepričakovanih fug. Večglasna harmonija je samo sebe odkrivala v disonancah, tako speče so me osupljale z umetelnimi obrati fortissimov in nepričakovanih stišanj adagia, patetični oratorij se je naglo spuščal v enostavnejše korale, prežete od časa do časa z iskrami scherza.

Nisem pričakoval, bil sem osupel: medtem ko so kakšne tri od njih izvajale zapletene korale in fuge, so jim ostale pomagale tako, da so spretno zaključile svoje fraze in naglo zajemale zrak, da bi napolnile pljuča z glasovi, ki so iskali sledove za možnost novega odkritja. Ta meh čudežnih živih orgel je bil ves čas poln, nisem mogel verjeti, da si te male spake pomagajo s toliko ljubezni, srečne ob odkritju vsake glasbene arabeske, kakor da pomeni vrata raja, prizadevale so si podpreti svoje sestre, dokazovale so jim, da jih razumejo, jim ponujale izhode, rešitve v modaliteti, ko so one druge končale, radostne, ker jih je bog obdaril z izjemnim posluhom, z večstranskimi zvezami sorodnosti in razlik, srečne, ker si lahko v snu medsebojno omogočijo radosti, na katere v budnosti niso bile pripravljene.

Takšnih doslej nisem poznal. Ne verjamem, da so lahko vse to odkrile zdaj, v hipu, gotovo so že prej vadile to zapleteno prepevanje, nebeško rapsodijo so bogatile s trenutki najglobljega brezupa, ko se vsako bitje sooči s svojo gnusobo, a vendar ima srečo, da je navdihnjeno s hrepenenjem po lepoti in skladnosti. Tega ni bilo mogoče doseči brez vaje, zgolj s čistim učinkom blaženega zdravila, najbrž njihovega pravega bitja še nisem uspel dojeti, tudi sam ves raztelešen in neprespan. Svojo odvratnost in spačenost so najbrž kazale le zaradi strahu, da bi se jim smejali, če ne bi privolile v lastno preprostost in surovost, pri čemer so se zavedale, da ni slajšega smeha, kot je posmehovanje tujim mukam. S prilizovanjem prostaški množici so se reševale pred kamenjanjem, napadi, uničenjem.

V spanju so bile srečni otroci, kakršnih v tem spačenem svetu ne bo nikoli.

“Doktor, Vukovar je padel! Zdaj so opleli, nadrajsali!” priteče Jagoš s tranzistorjem v roki in ko zagleda solze v mojih očeh, je prepričan, da sem že zvedel za veselo novico. Objame me, trikrat poljubi, mešajo se nama solze, dih, znoj, slina. Z licem ob licu. Jaz pa slišim tisto, česar on ne sliši: vrušt, vrušt, vrušt. Nad nami so v naletu nebeške pile, sončno-krili insekti, helikoidi. Nebeški stroji za mletje mesa. Janike stišujejo pesem, z zaprtimi očmi tonejo v spanec. Jagoš opazi, da ena od njih joka, pa jih začne vse skupaj objemati: “Janike, zmagali smo, zmagali...”

Njegoš... Radoš... Dragoš... Jagoš – Vukovar.

Glave so spale. Samo ena se je zdrznila ob njegovem kričanju; kakor da jo je znotraj preblisnila nenadna svetloba, je prestrašeno odprla oči, pričakujoč udarec, toda ko je prepoznala Jagoša, se je nedolžno nasmehnila z usteci in ga zapeljivo pogledala po strani skoz priprte trepalnice, pri čemer se je počutila osramočena, ker mora znova potoniti v sen.

“Super, klinc te gleda,” komaj uspe izgovoriti, preden zaspi in s čelom omahne na zatilje najbližje sestre.

Odlomek iz romana Stvarjenje sveta

Srba Mitrović

NA PALISADAH

Streli odmevajo, prasket
Zadržanih besed, zdaj je
Enostavno vedeti
Kje si, odkod odmev prihaja.

VIDOVDAN 1914

Zmeraj, ko pomislim na Vidovdan,
Ko sta nesrečni Ferdinand
in Sofija umrla in se je potem
Morje nesreče zvalilo
Na ves ta narod, spomnim se,
Tudi v zadregi, doktorja
Sigmunda Freuda.
Na Dunaju je ob popoldanskem pomenku
Manjša skupina znanstvenikov,
Filozofov, umetnikov,
Nekaj lepotic in plemič,
Vpliven na Dvoru,
Kramljala sproščeno,
Tudi s pogumno resnobo.
O razlikah, ki z njimi človeka
Preizkušata moč in ljubezen.
Ta čas nikjer na svetu ni bilo
Bolj modrih besedi, bolj pretanjenih
Slutenj (še nezapisanih),
Ko nekdo plane
Z novico o smrti.
Vsi so poskočili. Pravična
Jeza se je prebudila.
In že se je po ulici valila ugledna
Sodrga z vzklikanjem tega,
Kar je Sigi, brez klobuka,
Zmršen,
Ponavljal,

Vzdigujoč svojo palico s srebrnim

Ročajem:

Smrt Srbiji!

Smrt Srbom!

Miloslav Slavko Pešić
ČAJ ZA KOSILO
dnevnik

Sobota, 30. oktober

Sveti prerok Josi. Včasih se spomnim nasveta, ki ga je dal sveti Sava leni ženski, ki se mu je pritoževala, da ji delo ne gre od rok, da leže pozno, vstane zgodaj in spet je dan kratek, noč pa je pogosto dolga kot lačno leto. Čutim: čas uhaja, topi se, ne smem se ozreti, kajti vse golta megla, mrak, ničnost. Bridkost in muka.

Sveti Sava je ob mrtvem očetu dosegel spravo bratov, a kdo bo nas spravil in ob čigavem truplu? Niti pogovor ni več preprosto začenjati. "Vse je mučno," pravi Pridigar (1,8-9), "da človek ne more povedati; oko se ne more nagledati niti uho naposlušati. Kar je bilo, to spet bo, kar se je počelo, se bo spet počelo, in nič ni novega pod soncem."

V vse bolj poslušani oddaji *Vremenska napoved*, ki jo vodim na Radiu Smederevo, občasno citiram naslov davne knjige Radmile Lazić *To je TO*. Preprosto, nehote, kar uide mi. To je TO. Videl sem Radmilo pred kratkim, po mnogih letih, spregovorila sva nekaj besed in ves dan sem bil dobre volje zaradi tega srečanja. To je TO.

Ko je poštar, ne tako davno, v drugi Jugoslaviji, švignil po ulici brez pozdrava, ne da bi izročil del tovora na pravem naslovu, sem se spraševal, kaj se je zgodilo. Zdaj pa, ko je vsakdo odšel na svojo stran, se ob poštarjevem obisku ne morem načuditi, da na tem planetu razen mene živi še kdo in da se oglašča, ker mi ima nekaj povedati. Bog, čudeži so res neizčrpni.

Piše mi Barbara Hermand. Ogromno jezikov zna, prevajalka je, vendar od srbskih besed ne pozna niti tistih obveznih, moških. Recimo, da sem jaz kriv za tisto, česar ne zna; za tisto, kar zna, nimam zaslug. Posluša in prebira, kaj se nam dogaja, žal ji je in verjame, da ni vse res. Najbrž ni, rečem glasno, kot bi Barbarino hieroglifsko vezeno prevajal iz kitajščine.

Popil sem šalico čaja, brez sladkorja, seveda iz trav, ki sva jih Mati (več) in jaz (manj) še pravočasno nabrala in posušila. Če mi niti danes ne uspe izprositi od banke malo denarja, in sicer to že tretji dan mojih prizadevanj, bova slastno kosila čaj, da se nama bodo razklale čeljusti.

Vse banke v mestu so zaklenile vrata pred deseto: nimajo denarja. Kosilo bo minilo v prijetnem pomenku.

Pesmica za danes:

*Dragi Sloba, naša nada;
za tvoj narod – smrt navada.*

Nedelja, 31. oktober

Sveti Luka, zaščitnik Smedereva. Sveti Luka je petnajst let po Kristusovem vstajenju napisal evangelijski, potem pa še Apostolska dela ter vse to posvetil Teofilu, se pravi Bogoljubu, torej tistemu, ki veruje v Kristusa in njegov nauk. Ponekod kmečki gospodarji na dan svetega Luka zgodaj zjutraj stopijo v ogrado in če živina leži z nogami, podvitimi podse, bo zima ostra in leto nesrečno, če pa je noge stegnile, bo zima blaga in leto dobro.

Telefon je pozvonil, kakor da bom šel v ogrado pogledat, kakšna bo zima. Prijatelj vabi na ribolov. Tako zgodaj je, da komaj govorim, kot po čudežu sem natipal slušalko. To mu povem, pa še, da bova zmrznila. Lahko greva kasneje, se strinja, ampak ne bova našla prostora. Ima prav. Uspe mi pogledati na uro: tri je, legel sem pa tik pred polnočjo! Niti julija nisva tako zgodaj odhajala na ribolov. Julija, reče, ni bilo toliko ribičev. Nekako ga prepričam, da mi pusti še dve uri spanja.

V bližini mesta za ribolov se začne trapasta dirka z ribiči, ki se kot prikazni pojavljajo iz meglice. Potrebno je ujeti mesto. Sem ledena kocka: valim se do obale. Ribičev je več kot kdajkoli, niti rib ni toliko kot nas.

Vračava se zgodaj popoldne, premražena, lačna, poražena. Ribe naju prav res niso marale. Ulov je bil žalostno pičel, pokril ne bo niti dna pekača. Niti za mačke, reče Mati kot varuhinja. Imam sedem mačk in šest rib. Zakaj jih ne spraziš, vprašam. Jezus je s sedmimi hlebci in nekaj ribicami nahranil štiri tisoč moških, žensk in otrok, vsakega posebej, modrujem. Iz vode je delal vino, reče Mati, ampak jaz nisem čudodelka in tudi olja nimam iz česa narediti. Odprem usta, da bi vprašal, kaj je z dvema litroma, ki sem ju kupil z boni v začetku septembra, a obmolknem. Zadnji dan oktobra je, svetovni dan varčevanja. Pred dvema tisočletjema – pri tem sem strgal par opankov med obiskovanjem prodajaln – sem kupil dva litra olja.

Izmislil sem si pesmico po stari šegi:

*Čim večja sta obrekljivost in laž,
ljubši in dražji nam je Slobo naš!*

Hopla! Doživel bom ponedeljek.

Ponedeljek, 1. november

Presveti Prohor Pčinjski. Mati je še pred zoro končala šivanje srajce iz blaga, kupljenega pred leti (pred nekaj leti, pred nekaj leti, pred...) na boljšem trgu. Srajca je prelepa, mehka, prijetna, bombažna, karirasta, moderna, toda Mati nima gumbov. Kot zakleto, v hiši nimava niti gumba. Kako naj oblečem srajco brez gumbov, ko pa bi nam zdaj bolj pristajala kolektivna, taka z rokavi na hrbtu.

Ni dneva, da poslušalci v oddaji *Vremenska napoved* ne bi krivili preprodajalcev za vse pod nebesnim svodom. Karkoli jih vprašajo, se

pritožujejo zaradi nizkih pokojnin, draginje in preprodajalcev. Poglejmo, v čem je problem.

Obiskujem barčke, v katerih posedajo preprodajalski šefi. Zaposlim, naj mi dajo dva ali tri bistre fante, ki znajo misliti in govoriti, da bi bili ob desetih gostje v *Vremenski napovedi*. Brez skrbi, pravijo, za to oddajo zmeraj, in res ob dogovorjenem času pridejo preprodajalci. Med enourno oddajo ni prostora za glasbo. Poslušalci kar naprej kličejo in proti pričakovanju brez izjeme podpirajo preprodajalce in jih hrabrijo. Najbrž tako kljubujejo oblasti, sprevrnjeni politiki. Zdi se mi, da tisti, ki so jih vsak dan zasipavali z najhujšimi očitki, pri čemer, bogme, niso božali niti mene, zdaj molčijo.

Pride kolega in pove, da na ulici ni niti enega samega preprodajalca. Vsi so po barčkih: poslušajo, kaj o njih govorijo v *Vremenski napovedi*. Ljudje, ki občasno prodajajo in kupujejo devize, so panični: kaj če preprodajalci za zmeraj odidejo z ulic. Slišijo v oddaji anketo *Kdo po nemarnem ni obesil predsednikove fotografije v uradnih prostorih?* in mislijo, da so nastopila leta razpleta.

Pozno popoldne se kot strela z jasnega oglasi Robert Hamel iz Frankfurta. Od takrat, ko se je zadnjič oglasil, je doktoriral, se zaposlil na univerzi, se oženil z Bolgarko. Skratka: živi kot normalni ljudje.

Robert je zelo obveščen človek. Nekoč, ko me je to še zanimalo, me je seznanjal (in osupljal) z dogodki na Kosovu. Še prej, kot je kdorkoli – vsaj jaz nisem slišal – v Jugoslaviji omenil Čosića kot možnega predsednika, je Robert že govoril o tem!

Kako si, vpraša vljudno Nemec. Hvala, dobro, rečem, prav tako vljudno. "Vse je lepo, le da je nikakršno," je zapisal Žigić.

Nenadoma, mimo navade, vpraša, po čem je marka. Nazadnje sem marke kupil v banki, bilo je v času Anteja Markovića. Nisem jih mogel takoj dvigniti, pa so najbrž še tam nekje in se ne imenujejo več marke, ampak staro varčevanje, toda danes zjutraj so mi fantje rekli, da je sto tisoč dinarjev, zdajle pa je, prav gotovo že več. Kaj!? Marka vendar, človek božji. Tooliko, zategne Robert, ki sicer govori zelo odsekano. Toliko, rečem, a vedeti moraš, da je bil dinar pred to denominacijo milijon, milijon pa je bil pred prejšnjo denominacijo deset tisoč milijard in še pred eno prejšnjo denominacijo je bilo deset tisoč milijard... Čakaj, reče, kolikšna je tvoja plača?

Ne vem. Dobivam akontacije, pomoč, posojila, malenkosti, nima časa za preračunavanje, marveč le tekam, da kaj kupim, če najdem in če ima banka drobiž.

Ali kaj potrebuješ?

Kaj naj odgovorim? Naj povem, da je Mati danes zjutraj končala srajco, ki sem se je zelo razveselil, nima pa gumbov!

Ničesar nimam, a tu ni pomoči. Drainac bi to povedal drugače. Ničesar ne potrebujem, rečem, hvala ti.

Robert vztraja.
Ma pusti, človek božji!
Zapel bom v stiski:

*Dragi Slobo, pravi si ti;
tudi brez kruha se živi.*

Torek, 2. november

Veliki mučenik Artemij. Ob delavnih dnevih se mi radio vključi pred začetkom oddaje *Na prvi strani*. Tako zvem, kaj objavlja prestolniški tisk in se mi ni treba postavljati s kupovanjem časopisov. Ker voditelj ne more mimo teksta o podražitvah, še mimogrede zvem, česa ne bom več mogel kupiti. Kruh se je podražil za dvesto odstotkov, elektrika manj od zahtevanih tisoč, bencin le za desetkrat! Neznosna lahkotnost trpljenja. To je TO.

Že šesti dan vlečim ček, izpolnjen za tristo tisoč dinarjev. Slišim, da je bilo mogoče v petek z nekaj sreče, potrpljenja, prerivanja in (praznih!) groženj z neudeležbo na volitvah dobiti dvesto tisoč. Najbrž se mi bo danes posrečilo.

V banki pa, glej čudo, ni prerivanja, a tudi ne manjših bankovcev. Izpolnim, ne brez strahu, ček za petsto tisoč in dobim kľofuto skrbne uslužbenke: nimam toliko na računu. Dajte mi, kolikor imam. Dala vam bom, reče, petsto, če mi vrnete tristo. Le kje naj jih dobim!

Poslušalci *Vremenske napovedi* poskušajo odgovoriti, kakšna je razlika med domovino in očetnjavo. Trudijo se, a odgovora ne vedo. Kaj bi bilo, če bi jih vprašal o razliki med poštenim Srbom in poštenim Hrvatom?

Popevčica za danes:

*Tovariš Slobo, rožica naša,
zima revežem ne prizanaša!*

Sreda, 3. november

Sveti Ilarion in Visarion. Še nikoli ni bilo toliko denarja po ulici. Ker čeka še nisem uspel vnovčiti, bi lahko pobiral dinarje po ulici, ampak niti ob največjem trudu ne bi zbral za vrednost ene marke. Brezuspešno delo kot vsako drugo.

Poslušalce vprašam, kdo je opustošil zeleni vrt in zažgal kolibo ter predlagam, da se vseeno držimo nekega reda. Laže bo tako zame kot zanje. Oddajo sem si zamislil kot svobodno tribuno, toda nekateri niso pripravljeni na dialog, zlasti jim ne ugaja soočanje stališč, bes in primitivizem pa stresajo po meni, nedolžnem. Predlagam, če jim bo tako laže, da me ob ponedeljkih napadajo nekdanji komunisti, ob torkih sedanji, ob sredah socialisti, ob četrtnih opozicija, ob petkih pa, kdor pač utegne. Tako se bo mogoče zgodil čudež, da pozicija in opozicija uskladi-

ta stališča. Jaz bi si čez vikend oddahnil, oni pa tudi. V ponedeljek pa bi spet krenili novim delovnim in oralnim zmagam naproti.

Če se oglasi Robert: marka je po 130 tisočakov.

Prišel je neki poslušalec, da bi me spoznal in se opravičil, ker me je v oddaji napadel, da sem opozicionalec, zdaj pa sliši, kako me silovito napadajo, da sem socialist. Opravičuje se, zelo se opravičuje.

Pesem za čas dežja:

*Dragi Sloba, le pokliči;
bosi gremo v dež pri priči.*

Četrtek, 4. november

Sveti ravnoapostolski Averij Jerapoljski. Slišim, da Občina prejšnji četrtek ni delala: uslužbenci so otrokom s silo odvzeli walkmane in se potem pobalinsko igrčkali med delovnim časom. Topli obrok so zapravili za baterije.

Pretekli četrtek je bil gost *Vremenske napovedi* Slobodan Milošević. Mesto se je, ne vem zakaj, vznemirilo v sredo, ob jutranji zarji. V ušesih mi je ves dan brnelo od klicev in preverjanj: ali pride Slobodan Milošević. Pride. Ali ga lahko pridemo pogledat? Lahko.

Od prejšnjega četrтка do danes najhujši očitki: to ni tisti Slobodan. Kateri tisti!? Kaj se pa delaš neumnega – Predsednik Republike vendar! Nihče ni rekel, da bo gost Predsednik Republike. Rekel si, da bo Slobodan Milošević. Sem. In zakaj ni bil? Bil je. Kdaj? V četrtek. In tako ves dan, teden dni.

Že sem bil pozabil na gostovanje Slobodana Miloševića, ko je danes pomotoma k meni prišlo po faksu sporočilo predsednika občine. Neki pozorni poslušalec mu je poslal obširno pismo kot resno opozorilo, da je v moji oddaji gostoval Slobodan Milošević; zraven je opisal, kako je bilo (kar se mu je sanjalo), zahtevajoč, da "G. Predsednik občine osebno posluša trak današnjega obnašanja!" G. Predsednik občine je ovaduhovo pismo v skladu z lepo srbsko navado poslal po faksu "vsem večjim kolektivom".

Državljan ni pričakoval, da ga bo g. predsednik izdal, zato se je vdano podpisal. Popraskal sem se za ušesom, poiskal telefonsko številko pozornega poslušalca in ga povabil, naj jutri gostuje v oddaji in pojasni, zakaj je mislil, da bo gost nekdo, ki ni bil napovedan. Ne morem ponoviti, kaj vse mi je rekel. Ponudbo je gladko odbil.

Poslušalci *Vremenske napovedi* so danes ugotavljali minimalno ceno poštenega človeka. Kaže, da je na prodaj za devize, v glavnem so v igri marke. Dinarjev ne omenja nihče. Pokazalo se je, da pošten človek ni več tako drag. Treba ga je kupiti, dokler ga je še mogoče dobiti.

Če se oglasi Robert: marka je 240.000 dinarjev.

Dišeča pesem:

*Tovariš Sloba, vonjava cveta;
nič dobrega se nam ne obeta.*

Petek, 5. november

Sveti apostol Jakob. Prišlo je pismo iz Avstrije, od Cvetke Lipuš. Upa, da je dobro z mano. Nič si ne more očitati, ker me je opozorila že pred nekaj leti. Ja, rečem, dobro je, ja, rečem, opozorila si me. Vse pogosteje ujamem samega sebe, kako govorim na glas. Alarmanтно bo, ko se bom začel prepirati sam s sabo.

Danes bom šel k zobozdravniku na malce kozmetike. Če že redkokdaj dajem delo zobem, naj se vsaj bleščijo.

Danes bom oddajo začel s pesmijo *Cenzorji* D.H. Lawrencea in poslušalce bom vprašal, zakaj se v Srbiji tako zgodaj stemni.

Danes mi ni za pesem. To je TO.

Vladimir Pištalo
O FAŠIZMU

Miroslav Mandić je umetnik, ki se je zaobljubil, da bo celih deset let neutrudno pešal po Evropi. V času krepitve agresivnega lokalizma in šovinizma, ne le v njegovi domovini, se je odločil, da bo s svojimi koraki začrtal rožo preko celotne stare celine, ves ta čas živel kot "človek brez naslova" in se na svoji poti boril za pravice človeka. Pred vojno na Hrvaškem, pred demonstracijami 9. marca sem bil na umetniškem večeru, ki ga je Miroslav Mandić priredil v Domu mladine v Beogradu.

To je bilo v času "dogajanja naroda". Da bi pokazali, kako so blizu temu narodu, so vsi politiki hohnjali. Na govorilnicah se je menjaval antropomorfen ništrc. Mnogi intelektualci so postali makroji svoje duše. Policija si je izmišljala stare ljudske običaje. Miloševićeve slike, ki so jih poljubljale razkrečene babnice po vsej deželi, niso prispevale k domoljubnemu zanosu Beograjčanov.

Mandić je bil eden redkih političnih zapornikov iz prejšnjega režima, ki nikoli in z ničemer ni vnovčil svoje avanture. Na koncu večera je dejal s tistim svojim mirnim sremskim glasom:

"Ljudje, a veste, kaj je tole?"

Obstal je za trenutek in odgovoril:

"Tole je fašizem."

V dvorani so bili tudi takšni, ki jih je na njegove besede nekaj zbolelo v prsih – in ki so čisto fizično začutili, da te besede niso bile izrečene zaman. Pesnik bi to imenoval notranji "zvonec resnice". Sociolog in zgodovinar bi to izjavo gotovo jemala bolj previdno. Kakorkoli že, po "dogajanjih naroda" je sledila vojna na Hrvaškem. Zatem je v Bosni "nadrealno postalo banalno". Zatem se je v Srbiji "škandal spremenil v rutino". S stališča žrtev, tako srbskih kakor tudi nesrbskih, ni nobene dileme, da je to, kar se nam je zgodilo, fašizem. Položaj v Beogradu je ves čas dopuščal veliko prostora za dvom. Stalni umori in samomori v vrstah mafije niso ravno najbolj normalno družbeno stanje. Na volitvah so glasovale "mrtve duše", bilo je veliko rovarjenj, ki jih kilava opozicija ni izkoristila, saj je bila oblast slej ko prej demokratično izvoljena. Obstaja neodvisen tisk, ki je brez najhujših posledic zase na leta dokazoval, da vladarski par Srbije pooseblja naravno sintezo totalitarizma in kiča. Dozdaj se občasnim napadom na neodvisne medije ni posrečilo, da bi zadušili takšne glasove, vendar zdaj kaže na to, da bojo takšni napadi značilni za "postdaytonovsko Srbijo".

Med najhujšim rušenjem Sarajeva me je stalno mučilo vprašanje, ali ni dovolj že samo dejstvo, da živim v realnosti, ki jo je ustvaril hudodelec, za to, da sem kolaborator. Nisem bil prepričan v to, da bi lahko imeli vse železničarje s po tremi otroki in stare device, ki jim je boter našel delo na pošti, za kolaboratorje kogarkoli. Pa vseeno nisem bil miren. Potem se mi je ponudila priložnost, da za nekaj časa zapustim okoliščine stalno razdražene zavesti in odidem v Ameriko. (Drugo vprašanje je, ali nekdo, ki toliko porabi za telefon, res živi v tujini...) Odšel sem v zgradbo sodišča nedaleč od beograjske železniške postaje, da mi potrdijo sodni prevod diplome. Dokumente smo izročili neki ženski, ki je z njimi izginila v mraku pisarne. Pozneje naj bi nas poklicali. Opozoril sem tisto žensko:

“Prosim vas, pazite na mojo diplomu, imam samo ta izvod in univerza v Sarajevu je pogorela.”

“Daj bog, da pogori celo Sarajevo,” mi je odgovorila tajnica.

“Pa saj je tretjina tamkajšnih prebivavcev srbska,” je pripomnil tenko-glasi kmet na klopi v hodniku.

“In kaj so tam iskali?” je povišala prezirljiv glas ničvrednica.

“Živeli so, skupaj z drugimi, gospa,” sem dejal in jo gledal naravnost v oči, “tako kot vi tukaj.”

“Daj no!” so ji zažarela lica.

Še malo ne dvomim, da je prav ta ženska zastavila enako vprašanje, ko so srbski begunci iz Krajine pridrli v Beograd:

“Kaj iščejo tukaj?”

Kako razložiti to hipokrizijo, to hoteno neumnost? Strokovnjak, čigar zapiski so bili pomanjkljivo obdelani pri njegovi razlagi jugoslovanskega primera, je nemški nobelovec, antifašist in vojni emigrant Thomas Mann. V njegovih esejih o fašizmu lahko vsakdo najde podobnost z jugoslovanskim položajem, ali pa tudi ne...

Po teh esejih sodeč bi Thomas Mann verjetno sklepal, da obnašanje tajnice na sodišču odraža: “filozofijo malomeščanke, obolele od silovitega razmišljanja, ki razen v nasilje morda z večjo iskrenostjo verjame le še v laž.” Kar zadeva intelektualce, ki tega problema ne morejo nasloviti drugače kot v deminutivih, je bil Mann prepričan, da se “spuščajo na moralno in mentalno raven svojega smrtnega sovražnika in sprejemajo njegovo idiotsko frazeologijo, se prilagajajo njegovim žalostnim kategorijam, zli neumnosti njegove narave in propagandnih formul, pa nikdar in še malo ne opazijo, kaj počnejo”. Prepričan je bil, da takšen položaj pomeni izdajo duha in višje moralnosti, zato ker imajo fašistični voditelji “duhovno samozavest za pra-greh”. “Narod peljejo v moralni sankilotizem in neobčutljivost za pretresljive dogodke,” kar v resnici pomeni “prisilo naroda v moralni samomor”. Ti voditelji “prakticirajo povsem grotesken prezir človečnosti – grotesken, če pomislimo na

žrtve, grotesken, če upoštevamo, kdo pridiga prezir, medtem ko so oni sami najbolj prezira vredna človeška bitja”.

Pri tem je za oblikovavce takšnega zla značilno “zlagano in sentimentalno prepričanje v lastno nedolžnost”. Fašizem ima rad pojme, ki so “kalni, nedefinirani in neomejeni”. Ta primitivizem je brezsraven in predstavlja “povezanost pokvarjene folk pesmi s cenenim žurnalizmom”. Kar zadeva narod, so mnogi njegovi predstavniki “obupni, brez pravice, zanikal jo bo z oboževanjem sile”. Takšen napadalen in militanten kolektivizem je Thomas Mann razlagal kot strah pred življenjem. Naslednji stavek pokaže, v čem se veliki pisatelj razlikuje od feljtonista. Mann opozarja, da ravno strah pred življenjem “stori, da se stisnejo v eno, utopljeni in ob silnem petju. Ta vidik problema si močno želi naše naklonjenosti in usmiljenega razumevanja”.

Thomas Mann človeka ne prikrajša za določeno mero simpatije niti v tako nespodobnem in problematičnem stanju in takole zaključí: “Vojna ni nič drugega kot strahopetnost, beg pred problemi miru. Z zunanjo avanturo zamenjuje notranji napor in izpopolnjevanje. Narod sili, da vpije Hura! lastnemu porazu s strani njegovih zmagovitih vladarjev.”

Skratka, po opozorilu človeka, ki je ostal v težkih časih simbol moralne integritete, bomo imeli po prenehanju delovanja sproščenega nasilja spet vse probleme kakor prej. Ali ni to definicija podaytonovske Srbije?

Za tiste, ki se bojo ob vsem, kar se nam je zgodilo v zadnjih letih, vztrajno izogibali grdi besedi iz naslova tega besedila, bi rad povedal neko anekdoto:

Nadrealistični slikar Ives Tangui sreča v New Yorku svojega kolego Salvadorja Dalija in sicer po tistem, ko je ta prejel odlikovanje od Franca, ali pa je šlo za nek podoben moralni podvig.

“Fašist,” se je takoj zadržal Tangui.

“Oprosti, Ives,” mu je mirno odgovoril Dali, “ampak jaz nisem fašist. Jaz sem oportunist.”

Priznati moramo, da med tema dvema pojmom pogosto težko opazimo razliko.

Zoran Popadić

IZ VOJNEGA DNEVNIKA 1991

19.9., četrtek

Krenili smo. Nekam. Narava vznemirjena od vetra, ljudje od težke negotovosti. Nezaupanje v zdajšnjega sebe.

Polno je srce, ko zdaj tudi toliko drugih src bije za nas, čeravno le za hip.

(Skoz Beograd)

Tako kot ogenj oplaja zemljo, tako bo nastopajoča pripeka oplemenitila dušo.

Odlašanje utirjenja: tako sem do nedavnega govoril o sebi in o svojih namerah. In zdaj? Zdaj bom položil svoje življenje na masovno razosebljenje.

20.9., petek

Brez oblačka, vedra modrina nebeška. V daljavi grmenje, neprirodno, človeško, brez smisla zaradi tega rumenila, ki deluje na nas milobno, radovedno, na našo skrivno vznemirjenost.

(Adaševci)

21.9., sobota, noč na 22.9.

Prevažali smo ranjence. Noč. Vodi nas roka previdnosti. Nevidni smo zanje in preveč prisotni zase. Šli smo skozi srce njihovih položajev.

(Skoz koruzna polja od Šidskih Banovcev proti Negoslavcem.)

To zapisujem ravno leto dni po tisti noči poosebitve ob slutnji in nad prepadom bližnje smrti.

24.9., torek

Šidski Banovci (Nepopisane, le z datumom označene strani, napovedujejo skušnjava, strah in zlo.)

25.9., sreda

Razkroj – s svetlo pajčevinasto nitjo kot zadnjim upanjem na integracijo pameti kot opazovalke, sodnice in razlagalke tega- zdaj-brezumja, na prastare ravni doživljanja in življenja -vsesplošen.

Z roba čelade majhen pajkec od časa do časa strmoglavi v zelen prepad, zibajoč se na tanki srebrnkasti nitki. Na levi se iz spleta upog-

njenih trav, ki sem jih poležal s svojim budnim sproščenim telesom, oglašča milozvočen cvrček. V roki držim puško in se smejim.

OBUPNA PESEM

Bobanu

Razkrinkavali smo intimo
 zaprtih dvorišč
 kalili sen prestradanim
 zapuščenim živalim
 iz sob so začudeni zrli v nas
 od strahu nedokončani nameni
 obtičale kretnje vsakdana
 odgrnjene postelje dišečih
 neznanih ljubezni
 Napol popite čaše so žalovale
 za nekimi krivimi usti
 pozabljene
 In mi tujci prestrašeni
 obupanih obrazov
 zaježdeni in bičani
 z razdeninjenim danes
 in z vonji pohabnega jutri
 onečejeni
 smo z rafali ubili tišino
 zapuščenih domov

Slakovci, 29. september

1.10., torek

Tišina zapuščenih domov izrešetana z rafali našega strahu. Zaustavljena mimika vsakdana razparana s klino pobesnelega brezumja. Zidovi krvavijo.

Včasih se tako prestrašim svoje spokojnosti sredi te gluhe vojne.
 Zadela me je krogla absurda.
 In neprijetno se počutim
 in sovražim te oči
 ki opazujejo mojo
 izločenost

Slakovci

VOJSKA V ZAPUŠČENI VASI

Posnemamo življenje
z onomatopoijo vsakdana
a nas pošast
puste vasi
vsako jutro preseneti
v žalostnih pasjih očeh
Zatorej ubijamo pse
mi
stekli ljudje

Slakovci, 13. oktober

25.10., petek

Na tem mestu izhlapitve vseh žonglerjev duše, ki nas varjejo pred nami samimi v utečenosti družabnega živetja, nevajenih samote pohablja strah, razkraja; za samotneže je to izhodišče skrajnega samočutenja, ki okrepi njihove osebnosti.

6.11., sreda

Jaz se ne grem več in ne maskiram se. Vloga in maska uporabljata mene.

Topost, bremenilna, isprana vsakega hotenja po stikih.

Izcedek založenih misli, od časa do časa.

Nedolžnost doživljanja me bo ubila in ne krogla iz puške. Razdediniti se – preživeti.

11.11., ponedeljek

Mi smo tukaj odkrili
mrtvo telo ubitega BOGA
in – k njemu molili

10.12., torek

Vsaka napisana stran je eno izpraznjeno modo.

Dostojanstvo je mera človekove zavrtosti v nemožnosti, da do ljudi ne bi bili pozorni. Biti brezobziren, doseči vrhunsko sebičnost, omogočujoč nad vse potrebno distanco!!!

15.12., nedelja

Pomagati si z begom
v daljave pameti
z nasmeškom oditi
iz vsakdanjega brezumja

23.12., ponedeljek

Vojna iz perspektive posameznika, če zanemarimo vse smetje z ideologijami povoščenega mišljenja, vloženega v vsiljeni okvir družbeno verificiranega lika, ni nič drugega kot stigmatizacija zgodovine z žarečo grebljico sproščene masovne histerije bolečine in popolna razosebitev lástnosti, sem ter tja poosebljene v kratkih zamahih nadutosti in begotnih strahov ter poguma. In pogum je zmožnost, da se nagneš in se zazreš v nepresojnost globine prepada strahu in smrti, in tedaj se, komaj za nekaj trenutkov napetega miru, ki nastopijo pred gibanjem, neznosno, obremenilno, zavemo sebe. Zato so samosvoji ljudje noro pogumni, ker je v tem edini način, da se ustoličijo v sebi.

4.1.1992, sobota, ob 00.30

Uvesti red v kaos lenobe

Odvzeti kaos lenosti

s slepilom zbrane misli

ob 01.10

Samoobvladovanje – ekstatična mrzličnost sle.

18.1., sobota

Bilo je nekaj veselega, skoraj smejal sem se, ko sem sedel v obcestnem jarku, medtem ko se mi je v porajanje stihov – spočetih v osemenjenem drobovju med jokom in rafali našega brezobzirnega strahu prerešetane tišine in izropane intimne zapuščenih domov – prepletalo oglašanje in treskanje granat, ki nam je ponujalo Smrt in Pohabljenost. In potem sem začutil trepet, lahkoten drget nekakšne žolčaste sile, ki se je zatresla zaradi nepričakovanega premikanja in se zgnanila iz svoje opuščeniosti na dnu mene samega in se osredotočila na moje razkrojeno čutenje. Sedel sem tam in v tistem sedenju je bilo nekaj brezsramnega, nekaj nesramne samozavesti, v njenem javnem razkazovanju, kakor takrat ko sem pripeljal tuje oči v svojo sobo, ko sem izrisoval svojo lastno notranjščino po njenih še nepopisanih stenah.

Nedolžnost doživljanja pomeni vnovično vračanje na izhodiščno točko našega prvotnega pogleda na vse mogoče predele sveta, kar razumemo kot stalno mladost in obstajanje v Rimbaudovem Bedenju.

In kaj je življenjska izkušnja, če ne mrtvičenje naše občutljivosti, recept pridobivanja in bivanja v odmrlem svetu razvad.

19.1., nedelja

Gori mi pod nogami

kot bi se žarenje možgan

vse v stopala prelilo

da bi um tisti prepad blaznosti
 ki so mu moje oči naklonjene
 spretno sam pred sabo skril
 Le želja po kriku
 se oglašča in popusti
 Če me krogle in granate pripeljejo v smrt brez obraza
 me boste prepoznali po znamenju na prepuciju
 Z navadami povoskani ljudje
 Ljudje vzniknite
 iz grenkobe brezosebja
 prazne otopelosti
 bodite moderni lepotni kirurgi
 in zašijte brez premora
 svoj himen ki ga vedno znova strga
 orjaški falus Vsakdana
 Zavržite zrelost življenjske izkušnje
 in obvarujte pred pozabivjijo
 svojo otroško nedolžnost doživljanja

16.2., nedelja, ob 00.30

Odšel sem v nočno ledeno bleščobo in se nisem ustavljal, dokler se še zadnja slutnja hiše v zraku njenih izparin ni izgubila za mojim hrbtom. Moja škripajoča hoja je odmevala in se množila po klancih obupa. Obstal sem. Vohal sem, gledal, čutil: sam mir. Njegova belina je polegla po razglašenosti nezadržnega glasnega životarjenja. Iz drobovja se je proti grlu dvigal krik, stisnjen in željan neskončnega prostora spokojnosti, silen v svoji odločenosti, da vrže s sebe bremenilno oblačilce nemosti. Z roko sem pograbil zgoščene ledene kristale in zadušil nemir v grlu. S penami snega v ustih sem kričal in zrl v noč z zdrozgano mesečino.

Ljubomir Simović

RUŠENJE ANDRIĆEVEGA SPOMENIKA V VIŠEGRADU

A se noben ne najde, da bi jim povedal:
naš prag bo pogoltnil plevel in koprive,
streho bo prekril bezeg in trava,
če z macolami, če z rovnkami,
če s kiji razbita,
v blato,
pred gumaste škornje,
pade bronasta glava?

A se noben ne najde, da bi jim povedal:
podgane bojo prišle v naše postelje,
kače v naše žepe in na krožnike,
zakreketale bojo žabe z mize,
spet bomo dobili rogove in repe,
zabliskala jegulja skozi ugasli oblak?

A se noben ne najde, da bi jim povedal:
čez most se bo razlila Drina,
prestopila bo svoje bregove,
poplavlila bo livade in njive,
odtekla bo v druge potoke in reke,
pogasila ognje, odnesla bo žito in črede,
zapanila se bo na vrhovih planin?

29. april 1992, Jelova Gora

O DUHOVIH DREVES

Ti globoki, nepregledni gozdovi,
gozdovi ob Drini in gozdovi čez Drino,
gozdovi, ki se razprostirajo vse do oblakov,

te trepetlike,
deviške breze,
hrasti kot bogovi in možje,
stoletne bukve, bori, lipe in jelke,
spremenili se bojo v kije, v kopita pušk,
v stebre, v krste in bergle!

Odpelji me, Gospod, od tod v neko majhno
kitajsko vas na ruski meji!

In če kdaj do mene kakorkoli
o moji deželi seže kakšen glas,
naj ga ne prepoznam, naj ga ne razumem,

pokrit do ušes, obrnjen k leseni steni
naj zaspim, v morju pelinovega mraka,
z mirom ruskih in kitajskih kmetov!

Avgust 1992

Svetlana Slapšak

IZSTAVLJANJE RAČUNA DOBRICI ČOSIĆU

V NIN-u, št. 2183, dne 30.10.92, je navedena stava, ki jo Dobrica Čosić ponuja "vsakemu tujcu", in sicer od deset do sto tisoč dolarjev, če v njegovih knjigah najde "en sam nacionalističen stavek". Stava je nekam nenavadna, saj tujci zvečina ne poznajo zadosti jezika, v katerem Čosić piše. Čosićev politični položaj, ki bi ga tudi sama, kot državljanka, ocenila kot težkega, vendar zaznamovanega z nekaterimi dobrimi potezami, tukaj nima nobenega pomena, ker Čosić pri objavi te stave nastopa kot pisatelj; ko neko svojo knjigo poklanja italijanskemu gostitelju, si sam povzroči nepotrebno zadrego. Vendar je Čosić podobno stavil že prej, na primer v knjigi pogovorov s Slavoljubom Đukićem, *Mož ob svojem času* (Založba Filip Višnjić, Beograd 1989, str. 254), v kateri Čosić povabi, takrat generala Kosto Nadja, naj poišče "... v kateremkoli mojem objavljenem besedilu – en sam stavek nacionalistične ali protirevolucionalne vsebine". Lahko bi sklepali, da je Čosić drugi del stave gladko izgubil in ga ne ponavlja zdaj po dvanajstih letih, ko se mu je posrečilo, da nas je o svoji protirevolucionarnosti že prepričal. Prvo vprašanje, ki se nam zastavlja, mora biti potemtakem vprašanje poštenosti tistega, ki stavi. Ostanimo samo pri eni, že omenjeni knjigi. Na str. 315, na vprašanje, ali se bo vrnil v aktivno politiko, Čosić odgovarja: "To v nobenem primeru ne pride v poštev. Svobode za svojo pisalno mizo ne bi menjal za nobeno moč, posebno ne za moč, ki jo daje oblast." Na str. 240: "Ko pa sem svoj čas pisal o delavskem razredu, kot o nekakšni napredni sili družbe, v to nikdar nisem bil zares prepričan." Na str. 136, po razgovoru s slovenskimi intelektualci (v Pirjevčevem stanovanju), je Čosić jokal v *Tivolskem gozdu*: "To so bile moje poslednje komunistične in iluzionistične solze." V prvem primeru nam preostane to, da so okoliščine nezanesljiva kategorija, pa tudi to, da se je ogibati patetičnim izjavam, celo v imenu svoje pisalne mize. V drugem primeru sledi, da se je Čosić lažno predstavljal in da se tega pozneje niti ni sramoval, svojo neiskrenost je poudarjal kot nekaj pozitivnega. V tretjem primeru, ko Čosić pretaka "iluzionistične solze", je bodisi prevaral slovenske intelektualce, bodisi je kot komunist bil iluzionist. Iz tega sledi vsaj to, da Čosić ne stavi resno, oziroma da njegovi ponudbi tujim novinarjem ni dosti verjeti, kar je za pisatelja zabavno, za politika pa porazno. Ali: kot je bil zmeraj protirevolucionar, pa je stavil, da ni bil, tako zdaj stavi, da ni nacionalist, pa pravzaprav je. Vendar, stavil je javno.

Res je, da je bil Čosić obtožen s strani partije, da je nacionalist: Če si pomagamo z njegovo lastno taktiko, bi lahko na podlagi tega trdili, kakor da je in tudi da ni, toliko prej, ker Čosić implicitno pokaže, da lagati lažni oblasti ni laž, ali vsaj da ni slabo. Po drugi strani Čosić celo pogosto govori zoper nacionalizem. Kaj je potem nacionalizem za Čosića in kje se ta, če se sploh, srečuje z drugimi definicijami nacionalizma? Glede na to, da v tej knjigi ni teoretičnega in resnega zgodovinskega razmišljanja, se moramo zadovoljiti – s simptomi nacionalizma, kot so stereotipi, omalovaževanje drugega naroda, zamenjava individualnosti s prisilo kolektiva, trivializacija zgodovine, ideologizacija mita. Temeljni stereotip, ki vzbuja dvom o tem, da Čosić le je nacionalist, je ta, da srbski narod v vojni zmaguje in izgublja v miru. V knjigi se pojavlja večkrat; na str. 336 Čosić pravi: "V tej paradoksalni misli sem strnil svoje izkušnje in dolgoletna razmišljanja." Če je vse to vloženo v neko paradoksalno misel, ki nima nikake lastnosti teorije, je vprašanje, če se je izplačalo. Iz te misli lahko sklepamo samo to, da vojna za Srbijo več velja, kar je simptom agresivnega nacionalizma. Sploh je to na str. 316 tudi jasno povedano: "Po Jugoslaviji od 1918 do tega dne, s krajšimi prekinitvami in zatišji, imamo državljanske, mednacionalne, ideološke in verske spopade, ki so neka permanentna vojna." Seveda, saj je, na str. 317: "Razvoj nacionalne zavesti (drugih jugoslovanskih narodov – op. S.S.) šel v nasprotno smer." Najbrž v slabo smer, kar še ne pojasnjuje, zakaj v tej permanentni vojni Srbija ni zmagovala, če v vojnah praviloma zmaguje.

Drugi stereotip, ki zaradi ponavljanja istega termina dobiva razsežnost obsedenosti, je ta, da so Slovenci in Hrvatje ves čas delovali "makiavelistično" zoper Jugoslavijo, potuhnjeno, inteligentno, z dolgoročnim načrtom, s cilji, ki opravičujejo vsa sredstva itn. Če vse to sprejmemo, je edini pravi očitek Srbom, da so neumni: da gre za nacionalistični stereotip, potrjuje enako stereotipski "popravek" – niso neumni, le lahkoverni in naivni, kar je nemara logična posledica permanentne vojne. Na str. 140 daje Čosić neko pogojno definicijo nacionalizma: "...če pojem nacionalizem, kot se pri nas dozdeva, pojmuje kot sovražnost do drugega naroda." To nas pripelje do tretjega stereotipa, do samoumevne ironije v zvezi z drugimi narodi, ki jo lahko neskončno ponavljamo in ji dodamo groteskno iluzijo o kolektivnem razumevanju neke etnične skupnosti. "Šiptarski birokratski klan", "podalpska koncepcija družbe", "Machiavelli je zvijačnost upravičeno imel za politično vrlino", Krleža ima "baročno figuro", bil je "premočen Hrvat", vse to so stereotipi tega tipa. Vsi so internacionalni in jih prepoznamo v vseh nacionalizmih: v tem tudi je glavni problem Dobrice Čosića. Lasten narod umira za svobodo drugih, ti pa odgovarjajo izključno s potuhnjenostjo in pohlepom (Ljubljanska banka). Takšna ironija včasih posta-

ne paranoja; tako metanje Aleksandra Rankovića v nemilost povzroča zgražanje partijskih hinavcev: "Še malo pa se bojo ulile solze po zelenem suknu nebodičnika v Novem Beogradu" (str. 162-163). "Nebodičnik" (nepravilno za "nebotičnik") je slovenska beseda, ki naj tukaj sugerira, da ne gre samo za zaroto zoper Rankovića, tudi ves CK je podpiral slovenski "makiavelizem".

Poglejmo si, kakšen je videti konstrukt nacionalnega: ker pri tem ironija in namigovanja na znane zle usode drugih ni dovolj močna, stereotipi veliko izraziteje prenašajo nelogičnost: "Srbsko vprašanje imam za demokratično in zato je treba po mojem vse človekove individualne vrednote postaviti nad nacionalno pripadnost" (str. 237). Takšno protislovje je nevzdržno: Srbi so takšne individualne vrednote, da so pravzaprav nad nacionalno pripadnostjo, torej tudi nad svojo, tako Srbi postanejo ne-narod, oziroma nekakšen nad-narod, narod določen po demokraciji, merilo pravila, da so človekove individualne vrednote nad nacionalno pripadnostjo. Nisem prepričana, da bi se tujim novinarjem to posrečilo razumeti, čeravno je težko najti višji izraz nacionalizma. Seveda najdemo namige, da je Čosićev koncept demokracije nekam nenavaden, morda pogojen s slabim poznavanjem evropske tradicije: "Spomni se: Periklej ne bi bil Periklej, če v njegovi demokraciji ne bi bilo ostrakizma, s katerim je bil on sam pregan iz Aten, zaradi njegovih vrlin, ki so bile Atencem neznosne" (str.314). Kdor se je tega "spomnil", bi moral dobiti posebno stavbo.

Kaj potem Čosića zadržuje pri tako trdnem prepričanju, da ni nacionalist? Neka retorična strategija, ki mu omogoči, da na širšem planu preživi politične akrobacije, ki so naravnost fantastične: brani udbaše, posebno Rankovića, občuduje Miloševića, pripoveduje o potovanju z Galebom in o obisku Golega otoka: v zvezi s tem navaja, da se pri Rankoviću "pojavlja črv dvoma", da se tam dogaja nekaj nehumanega, kar daje Čosićevemu pisanju, verjetno nenamerno, učinek črne groteske. Sam Čosić je imel, po njegovih lastnih besedah, sramoten govor zapornicam, pri tem (v sebi) strahotno trpi, piše povsem nejasna pisma, ničesar ne sme reči, nič ne piše, in glej čudo, in to pred pričami: neki bivši zapornik mu dvajset let po tistem – poljublja roko, ker je "nam golotoškimi mučencem olajšal trpljenje" (str. 72). In ko se je pohvalil, da je to zanj "najdražja pohvala", je Čosić nemarno dodal: "Bojim se samo, ali sem si jo zaslužil." To relativiziranje v zadnjem stavku, kanec mazohizma, ki nič ne stane, se pojavlja še jasneje v epizodi z Dilasovo zamenjavo: "Če grem na kongres, bom doživel bojkot, majhen, meni znani, golotoški špalir" (str. 82); toda deset strani prej Čosić pove, da nobenega mučenja ni videl, zraven tega pa še zdaj poskuša izenačiti prave udarce s partijskim bojkotom! Kako se z retoriko prikriva resnica in brez osebnega tveganja, Čosić pokaže tudi s pričevanjem o praktični

politiki (pri dogovoru, kako zaštititi Rankovića): "Dejal sem mu (Oskarju Daviču – op. S.S.), naj se ne heca s svojo glavo in da humanizma tovariša Markota, ki je bil na čelu Udbe, ne moremo braniti, pač pa branimo – politično resnico in demokratična načela" (str. 162). Načelo je razvidno in ne vključuje nobene skrbi za resnico, še manj za demokracijo, pač pa samo za političen učinek. In to nazadnje pojasnjuje in v določenem oziru opravičuje Ćosićevo prepričanje, da je lahko nacionalist (s tem pridobi) in obenem trdi da ni (s tem tudi pridobi). Vse temelji na prepričanju, da je spomin kratek in politika, posebno dnevna, je večna, in da cilj narekuje sredstvo. Makiavelizem? Makiavelisti ne stavijo.

Račun:

drobni stereotipi o drugih narodih,	
ki se ponovijo več kot trikrat, po 10.000 USD:	30.000 USD
"Srbi zmagujejo v vojni in izgubljajo v miru":	100.000 USD
"Srbsko vprašanje je demokratično vprašanje":	100.000 USD

Skupaj:	230.000 USD
---------	-------------

Postopek se na zahtevo avtorja lahko ponovi na kateremkoli drugem njegovem besedilu: ves dobiček gre v dobrodelne namene, predvsem za financiranje projekta LUR (slov. LUD, leteča učilnica-delavnica), ki si jo je omislila Biljana Jovanović.

Besedilo prebrano na sestanku LUR-a v Mariboru, 22. novembra 1992

PISATELJI IN DIALOG

Kot poroča Borba 23. aprila (1992), obstaja neka pobuda, in sicer s hrvaške strani, naj bi se srbski in hrvaški intelektualci srečali v Kninu in pričeli s pogovori. Zamisel je zelo dobra, vendar grejo k temu sporočilu tudi izjave, ki so jih Borbini novinarji dobili od treh uglednih srbskih pisateljev in enega hrvaškega znanstvenika. Kako srbski velikani mišljenja dočakajo to roko pomiritve in sicer s strani, ki svojo energijo odkriva v položaju žrtve? Dobrica Ćosić jo "načeloma sprejema, čeravno pogojuje z zahtevo, s kom bi se pogovarjal in o čem". "Načeloma sem za pogovor," pravi Ćosić, "je le vprašanje kompozicije, da bi pogovor imel neki smisel, da bi imel praktičen rezultat, da ima neko konvergenco med stranmi, da iz tega ne bi nastal prepir, neka absolutna razlika. Se razume, da bi v tej stvari sodeloval, če se pripravi, da bo to dogovor tistih, ki imajo lahko skupne interese. Vendar je vse odvisno od udeležencev in preciziranja teme."

Te zahteve na prvi pogled zvenijo razumno – če bi bili deset let mlajši in v primernem obdobju, in če bi govorili v jeziku sporazumevanja, ki ga

Ćosić edinole razume – kot pogovor komunističnih upravljavcev. Vse, kar je povedal v tem jeziku in s to pametjo, popolnoma ustreza: tudi to, da se ve, kdo sodeluje, tudi to, da se ve, kaj se govori, tudi to, da je že v drugem odstavku “pogovor” zamenjan z “dogovorom” – kakšen pogovor: mi na oblasti se med sabo dogovarjamo o direktivah! Krasna mala komitejska seja s kosilom po napornem dogovarjanju se-ve-koga, se-ve-kje in seveda se-ve-zakaj in o čem. Kakor da ni bilo Dubrovnika in Vukovarja, srbskih in hrvaških beguncev, Iloka in Banije, kakor da progo med Zagrebom in Beogradom niso dvignili v zrak! Dobrica Ćosić na ruševinah nekega sveta, ki nikdar več ne bo isti, predvsem po zaslugi oblikovavcev srbske propagande, ki je besede spreminjala v kri, še malo ni nedolžen, saj so, tudi ko je molčal, te stvari počeli v njegovem imenu in pod njegovim protektoratom, in govori z nekega drugega planeta; najhuje je, da bi čisto gotovo tudi na drugi strani našli enako samozavestne predstavnike izumirajoče vrste, le navite na drugo pesem. Avtor junijskega intervjuja v Politiki, ki kar naprej razlaga, zakaj molči, pozna še nekaj cvetk: biti načeloma za pogovor enostavno pomeni, ne biti za konkreten pogovor. “Vprašanje kompozicije” je nerodna konstrukcija, v kateri lahko najdemo odmeve glasbe (po kateri se igra) ali vozne kompozicije, z reminiscenco na vagone, v katerih se podpisujejo velike zmage ali porazi. Kakšen praktičen rezultat bi lahko prinesel pogovor intelektualcev, razen če intelektualcev ne vidimo kot izvršno oblast? Kateri intelektualci potrebujejo “konvergenco”, da bi se pogovarjali in kakšen pomen lahko ima ta beseda razen “skupnega usmerjanja” in eventualno, metaforično, enoumja? “Preciziranje teme” po vsem, kar se je zgodilo, zveni enostavno žaljivo. Vendar je ton izjave vseeno važnejši: srbski pisatelj sestanek pišočih ljudi vidi kot vrhunsko diplomatsko konferenco mogočnežev. Dogodek, kot ga on vidi, si lahko zamislimo v Ženevi, v središču ZN ali mogoče kar v Versaillesu, kjer bi se velikani najbolje počutili. Ob primerjavi, ki se vsiljuje, bi lahko dejali, da diplomati, ki z mnogimi napakami in neuspehi skušajo rešiti vsaj življenje ljudi tiste nekdanje države, niso toliko naduti.

Matija Bečković, sicer predsednik Združenja književnikov Srbije, “še zmeraj ne ve zadosti o tej pobudi”. Fenomen je znan: Matija Bečković prav tako “ni bil seznanjen” s tem, da je francoski pisatelj Bernard-Henri Lévy sredi Beograda, ne pa tudi na Oktobrskih srečanjih lani, zahteval, naj srbski pisatelji na svojem srečanju izrečejo vsaj eno besedo obžalovanja za tisto, kar se je tedaj dogajalo, in da naj zahtevajo mir. Ponosni Bečković je ta glas v puščavi imel za vrhunsko žalitev, zraven tega o tem ni dovolj obveščen, in nekje novembra si je dovolil, da je na beograjskem radiu izjavil, da se je Bernard-Henri Lévy “Srbom podelal na kljuko”, kar je po sebi občudovanja vredna akrobacija, ki po drugi strani potrjuje pregovorno domišljijo Bečkovića, ko je treba najti pre-

govore za instantno rabo. Majhna podrobnost, ki je sam Bečkovski ob tej priložnosti ni sam poudaril, je tudi ta, da se je leto poprej, tudi na Oktobrskih srečanjih, enako "neseznanjen" z navzočnostjo švedskega predsednika združenja pisateljev, izognil priložnosti, da bi se z njim videl, ker je ta imel nekaj neprijetnih vprašanj o tem, ali so protesti njegovega društva zastran državljanskih pravic Albancev v Srbiji prišli do članstva srbskega združenja. Na Švedskem je namreč navada, da predsedniki raznih združenj svoje člane obveščajo o pobudah (ali pripombah), ki prihajajo od zunaj od podobnih društev. Ta eksotičen običaj daljnega severnega ljudstva gotovo ni bil povod za nesporazum. Zaradi tega, ko Bečkovski pravi, da bi bil za pogovor, "če bi ga kdorkoli povabil in pooblastil", to pomeni cenjen trik, saj članstva tako in tako ne obvešča. Povabilo je le še ena priložnost, da duhoviti Matija napravi domislico sebi v prid (kdo bi njega, takšnega Srba sploh vabil, ko bi jih s svojimi aforizmi le razgnal), in kakšen dober vic bi bil, ko bi mogoče moral od svoje Uprave zahtevati pooblastilo: skoraj gotovo bi kdo od tistih članov Uprave, ki je ob zadevi zadremal, potem vzel stvar zares in bi ga zraven tega še zaskrbelo za Matijevo varnost. Skratka, ko bo predsednik seznanjen, bo tudi zabava, saj kaj bi drugega lahko pomenil pogovor med srbskimi in hrvaškimi intelektualci.

Radomir Smiljanić, tretji vidni srbski pisatelj pravi: "Ne bi želel, da bi to bil propagandni trik nekoga, ker imam trikov hrvaške desnice čez glavo. Če bi bilo vse to v redu, bi v takšnem pogovoru sodeloval z največjim zadoščenjem in velikim upanjem." Ta strastni novolevičar med pisatelji se, po njegovih lastnih besedah, zgrozi ob hrvaški desničarski propagandi in njenih trikih. Tiste slabšega spomina naj spomnim, da je Smiljanić navkljub svoji skromnosti eden največjih pobornikov v domeni propagande: on je kot založnik, prireditelj, avtor predgovora in obsežnih komentarjev, izdal v več luksuznih zvezkih klasično delo desne propagande, Hitlerjev *Mein Kampf*, in sicer takrat, ko smo ga najbolj potrebovali, 1989-90. Smiljanićeve invektive, kakor tudi pedagoški pomen tega založniškega podviga, so bile usmerjene k opozarjanju nevarnosti pred slovenskim fašizmom, ki nam je pozneje v vojni prizadel največje gorje. Takšno briljantno predvidevanje in odsotnost vsakega interesa za propagando posebej kvalificirajo Smiljanića za pogovor.

Dalibor Brozović, edini intervjuirani s hrvaške strani, ki sicer ni pisatelj pač pa znanstvenik, izraža zadržanost, vendar vsaj neko zaskrbljenost za srbske udeležence pogovora. Ali ni s to bedno izkušnjo morda enostavno bolje pustiti hrvaškim in srbskim intelektualcem, da se srečajo, kakor sami hočejo, in jih ne prepuščati žrelom njihovih eminentnih predstavnikov? Ali se ne bojimo, da bi po pogovoru, raztogateni, lahko izzvali še kakšno vojno? V tem času živijo in delajo nekateri hrvaški in srbski intelektualci, ki jim ne pride na misel, da bi razdrli prijateljstva in

“razmerja”, niti na ljubo zgoraj anketiranim predstavnikom. Vse, kar pričakujejo, je, da jih predstavniki nacionalne pameti pustijo pri miru. To ni dobro stališče. Nasprotno, treba je jasno in glasno povedati tem nacionalnim predstavnikom, da v nacionalni kulturi predstavljajo neumnost, nepismenost, neplodnost in mrtvilo, da v politiki nosijo del odgovornosti za mrtve in rušenja, in da jih je skratka bilo že povsem in povsod dovolj.

Maj 1992

DEBEL FLOMASTER

Na seji skupščine na Palah je Nikola Koljević, nekdanji profesor sarajevske univerze, nezadovoljnim poslancem poskušal razložiti, da širina koridorja in področja, ki je pripadla “muslimanski” strani pravzaprav izhaja iz širine flomastrov, s katerimi so Američani v Daytonu vpisovali dogovore po zemljevidih in je tako namesto 5 izpadlo 20 kilometrov. To, da argument debelega flomastra na Palah ni bil takoj sprejet, ne zmanjšuje klinične prepričljivosti podobe države, ki je po še enem post-daytonskem vicu velika kot Koljević, pametna kot Karadžić, humana kot Plavšićka, tolerantna kot Mladić in poštena kot Krajišnik.

Ali pod vtisom takšnega primera lahko še naprej dvomimo o popolni uravnovešenosti srbskega duhovnega kolektiva? Prav gotovo. Kajti, ko je Slobodan Milošević poleti 1994 sprejel mirovno opcijo pod pogoji, ki jih bo zgodovina slej ko prej razkrila, se je blaznost uradno pričela z njegovo proglasitvijo za miroljuba. Pacifisti in državljanska opozicija v Srbiji so reagirali v okvirih razumnega političnega obnašanja: niso zahtevali priznanja za svojo daljnovidnost, niti niso demantirali neverjetne laži, pač pa so molče sprejeli, da delujejo za mir, ki po srbskih medijih “nima alternative”. Za mirovno opozicijo je tako tudi res bilo. Ta dostojanstvena zadržanost, kot se danes kaže, ni bila ravno najboljše ravnanje, čeravno nikakor ne bi podvomili v njene plemenite in nesebične motive. Z njo so pacifisti odprli prostor, v katerega so planili vsi, katerih plodovitost je v proizvodnji diskurza obsedenosti, ki je na vrhuncu pred samo vojno doživela vojne restrikcije in določeni moralni embargo. Še med vojno, v trenutku, ko so člani Združenja književnikov objavljali sladostne spise s fronte, je Predrag Palavestra, predsednik PEN-a dokazoval, kako so pacifisti pravzaprav vojni dobičkarji: najbrž zato, ker so v novi situaciji tuje štipendije in pomoč dobivali tisti, ki se jim o tem niti sanjalo ni in je Palavestrova struktura dobivala vse domače državne privilegije. Kolikšen je primarni strah pred oblastjo, je ta struktura pokazala z zavračanjem sredstev, za katera je prej kandidirala, ko je bil njihov dajavec Soros napaden v medijih. V položaju histeričnega medijskega mirotvorstva se je lahko, po višegrajski sramoti, na sceni pojavil

tudi Dobrica Ćosić, z dokazovanjem v sezonskem jesenskem intervjuju, da pacifisti niso le glavni vojni dobičkarji in krivci za poraz, pač pa verjetno tudi krivci za začetek vojne (natančnejšo razlago pričakujemo v njegovem božičnem intervjuju), saj so njihovi motivi za vojno kot možnost koristi in samopromocije bili tudi najmočnejši: v srbski kulturi in združenju, ki je bilo medtem patentirano na zaščito Ćosićevega imena in dela, se brez vojne in izdajstva nikakor ne bi mogli obdržati.

Organiziranje blaznosti v totalitarni državi se ne more opirati le na "sopotnike", čeprav so bili preverjeni že veliko prej. Tako je bila brez-sramno in zoper vsako etiko, tudi medicinsko, postavljena na sceno Mirjana Marković. Ob karnevalski podelitvi literarnih nagrad, nakupu ruskih akademskih naslovov in priznanj, recenzijah spod peresa ministrov in drugih nespodobnosti je Mirjana Marković, po pričevanju novinarjev, ki so jo intervjuvali, iskreno prepričana v svoj literarni talent, znanstveni ugled in politični vpliv na svet in nadaljuje o: odvratnosti in nevarnosti memoaristov za svet (so hujši od tajfunov, potresov in ognjenikov); svetu po sebi (refleksija je končana, v pripravi je sprememba); ruski zimi (se pripravlja sprememba?) itn. Njena rubrika sicer izhaja v isti reviji, v kateri ima svojo rubriko tudi Dragoš Kalajić, glavni esejist srbskega fašizma. Njegov najnovejši dosežek (Duga, 9-22.12) je formula-cija "zločinska tradicija mislimanskih inscenacij masakrov v muslimanskem Sarajevu, ob podpori in diskreciji Umproforja", ob fotografiji pokola na sarajevski ulici (v ospredju moški z raztreljenim prsnim košem). Ko v Beogradu povprašate razumnega človeka o Kalajiću ali o Mirjani Marković, ponavadi zmigne z rameni: kdo pa utegne brati te neumnosti. Reakcija bi bila normalna v normalnih časih. Ker pa časi niso normalni, je nevarno tudi to igranje normalnosti. Spričo študij, ki jih pišejo o nedavnih dogodkih in nov znanstveni impulz zunaj tradicionalnih akademskih institucij, spričo brezstrastnih analiz pacifistično državljskega bloka in tudi spričo malce zasmrajene opredelitve za "čisto umetnost" določenega števila avtorjev pa tisto, kar je ostalo od misleče Srbije, ne bi smeli imeti te vrste zadržkov. Dolgčas nad današnjimi fenomeni debelega flomastra še lahko razumem: štiri leta je vsak poizkus dialoga z drugimi nekdanjimi jugoslovanskimi kulturami pomenil ritual imenovanja agresorja, kar so mladi Srbi pacifisti prenašali težje kot starejši in kar je, bodimo si na jasnem, pogosto pomenilo samo pridobivanje prednosti bolj inferiornega posameznika, ki se je skrival za mučeniškim kolektivom. Strategija pogledovanja v kanto za smeti "last-nega" kolektiva je bila lahko izjemno učinkovita pri preprečevanju takšnih ritualov. To se šele zdaj kaže v polni meri: srbska kultura debelega flomastra je neovirana, ker je neznosno odvratna, živi popolnoma ločeno, na vzporednem tiru s srbsko pacifistično opozicijo. Nedo-tikanje obeh je povzročilo skoraj popolno neranljivost kulture debelega

flomastra, tudi ko se pojavi kakšna reakcija v skrajno zoženem prostoru srpske pacifistične populacije. Ta se je namreč močno izrabila v nadčloveškem vlaganju energije v času vojne. To je čisto razumljivo, a je prav tako razumljivo, da je popolna ločitev odprla prostor novim mirotvorcem in ga zaprlo starim, ter da je medprostor zapolnjen s tistimi, ki bi zdaj hoteli novim mirotvorcem pokazati, da je njihovo molčanje pravzaprav pomenilo odpor do starih mirotvorcev, kot so še pred kratkim razlagali starim mirotvorcem, da je bilo njihovo molčanje pravzaprav odpor zoper vojno politiko. In ko bo prišlo do živahnejše kompetitivnosti pri vpisovanju v novo srbsko kulturo, bo drenjanje v medprostoru lahko uporabljalo argument debelega flomastra – o ustvarjalni svobodi, post-moderni arbitrarnosti, rortijevski ironiji ali karkoli drugega. Priča smo karikaturne movide tega tipa, v kateri premeti, udomačitve, načelno zavzemanje, površno utajevanje, ne veljajo le kot izobraževalno gradivo, pač pa tudi kot zabava. Vendar načelni opcionalci nimajo ključne prednosti načelnih opozicionalcev: zavesti o moči manjšine. Pri tem tudi niso sposobni, da bi naredili karkoli v svojo, četudi malenkostno, četudi začasno, samo navidezno škodo. Nič ne morejo reči niti v prid generalu Trifunoviću, ki je kot državljani polisa jamčil s svojim življenjem za življenje drugih, čigar popolna rehabilitacija bi lahko simbolno pomenila... karkoli že, to bo dober začetek. Kajti, kakorkoli to zveni ekscentrično, vprašanje srbske odgovornosti je vprašanje stila. Nikoli bolj kot danes, ko Bokan piše o svojem popolno dizajniranem stanovanju in koprnenju po knjigah (ob zahtevi nekaj "deset milijonov funtov" od BBC-ja) in ko Ljubiša Ristić razlaga, kaj je družbena lastnina (z merjenjem neodvisnosti krat kilometri). Vrhunec stila debelega flomastra pa je Mihajlo Marković, ki v Argumentu obljublja vrnitev k poziciji kritičnega intelektualca. Kot nekdo, ki so ga topli na ulici med demonstracijami v znamenje protesta zaradi uboja študenta na univerzi v Kentu, Ohio. Če sem se prepirala z nekim udbovcem, ki je trdil, da je Mihajlo Marković agent CIE, sem imela tudi pravico do majhnega krča v želodcu. Toda ne več. Posebej nimam pravice do utrujenosti in indolence, saj bi se Mihajlo Marković sicer res vrnil na položaj kritičnega intelektualca in sicer že v času, ko se njegov kačji lev namesto nekje v mračnem kotu suši na zastavi Miloševićeve partije.

Debel flomaster, kot podoba blaznosti, ki bi si želela racionalizacije, naj bi vse zbegane, izmučene, prestrašene in ostarele v vseh teh primerih pripeljal do tega, da mirno sprejmejo Čosića kot nacionalnega ideologa kljub vsemu, Koljevića kot profesorja kljub vsemu, Markovića kot kritičnega intelektualca kljub vsemu, Markovičko kot femina universale kljub vsemu, Miloševića kot tvorca miru kljub vsemu. Gre za navaden izbris spomina, kar dosti dobro poznamo. In nazadnje, sploh ne gre za blaznost. Gre le za odstranitev konkurence. Spomladi 1993 mi je Drago

Jančar, slovenski nacionalni pisec, preprosto razložil: ker da sem Srbijanka, nimam pravice pisati o demokraciji v Sloveniji. Odmislimo nacionalni dekor, otročjo infantilnost in alkohol. Jančar je enostavno uporabil veljavne stereotipe, da onemogoči nekoga, ki ga prepoznava kot konkurenco, oziroma da bi oblikoval cenzuro, ki je njemu v prid. Debel flomaster je v tem smislu le simboličen minimum paralelne strategije. To, da Jančar ostaja na ravni kandidnega rasizma, srbski intelektualci pa zadeve zapletajo in izigravajo kozmično strast, je površinska, oziroma folklorna razlika.

Kakorkoli že razumem utrujenost, svojo in svojih beograjskih prijateljev, ne morem preko tega, da tvegamo, da se ji prepustimo prav v najslabšem možnem trenutku. Še nikdar bolj ni bilo treba spomniti se vsega, vse povedati, zmanjšati medprostor za opcionalce, povečati kompetitivnost, izostriti notranje kriterije, osmešiti presoje strategije... odkriti energijo. Sicer bomo tvegali, da tisti imaginarni prostor kritične margine res prekrije debel flomaster, z roko oblasti, paraoblasti ali dovčerajšnih simpatizerjev.

December 1995

Miodrag Stanisavljević

TEGOBE SRBSKE DUŠE

SRBSKO-HRVAŠKA VOJNA (1)

Na ledini ležijo
pobiti Srbi.
Angel Zedinitelj
z njih preganja muhe.

Na dvorišču ležijo
mrtvi Hrvati.
Posipljejo jih z apnom v prahu
– pričeli so se črvati.

Treba jih je – kuščar dé -
ograditi v ruševinah,
jih pustiti, da se vijejo,
dokler se do zadnjega ne pobijejo.
Med sabo. In v nas.

Književne novine, september 1991

SRBSKO-HRVAŠKA VOJNA (2)

Z naprej potisnjeno brado
merjasec močvirski ovohava
Podonavje. 500.000 cevi išče cilje.
Iz prebitega trebuha silos
izpušča zrnje. Praska se po ščetinah
beder. Prižiga cigarilos danski (damski?).

Tisti, ki pravijo "sipek dež",
so pobili pet tistih, ki pravijo "rosenje".
Ta vseeno pada in sploh se popoldne
spremeni v sneženje.

Bomba po imenu "prasica"
e ks plo di ra.

Zapuščeno vas zravnavamo.
Ubijanje hiš – kot pravi vojska naša -
spremlja poseben cvilež cegla, ometa
in kalcificiranega časa.

Dva akademika in en vladika
veslajo na Ratno Ostrvo.
Neko prikazen so zacementirali
v votlo topolo.
Kriči: Vrnite čoln,
jaz sem knez vseh Srbov,
onkrajšnih in tistih tukaj.

Ubijavci z venci iz školjk
(ušesnih) mu zapojó nazaj:
v tvojem času smo si prav
nesnažno mladih življenj nasolili!
Zategadelj ti hvala, knez!
Vse vas bomo pomilostili!

Književne novine, april 1992

SRBSKO-HRVAŠKA VOJNA (3)
Sprehodil, firbčno žolt,
Samodržec jutru mrk
zemlje tanin Srbije
do čudne države, v kateri
so vsi na "Van".

Bog me obvarji, dejal,
eolsko-neonskih dežel,
se vrnil v – v psih opevane
predele anahronije –
vrtavka njegova se tu še vrti,
popje in pesniki
poduhajo v njen rob.

Dočakali ga njegovi vojščaki
z drogovi in malhami,
pregnali smo, ukazali mu,
pet (do šest) njihovih vasi,
z naših – že oblika pove – hribov.

A v Beogradu, mandal-gradu,
po korzu se sprehajajo gliste
z baretkami in bajoneti,
pod roko s poetesami
ubrisanimi (zabriši mu bombo!).

In On jim dejal:
če bi izrabili vsako
sončno priložnost za zločin,
imeli bi Veliko Srbijo
in ne bi se nam Veliki Pokrét
sprevrigel v Skrét.

Književne novine, april 1992

PESEM VOJNIH ZLOČINCEV

1.

Streljati, streljati na vse,
na ljudi, na kure, pse.

Streljati na srake in na koze.
Prazno ali še toplo
posteljo prebosti z nožem.

Streljati na odsev
okenske šipe
in v škripanje petelina
vrh dimnika.

Streljati v barvo maka divjega
in v pokljanje strokov graha zrelega.

Streljati v drhteči zrak rožnika
in v otožen duh gavtrož.

Življenje,
ki ni nastalo v znaku križa,
naj izbrišejo pritiski kazavca.

2.

Mimo stopajo vojni zločinci
– šepetajo za nami na pločnikih.
Spoznaš nas po bršljanastih ustnicah

in posušenih mozoljastih obrazih.

Smo trudni kosci, ne sprehajavci na potepu.
Skoz travo ljudi naredili smo Veliko Košnjo.
O nas bojo peli naši zločini.
Ali sveta ptica prošnjo.

Prihajajo človeške zveri
– šepečejo mestni kuščarji,
se skrijejo v zidni fugi.
Izdajajo nas gibi zamaščenih rok
in duh po kugi.

Kuščarji ovaduhil!
Le tisti gibi roke
poznajo polnost in pristnost,
le tisti, ki se
končujejo z Ŭmori.

V njihovih tetivah
– šepetajo grlice platanske
so nameni brez peska
in sanje brez prebuje so vse tanjše.

O grlice usrane,
sanje in gibi so isto
in oboje nežno
konča se z Ŭmori.

1994

SPOMIN NA MILANA MILIŠIĆA

Temna pijavka-očala na bulvarju:
M.M. inkognito med živimi.
Pesnik M.M., strasten Dubrovničan, torej potepuh,
padel med roparskim pohodom
Črnogorcev nad Dubrovnik poleti '91.
Smisel njegovega življenja je zveden
na zvenkljanje po porcelanastem krožniku
nekega hribovca in nekoga ki jalovo pritiska
na tipke Brother-electric pisalnega stroja
v vasi brez toka – ga bo že popravil.

M.M. inkognito med živimi.

Na vrtu na bulvarju
naroči dva deci črnega.
Pravi mi: svojat zmeraj prepozna znamenja,
kdaj pride njihov čas.
Mi ne. Mi smo zdaj neumne sence.
Brezosebni prahci
v prahu ruševin.

1994

Sedim v kavarni za dajat korajžo lopovom,
ne vem, kaj bi začel, ne kako bi nehal.
Pod kostanji pohajkujejo kurbe
v perunika krilih
in čevljih iz bivše kačje kože.
Spremljajo jih bivši modrasi.
Soldat iz Krajine – ne hvala! – ponuja mi kozji sir.
Pomlad je: klošar na skveru
sleče pet puloverjev
pet jih pusti za vsak primer.
Starci v maskirnih uniformah
vračajo se z ribolova.
Deklice krehke, a z bujnimi prsmi
pod roko vodijo morivce.
Pes, ki teka po drevoredu, naproti gospodarju,
je iz neke druge pesmi.
Ta pesem požre dosti prostega časa.
Poskušam najti oporiščno točko, posel
brezizgleden kakor iskanje
inačice neke barve po spominu.
Dokaj slabe glasbe, smrti in mrtvaškega žganja.
Lopovi se podajo na posel.

1994

Mirjana Stefanović

MRK

PESEM O HČERI IN ZASTAVI

moja pametna in lepa hči
vsa iz svetlobe in oces oces
ki govori angleško in francosko
a se je učila tudi klavirja in baletnih veščin
srečala se je v vojnem bloku novobeograjskem
s poteptano v blatne kraste poraslo
zastavo dežele v kateri se je rodila
naš prapor razobešen ob velikih praznikih
ki je plapolal skoz vse njene čitanke

in je umivala rane umirajoči zastavi
z belimi ročicami in z veliko vode
in jo čisto in skrbno zloženo
položila med svilo in svečane prte

ne zapuščam jaz svoje dežele
moja dežela je zapustila mene

govori naša mlada hči
in visoko dviga osramočeno čelo
in pogumno požira nerojene solze
in kupuje črno vozovnico za v širni svet
in ne bo je nikdar več

1992

NJEN OČKA

iz Doboja je k nam priletel
trinajstleten angelček
sedi molči ust ne odpre

in ko so jo preprosili naj spregovori
– moj očka je zaklal
mojo najboljšo prijateljico – se oglasi

1993

VOJKA PREKLADA PERNICO

aprila je poklicala po telefonu
iz ponorelega šeber Sarajeva
spraševala kaj se to v Beogradu dogaja
in zakaj zakaj zakaj

Osman ves dan poležuje v postelji
in jaz pernico prekladam po hiši
– lovim spanec brez šrapnelov in smrti

oktobra so iz mesta ki se razkraja
sporočili – da pri njih kurijo s parketom

tudi decembra Vojka ni prišla

tisočkrat jo gledam – v ledu in temi
objema pernico in Irino
svojo hčer edino

1992

SEDEMNAJST VPRAŠANJ O OSTROSTRELCEU

ga plačujejo po kosu
ali pavšalno
ali pa je delovno razmerje že ustaljeno
toliko bruto in toliko neto
brez pokojninskih in socialnih dajatev

a dobi denar na roke
ali pa kot jaz čaka prek žiro računa

kako in koliko določajo ceno -
odvisno od povpraševanja in ponudbe
ali pa je fiksna že od Kajna

a vodi redno poslovne knjige
mrtvi
pohabljeni
obnoreli od strahu
samomori
infarkti
znoreli

od nespečnosti
so že tiskali takšne obrazce

katera služba zločinskega knjigovodstva
nadzoruje njegovo hladnokrvno poslovanje

kakšen je njegov delovni čas
a ima odmor za malico

kaj ga vodi
čelo nizko ali maščevanje
ali zaslužek ali le
jamsko veselje lovca

kako spi

kakšen je videti
in kakšni so njegovi delodajavci

a imajo roge ali le
parklje in kopita
in koliko glav na ramenih
jezikov v čeljusti
in očes na čelu

a je tudi majhne otroke
ali le čebulo in salamo

1993

SARAJEVO GROB PRI GROBU
kako se spomladansko v parku ljubiti
ko pod regratom spijo ubiti

kako se s sprehoda domov vrniti
ko je treba preko grobov hoditi

kako se po travi za žogo gnati
ko so pod rušo prijatelji in brati

kako v tramvaj mirno stopiti
ko tudi mrtvi hočejo domov oditi

v kavarni z nami posedijo
se pogovorijo, se z nami smeji

razlagajo sanje onstran poučeni
Sarajlije od življenja ločeni

po čaršiji se naglej lepih deklet
bledih in mrtvih, tak je svet

na gugalnici z veje se zibljejo
otroci z neba – spomini jih varjejo

in kruh vsakdanji za svoje iščejo
ženske dolgo med zvezdami blodijo

ko glasovi neslišni od boli norijo
in ko ubogi skoz Aheront hitijo

Haronu nimajo s čim plačati
nazaj ne gre – ostanejo pred vrati

1994

MRK

mati in sin se ženeta
da se za rešitev svojih glav sparita
pred orožjem
sred belega dne
in pred očmi sosedov

odšli sta glavi
in pripovedujeta zase
bodisi rešeni ali zgubljeni

1993

MOJ MIZAR ČETNIK

pustil je brado in delavnico
se ozaljšal z zlatimi znamenji
cene dvignil do neba
pa nič ne dela in dobro živi
bojim se da nič kaj podoben Jožefu
ropa in požiga na soboto in nedeljo

ker na ponedeljek je skrokan in zmeden
– bil sem na Drini – in počaka
– na svatbi – pravi
in mnogopomensko mežika
oči ima še zmer krvave
le roke je dobro umil

1993

NORI IN ZMEDENI

branivci srbstva
hrvaški vitezi
in sokoli muslimanski
drug drugemu posiljujejo starke
dečke ženske in deklice
v shrambah
v tajnih javnih hišah
vse za svobodo in čast in odrešenje
narodovega imena in svetih ognjišč

in bogovi zgor sprašujejo
kaj da to počenjajo

1993

SMRT FAŠIZMU – SVOBODO NARODU

ma vedi Serba

je vzkliknil in zasijal
z očmi latinskimi
in razkritimi podočniki

voi Serbi fascisti
anch'io sono fascista

ma brava

1993

Slobodan Stojanović

ZDRAVICA

Dvigam čašo, polno do roba
hladno umito s krvjo in solzami
napolnil sem jo s pravico do ropa
svojega življenja, sebi, ne atamanu

Dvigam to čašo bistrh izrazov
in uhato, ker sem strahopeten
ne kot heroj mnogih obrazov
le tega imam, še ta je omleden

Seveda, sam sebi nazdravljam
ko nas ženó na bojno polje
z grožnjami nasproti medaljam
dvigam to čašo, da zaječim ob njej

Judita Šalgo

OTTÓ TOLNAI IN LÁSZLÓ VÉGEL NA OGLEDU MITINGA SOLIDARNOSTI V NOVEM SADU, 25. SEPTEMBRA 1988

Celoten dogodek je bil dokaj podrobno opisan v časopisju 26. sept. 1988. Ljudje so se pričeli zbirati pred železniško postajo ob 9. uri zjutraj. Okrog enajstih je bilo tam že približno petnajst tisoč ljudi, med njimi tisoče Srbov in Črnogorcev s Kosova. Obenem se je na Bulvarju 23. oktobra, ki v ravni črti povezuje postajo z Donavo in preko Mosta svobode tudi s Sremom, izoblikovala kolona ljudi, ki so tja prihajali iz bočnih ulic, kot svojevrstna predkolona, v kateri se je potem tista množica z železniške postaje prelila kot dolgo zadrževana voda v svojo staro strugo. Napetost, mešanica nasprotujočih si občutij in pobud, navdušenja, obžalovanja, odporov, jeze, sramu, človekoljubja in maščevalnosti, vse to je naraščalo in se stekalo proti kraju, kjer naj bi bil Miting, ki je bil napovedan ob simbolični dvanajsti uri. Vendar to še ni bil hudournik, pač pa ravninska reka ljudi z močnim tokom pa mirnimi bregovi, ki je naraščala, a je bila še ukrotljiva, natanko tako kot Donava (vzkliki "Prestopili smo Savo! Prestopili smo Savo!"), proti kateri je povorka, ki se je obrnila proti levi, v ulico Maksima Gorkega, obrnila svoj desni bok in se začela razlivati v prostor, ki ni niti trg niti ulica, pred Športno-poslovnim centrom Vojvodina, kjer se je do pol dvanajstih zbralo že več deset tisoč ljudi, ki so čakali na pričetek Mitinga.

Ottó Tolnai in László Végel sta pisatelja. Tolnai je v prvi vrsti pesnik, pa tudi esejist, romanopisec, pripovednik, likovni kritik, dramski pisec. Végel je znan kot esejist, prav tako deluje tudi v drugih zvrsteh: prozi, drami in gledališki kritiki. Vse, v kar usmerita svoj pogled, postane umetniški prizor, predstava, teater.

Miting solidarnosti 25. septembra dejansko tudi je drugo, srednje dejanje drame, ki se je pričela dva in pol mesca prej, 14. julija, s prvim prihodom kosovskih Srbov in Črnogorcev v Novi Sad, zastran solidarnosti in podpore, in se bo končala 5. in 6. oktobra s padcem vojvodinske oblasti, ki gostom ni šla na roko. Prvo dejanje se je pričelo s stokanjem nesrečnikov, tretje se bo končalo z molkom padlih mogočnejšev. Drugo dejanje je kot zmeraj prelomno; predstavlja problemski stožer drame, zgodovine, v njem prične dozorevati odločitev. Pri tem je smer že razvidna, vendar izraz je delno še posreden, metaforičen. V glavnem se z dobrodošlico še izpričuje neposluh enih za druge, v jeziku solidarnosti se gostom, oropanim pravic, izkazuje desolidarizacija s politiko gostiteljev. In kakršen je jezik, tak je tudi položaj. takšna je vloga skoraj

vsakogar izmed osemdeset tisoč tistih, ki so napolnili trg. Ottó Tolnai in László Végel sprva še nista vedela, ali bosta udeleženca ali le opazovavca. Še je mogoča (pisateljska) iluzija, da se bo zaključno dejanje dogodilo drugim, da pa ga bosta onadva, da bomo vsi mi gledali nanj iz večne zdajšnjosti še varnega drugega dejanja.

Trg pred Športno-poslovnim centrom res ni noben trg. To je prostor, ki se je nekako, najbrž mimo načrtov in namenov urbanistov, odprl tam, kjer ulica Maksima Gorkega na poti od donavskega nabrežja naleti na zgradbo predvojne judovske ubožnice, današnjega Naftagasa, in rahlo zavije navkreber proti zahodu, puščajoč za sabo, kot vsaka prometnica zasekana v starejše mestno tkivo, štrclje ulic, lakte in boke nekakšnih zajetnih javnih zgradb, ki so se skoz desetletja tudi same mimo reda ušulile tjakaj. Iz Ulice Dimitrija Tucovića s svojo severno tribuno vpade stadion nogometnega kluba Vojvodina; z nasprotne strani, zakrit s stanovanjsko stolpnico, opazuje Okrožno sodišče; s tretje se širi gobasto nadstrešje bencinske črpalke. Dejansko je šele Športno-poslovni center z našir odprtim stopniščem pred njegovim glavnim vhodom naredilo ta prostor za nekakšen trg, za nekakšno prizorišče, v dekorju sestavljenem iz različnih kosov. Neki režiser, nadahnjjen z ljudskim teatrom in pouličnim gledališčem, se je pravkar lotil uprizoritve neke svoje predstave. Za kaj takega gotovo ni boljšega prostora v mestu. Tukaj se soočata tožilec in obtoženi, zmagovalec in premagani, šport, biznis, krivda in pravica, zakon, bezzakonje, prezup, vera in rešitev. Nekdo se je potemtakem, na tem trgu brez fiziognomije, na tem betonskem prizorišču odločil, da bo postavil Osvoboditev Novega Sada, najbrž po zgledu na Ljubišo Ristića, ali kot odgovor temu kontroverzному režiserju, ki je pred svojimi desetimi leti v Beogradu, na tesnem dvorišču za Ateljejem 212 postavil tisto svojo znano depresivno predstavo Osvoboditve Skopja Dušana Jovanovića. Marsikaj se je tudi spremenilo med obema predstavama, največ pod vplivom samih gledavcev. Dvorišče se je pomaknilo na trg, steptana zemlja je otrdela v asfalt. "Na ulici je kljub vsemu dobro. Na njej je človek mirnejši, ničesar ne čuti. Tudi sam postane kot asfalt," je dejal svoj čas Véglov mladostni Makró, kroničen motivec asfalta, voajer. "Ko bom na vrsti, da umrem, naj se tukaj zvrnem."

Ottó Tolnai Végla pozna še od takrat, ko je eden od prototipov Makrója pohajkoval po novosadskih ulicah in ga je László Végel, tudi sam večno v gibanju, ujel, ga takorekoč snel z nog in ga vtaknil v svoj prvi roman. Makró je bil v gibanju zato, da mu ne bi bilo treba misliti, medtem ko njegov avtor razmišlja tako, da se giblje. Pol življenja preživi na vlakih in avtobusih, hiti med zadnjimi po jugoslovanskih kulturnih poteh, iz mesta v mesto, s predstave na predstavo, z ene tribune, okrogle mize, knjižne predstavitve in se oglaša s knjigami, članki, predstavami, zdaj tu, zdaj tam: pri gibanju se življenje najčisteje artikulira

v ideje. Še celo tukaj, sredi množice ljudi ne ustavlja svojih motorjev, prestopa se z noge na nogo in je le vprašanje trenutka, kdaj bo zakorakal v nepredvidljivo smer. A je še tukaj in Ottó Tolnai pogleduje k svojemu dolgoletnemu prijatelju – s katerim se je tako prepiral, kakor tudi ujemal – ne zaradi gole radovednosti, ne da bi ugotavljal temperaturo Véglovih reakcij, opazoval, kako se z občasnim trepljanjem po rami pridružuje ostalim in se spet hitro umika, kako se v njegovih gibih križajo občutki olajšanja in prirojena previdnost; Tolnai gleda Végla, ki gleda Miting, da bi podvojil lastno optiko, opazoval dogodek posredno in neposredno, s svojimi in Véglovimi očmi, v upanju, da se bojo stvari tako jasneje izkazovale v vseh svojih razsežnostih, v perspektivi, svetli ali temni, vseeno. Tako je Tolnai po himni Hej Slovani spregledal priložnost, da bi poslušal prve govornike. Po tistem, kar so objavili časopisi naslednjega dne, so to bili predsednik Centralnega delavskega sveta Jugoorodja Mladen Obradović, ki je v imenu organizatorjev izrekel dobrodošlico gostom s Kosova, član Predsedstva Mestnega sveta Zveze sindikatov Novega Sada Rade Popović, ki je med prekinitvami z žvižganjem dejal, da nam je bilo tudi težje, a smo imeli moči, volje in razuma, da premagamo vse težave, ter delavec Jugoorodja, petkratni prvak Jugoslavije na tekmovanju kovinarjev in dobitnik Nagrade Avnoja, Vlada Popović, ki se je zavzel za ustavne spremembe in enotno Srbijo ter ugotovil, da je vojvodinsko vodstvo izgubilo zaupanje ljudstva. Ko se je Ottó Tolnai spet ozrl okrog sebe, je ljudstvo že skandiralo v ritmu koračnice “Ne-bo-mo-se-se-li-li! Ne-bo-mo-se-se-li-li!” in s topotanjem na mestu potrjevalo svoje besede pri delu. Ljudstvo je nastopalo tako, da je ostajalo od koraka v korak vse bolj na mestu.

Toda kosi belega platna, pakpapirja, kartonov, popisanih in izrisanih s sporočili, zahtevami, pozdravi, grožnjami, včasih uokvirjena slika Josipa Broza in Slobodana Miloševića, so se pozibavali, lahko bi rekli, so že krožili v vzdignjenih rokah, nad množico in jo potegnili za sabo:

BRATJE PRIDRUŽITE SE NAM KRUNIĆ KJE JE TVOJA BAZA
 OJ SRBIJA NA TRI DELE NE VIDIM TE CELE
 OPRAVITE S TEM MIRNO
 SLOBO TI SI ČIST KAKOR KOSOVSKE SOLZE
 NAJ ŽIVI BRATSTVO-ENOTNOST
 MI SMO EN NAROD POŠTENE VOLITVE TAKOJ
 CIVILIZIRANCI ZGLEDUJTE SE PO BOSANSKEM MOŠEVCU
 HOČEMO MIRNE SANJE ZA OTROKE KOSOVA
 GLAVO DAMO KOSOVA NE DAMO HOČEMO SVOBODO
 BOLJE GROB KAKOR SUŽENJ DOL NEZAKONITOST
 NE BOMO SE SELILI ATE MOJ NE DOVOLI DA BO BOJ

Ottó Tolnai je že dolgo poznal to vrsto vizualne poezije, mobilnega teksta, teksto-mobila, pri katerem besede, sintagme, po naključju, po vetru ali zgodovini, prihajajo do različnih razmerij, ustvarjajo vedno nova sporočila. In nikoli se ne ve, kakšno delo in kakšne posledice iz tega izhajajo. Ker te besede, zgoraj v zraku, nad glavami, so le neki vrhunci, kot je to nasploh s parolami, le tanka vidna plast nekega sporočila. Negotovo je samo, ali so to prve napovedi nekega smisla, ki se bo v celoti razkril, ko pride oseka, ali pa je to poslednja sled nesmisla, ki jo bo kmalu preplavila plima.

“Ne-bo-mo-se-se-li-li! Ne-bo-mo-se-se-li-li!” Glas je v valovih prodiral po Ulici Vojvodinske brigade, sredi trga se je nalepem razdrobil kot vrodu, ob ženskem kriku “Emigranti ven!” in se je prebijal proti Sremski ulici, se ponovno zbral in ji dajal duška: “Mi smo en narod! Mi smo en narod!” Jeseni 1956, potem, ko so sovjetski tanki pregazili Budimpešto in so Madžari množično bežali v Jugoslavijo, se je na zidovih, plotovih, vratih severnobačkih mest pojavila tu pa tam parola “Emigranti ven!” Največkrat z velikimi, grobimi in neenakimi črkami, kot bi grožnje in druga neprijetna sporočila pisali samo otroci. “Pri tem se ne misli na Madžare,” je govoril takratni mladi mladinski aktivist László Végel. “Mi smo en narod!” je kljubovala Sremska ulica. “Ne bomo se selili!” jo je od daleč podpirala Vojvodinska brigada.

– Ne bomo se selili, ne bomo se spomnili, ne bomo se osvetili, je mrmral sebi v brado Ottó Tolnai. – Ne bomo se osvestili...

“Tolnai z pohlepom brez primere vpija jezik ulice,” je pisal László Végel pred dvema desetletjema, ko je branil pred domačijskimi pesniki in tradicionalistično kritiko Tolnaijevo “defetišizacijo” poezije, njegovo “antipoetično stališče”, ironijo forme ali formo ironije, kot “preseganje subjektivnosti” in obliko družbeno-pesniškega aktivizma. Ali bo Végel jutri zapisal: “Ulica s pohlepom brez primere vpija jezik Otta Tolnaja?” Bo ulica vzklikala:

ZEMLJA JE STRMA
V NAŠIH GLAVAH ZVONI K PREPLAHU
ŽIVIMO NA OBODU SVOJEGA LABIRINTA
S PLANIN SE SPUŠČA VELIKI ORKESTER
BLATO HRIB SE UMIKA VASE
VODA NA MRTVEM PAPIRJU
HRIB DIAGONALNO
REKA JE ŽE KALNA
RESNICA SAMO ZEMLJA NAM ŠE PODPIRA PLEČA
ZAŠČITNE HLAČE
VERIŽICA ŽELEZNE KLJUKE
IN ČELADA MIŠOLOVKA

IZ ŠOTORA IZ VOLOVSKE KOŽE
 NAM ŠTRLIJO TANKE NOGE
 OGLARJEM PREPUŠČAMO SVOJE MRTVE
 SVOJE OTROKE BOMO PUSTILI NA DREVJU
 V DALJAVI PES

Toda nekakšni jutrišnji izgnanci, novi izseljenci na novih ognjiščih, zbrani na trgih nekakšnih novih mest, pod novimi parolami in novimi zastavami, bojo zahtevali svojo novo, novoustavno pravico do poezije. In na govorniški oder bo stopil že nekoliko osiveli, pa zmeraj novi pesnik *Gverilskih pesmi* in s tremo, komaj premagujoč svoj kronični odpor do javnosti, in z bojznijo, da se bo poezija tudi tokrat izjalovila v politiko, gverila poezije in estrada politike, s pridušenim glasom, natančneje, pridušenim z drhtenjem lastnega glasu zavpil v mikrofoni:

Danes smo končno morali
 izgnati sumljive
 iz vrste

in bo ljudstvo, ki zamahuje s krili svojih transparentov, opozoril:

V rožnatem nosu nasprotnikov naša sled

da bi nazadnje pesnik in ljudstvo v en glas izrazila svoj trepet in grožnjo, pritožbo in potešitev:

Iz prve vrste so me izbrisali
 iz druge vrste sem se izbrisal sam
 iz tretje vrste so me izbrisali
 iz četrte vrste sem se izbrisal sam.

Tolnai bo zbežan ob tem nepričakovanem soglasju, soglasju med njim in to množico, ki mu sledi, nevarno prevzeta nad njegovo poezijo. Na tribuni do stal razodet in osramočen s svojo nezavarovanostjo, kot bi bil vsak dolgoletni gverilec, ko pride iz gozda in se sooči z armado svojih neznanih privrženecv, z nekim drugim gozdom, z gozdom, ki stopa po njegovi sledi.

“Albanski separatisti preganjajo nedolžen narod nealbanskega porekla...”, govori po zvočniku vznemirjen ženski glas. “Ne damo Kosova!” ji odgovorijo spodaj s pločnika moški glasovi, neozvočeni toda predirni.

Vsak narod ima svoje pesnike, misli (nemara) Ottó Tolnai in kakšen pesnik ima svoj narod. Sme pesnik spregovoriti javno kaj drugega kot svoje stihe? Jaz sem Ottó Tolnai, pesnik, bi dejal, ali: jaz sem Ottó Tolnai jugoslovanski madžarski pesnik, ker narod naj pozna ime in funkcijo tistega, ki ga nagovori, in zvočniki bi to takoj poenostavili, razstavili v jezik škandiranja: O-to-to-toooo, mu razodeli skriti pomen njegovega lastnega imena.

Tolnai Ottó. Ottó Tolnai. O-to-To. V srbohrvaščini sta njegovo ime in priimek samo neki kazalni zaimsek, prst izprožen nekam in nalog, zahte-

va, naj gleda, stori, opiše, izpoje, zgradi, poruši, zaustavi To. Kaj on tukaj gleda? To. Kaj gleda László Végel, izgubljen v množici? To. Kaj hoče teh deset tisoč ljudi? To. Kaj jim govore tisti, ki se menjajo pred mikrofonom? To. Kaj se bo zgodilo, kaj bo od vsega ostalo, ko se ti ljudje razidejo? To. Zmeraj samo to, to in to. V katerem jeziku bi zbranim ljudem spregovoril? Na srbskem? Madžarskem? Madžarsko-srbskem? Srbsko-madžarskem? Na tem dvojeziku, razklanem kačjem jeziku, strupenem in zdravilnem, razpet med dvema željama, dvema trepetoma, dvema kazalnima zaimkoma, med Ottóm in Tolnaijem, med dvema obrazoma istega pisatelja.

“Požgali so dvorec Pečke patriarhije, ki je izdržal pet stoletij turške sužnosti,” nadaljuje ženski glas in močni zvočniki zasiljejo trg z zadržano emocijo. “V vasi Prekale nočna straža; nad vasjo kroži nočna mora in je vprašanje, kaj bo jutri in kam naprej. Posiljena deklica na povratku iz šole. Posiljena starka v rojstni hiši, katere gospodar je padel med vojno in ona je ostala, da skrbi za njegove otroke in hišni prag. Varuh oblasti je poskusil s posilstvom igumanije samostana Gračanica, na žegnani dan Velike gospe leta gospodovega 1988, ko so veliki narodi pripravljali ekspedicije na Mesec in Mars. Prestregli so dijake na poti v šolo in jim na dlaneh ugašali prižgane cigarete.” Roke, zastave, transparenti mahajo ženski v čast, sovragu v grožnjo. “Zgodovina bo sodila tistim, ki so za vse to krivi!” kriči ženska. “Sodil jim bo narod! Hočemo svobodo! Tako je! Milica, Milica! Milica, carica!” ji odgovarja trg.

László Végel se je medtem prebil naprej, do stopnišča, tik pred ploščadjo, na kateri je bil govorniški oder. Tako je stal preblizu zvočnika, da bi dobro slišal in preblizu odra, da bi dobro videl. Na žensko je gledal od spod, nekako s strani, iz položaja zadnjega obiskovavca kina, ki mu je preostal samo prostor pod platnom, s strani, ali prvega gledališkega gledavca, dramskega pisca, ki na premieri svoje drame, ne vedoč, ali je tu kot gostitelj ali gost, avtor ali gledavec, sedi enako blizu odra in izhodnih vrat, pripravljen aplavz prepustiti drugim in vsak žvižg prevzeti nase. Že od prej je poznal dr. Milico Grković in do neke mere tudi njeno lingvistično delo, pa se mu zdaj, iz tega posebnega kota in zaradi njene nove vloge, obraz te ženske zdi posebno zanimiv in tudi vznemirljiv. Dejstvo je, da takole gledana odspod in s strani, iz položaja, v katerem se Végel pravkar nahaja, vsi obrazi, tudi poražencev, obrazi obupancev, pridobijo nekakšen zmagovit izraz, skupen igravcem in spomenikom. Ta izraz, ko gre za žensko, čeravno patetičen, dosti bolj govori na pripravljenost na žrtev, kot o možnosti zmage, govori o pripravljenosti, da se življenje navkljub namenom narave in z njeno pomočjo podredi zgodovini. Ženska na govorniškem odru, ženska na sceni, na grmadi, na vrhu stopnic, nad prepadom, ženska, ki z verande opazuje jato lastovk, ženska, ki se ozira za svojim dragim, ki je odšel, ali za preganjav-

cem, ki ji je za petami: vse to so prizori, v katerih ženska doseže svoj trenutek ravnodušne zmage nad večnostjo, trenutek pripravljenosti na smrt.

Portret, ki bi bil lahko izvor takšnim predstavam, prihaja iz drugega časa in prostora. Vprašanje je, ali je László Végel sploh kdaj videl platno nemškega mojstra Johanna Lissa Judita in Holofern, razstavljeno v budimpeštanski Narodni galeriji. Vendar se zdi, da je ravno ženska podoba s te slike, ovekovečena v trenutku, ko se ozira za svojo žrtvijo, navdihnila Véglja pri oblikovanju njegovega osebnega mita o ženski. Judita na sliki Johanna Lissa ni predstavljena kot ponavadi, z odsekano Holofernovo glavo v ospredju, kot plenom, ki se ga ponuja gledavcu na ogled in v grozo. V središču pozornosti je oval prerezanega vratu, praznina tam, kjer je bila še maloprej glava. Holofernovo telo leži še naprej obrnjeno na bok, kakor v snu, in njegova desnica, na kateri je bila glava položena, je še naprej sproščena, mirna in prazna se steguje h gledavcu. In v ospredju, pred prazno pestjo in vzporedno z njo, stoji apokrifna biblijska Judita. Prikazuje se hrbtno, vidna z globokim hrbtnim dekoltejem, ki še bolj poudarja dvoumnost njenega položaja, telesa nekoliko nagnjenega naprej, proti temni globini slike, tja, kjer njena stegnjena roka drži glavo sovražnega vojskovodje, bolje rečeno nekakšen okrvavljen črni klobčič, luknjo, vhod v pekel. Vendar se še enkrat ozre, da si ogleda učinek svojega dejanja, predno bo tudi sama stopila za svojo roko. To je nenavaden pogled. Nekam hladen, strog, strokovnjaško osredotočen pogled gospodinje, ki ugotavlja, ali je zdaj po velikem pospravljanju vse v redu. V njem ni opaznega zmagooslavja, ne olajšanja, ne sovraštva, ne usmiljenja. Ni sledu dolgega naklepanja, strahu, obupa, nobenega sledu minule noči, samo bežen in vse zaobsegajoč pogled nazaj, dol, na prerezan vrat, na praznino, ki raste iz njegovega prereza. Mir, s katerim se ta ženska ozre na svojo žrtev, pohujšuje bolj kot vsak ljubezenski prizor. Végel ve, da ženska ne potrebuje zmage – ona je tudi v porazu samozadostna – vendar vsaka zmaga potrebuje žensko. Kaj drugega je Kip svobode pred vhodom v Novi svet, če ne ogromna Judita s Holofernovo glavo, kot krvavo baklo v visoko vzdignjeni roki. Judita je utelešenje nezadržnega in uničujočega erosa ideologije. Végel tudi to ve, zato tudi nadeva svojim junakinjam ime te večno izzivalne, toplo-hladne, umazano-čiste, biblijsko-mitinske ženske.

Bučno odobravanje, klici, vzkliki, ploskanje, so Lászla Véglja vrnili na trg pred Športno poslovnim centrom v Novem Sadu. Za govorniškimi odrom je bila še vedno dr. Milica Grković.

“Niti albanske niti srbske matere,” pravi, povzdigujoč svoj glas h končnici, “ne želijo, da bi njihovi otroci umirali za tuje interese. One bi rojevale za radost, ne pa za trpljenje, sovraštvo in smrt!”

“Hočemo svobodo!” ji odgovarja trg. “Miloš, vstani! Glavo damo, Kosova ne damo!”

Végel, spet odsoten, neodločno udarja z dlanjo ob dlan. Je Holofern že mrtev? Je sovrag obglavljen? Kje je glava?

Ottó Tolnai še vedno stoji na istem mestu kot prej. Poskusi, pa brez uspeha, da bi se naslonil na topol, iz čigar debela so pognali kot svojevrsten ščit nešteti tanki, žilnati poganjki. Utrujen je. Véglja ne vidi več, a čuti, da je nekje blizu. Vse, kar se dogaja, pripada po svoji naravi Végllovemu svetu. Tako množična predstava prepletenih žanrov in vlog, eksplisicitnih idej in skritih namenov, oder, na katerem so se zbrali pomešani novi in stari, pravi in lažni, z različnimi motivi, pobudami in cilji, resnični obupanci in navadni razgrajachi, kaznovani uporniki in razočarani poslušneži – vse to sodi v Végllovo avtorsko-aktivistično pristojnost. Zgodovina na trgu kot na pladnju polaga predse svoj vsakdanji obrok človeškega mesa in ideoloških dodatkov. Vse, kar pride na trg, pa tudi sama laž, deluje neponarejeno, prepričljivo, celo preveč resnično, in morda je ravno presežek resničnosti, presežek stvarnosti tisti jeziček, jezik, velik jezik, ki bo prvi povrgel dvom. Tolnai je ravno včeraj prebiral rokopis Végllove drame Judita in se je spraševal, kaj je prignalo avtorja do tega, da se je toliko odmaknil od fabule in pomena biblijske legende. Kaj ga je prignalo do tega, da je svojo junakinjo, v nasprotju z legendo, pripeljal na trg in jo prepustil na milost in nemilost njenemu lastnemu narodu, da jo je žrtvoval večni lakoti trga, da dramo herojskega dejanja neke priležnice sprevrže v farso neke politike, da biblijski spopad dobrega in zla, vdovske strogosti in osvajavske razpuščenosti prikaže v svojem miraklu kot spopad dveh zlov, dveh skrajnosti: absolutne (ideološke) čistosti device – Végllova junakinja je še zelo mlada – in absolutnega cinizma tirana. Osvajavci in branivci obleganega mesta, v samem mestu pa žandarji in njihove žrtve, goljufi in prevarani, zmišljevalci pisanih laži in njihovi porabniki, vsi prepevajo isto pesmico o svobodi, medtem ko so pod okriljem cirkuškega šotora vladar, njegovi svetniki, bankirji in ostali, svoje mesto pripravljene izročiti Holofernu, se prepuščajo hipnotičnemu učinku umetnice iluzionarstva, cirkuške zvezdnice Viktorije, ki kar na kraju samem udejanja njihove sanje.

SREČEN SEM, NAROD SI JE ZASLUŽIL NAŠE ZAUPANJE!

(razglasi Vladar)

TUDI V TEŽJIH POLOŽAJIH SMO UBRANILI SVOBODO. ZMAGALI BOMO, KER SMO ENOTNI!

(doda Drugi svetnik)

ZAUPAJTE VASE!

(kliče Direktor cirkusa)

OBLJUBE STE ZMERAJ IZPOLNILI!

(podžiga Viktorija)

OTRESLI SMO SE SEBIČNOSTI. SLUŽIMO SAMO NARODU. SMO
POKORNI SLUŽABNIKI ZAKONOV.

(prepričuje Vladarjev sin)

URESNIČILI SMO SVOJE CILJE, ZA KATERE SMO TOLIKO KRVI
ŽRTVOVALI. SAMO ŠE KAPLJA KRVI, PA BOMO ZGLED VSEMU SVETU.

(obljublja Prvi svetnik)

OČI SVETA SO UPRTE V NAS. NE RAZOČARAJMO TISTIH, KI
UPAJO!

(sklene Bankir)

Otrok, fantek kakšnih štirih let sedi na ramenih očeta in ponosno z
obema rokama drži palico, na kateri je pritrjen karton, izpisan z velikimi
osnovnošolskimi črkami:

DOL S TISTIMI, KI JIH NAROD NE MARA!

Otrok poskakuje na ramenih očeta kot na sedlu, spodbada ga z
bosimi nožicami, mu ne pusti, da bi stal pri miru.

Pa zgoraj? se sprašuje (morda) Ottó Tolnai in pogleda gor.

Zgoraj nad otrokom, ki sedi na očetovih ramenih, nad vsemi rameni,
rokami, zastavami, slikami, parolami, preglasnimi zvočniki, na stotinah
oken in verand, od prvega do desetega nadstropja, na strehah in na
vrhu tribun – zgoraj so gledavci, neštete glave moških in žensk, pa
ponekod med njimi tudi beli, rožnati, rdeči cvetovi muškateljca in
glavati kaktusi okrašeni z drobnimi bodečimi očesci. Med telesi spod na
trgu in glavami zgor se zgošča kot lepilo plast mlačnega septembrskega
prahu.

“... Toda mi vam tudi ob tej priložnosti zagotavljamo, da nismo prišli
zato, da bi kalili mednacionalne odnose...”, pravi zdaj nek drug moški
glas, “in da ne zahtevamo orožja in ne želimo prelivanja krvi, da nismo
zoper nobeno nacijo.” In medtem ko telesa spod na trgu vzdikajo
govorniku, pa glave na oknih, prikrajšane zaradi razdalje, s katere
spremljajo življenje in z nejasnim trepetom, ki kali veselje nad osvaja-
njem svobode, molče pokimavajo druga drugi in razvoju dogodkov
spod na asfaltu. Ottó Tolnai čuti na sebi njihove poglede. Tisoče oči
gleda Otta Tolnaia, ki gleda Lászla Véгла, ki gleda Miting solidarnosti v
Novem Sadu: ta verižna reakcija, verižno trčenje pogledov je temeljni
mehanizem umetniškega ustvarjanja in političnega ovaduštva in Ottó
Tolnai, ki je bil svoje čase pogosto opazovan, je razvil takšen samo-
obrambni sistem, ki je policijsko opazovanje sprevrgel v lasten umetniški
pogled. Zategadelj mu ni nerodno odkrito pogledati v oči svojim opazo-
vavcem. Opaža, kako se na posameznih oknih in verandah opazovavci
občasno menjavajo. Eni se umaknejo v notranjost stanovanj in pridejo
novi obrazi. Prejšnji so se umaknili z enega okna in se včasih pojavijo

na drugem, sosednjem, ali tudi nadstropje ali dva nižje ali višje. Le cvetlični lončki ostajajo na mestu. Eno okno na sedmem ali osmem nadstropju bližnje stolpnice je prazno, zaprto. Za šipo so bele spuščene zavese. Na verandi zraven okna sta zapuščena cvetlična lončka brez rastlin ali z neko nizko bilko, ki se je poleti posušila. Ta lončka, tako neopazna in nepomembna, s svojo izzivalno praznino, ki je tudi trg poln ljudi ne more zapolniti, delujeta srhljivo. Kje so lastniki teh lončkov? So se poskrili, pobegnili, odselili? So bili pregnani? Skoz zaprto okno in spuščene zavese najbrž nobeden ne gleda Mitinga solidarnosti, v teh šipah se ne odraža niti košček prizora, ne sončni žarek, ki je pred eno uro, uro in pol zapustilo zenit. Nemara da slepa okna in slepi ljudje ne vidijo v prostoru pač pa v času in da skoz to okno, skoz katero noben ne gleda, kaj se v zdajšnjosti godi, lahko natančneje vidi, kaj se bo dogodilo v prihodnosti.

Ne dolgo po Mitingu 25. septembra je izšel v madžarskem mladinskem tedniku Képes ifjuság Véglov članek Manjšina in pluralizem, napisan pred nekaj mesci za mednarodno posvetovanje slovenskega PEN-a pod istim naslovom, v katerem Végel pri obravnavi večinsko-manjšinskih relacij izhaja iz podmene, da tako kot znotraj vsake nacionalne večine obstaja tudi kulturna manjšina, tako tudi znotraj vsake nacionalne manjšine obstaja politična manjšina, pri tem je kulturna manjšina nacionalne večine sprejemljiva za manjšine, ki se pojavljajo znotraj drugih nacionalnih manjšin. Vsaka večina si po naravi stvari prizadeva integritati vase vse manjšinske pojave in kjer je večina, je tudi ideologija večine, ki v tem stoletju doživlja nenehno krizo. Ob Véglovem besedilu so objavili, gotovo ne po naključju, kot aluzijo na mogočo zamenjavo pluralizma in enostavno množico, slike treh kiparskih del poljske umetnice Magdalene Abakovicz, med njimi tudi posnetek svojevrstnega multiple Gruča iz 1987, ki predstavlja kakih deset pravilno razporejenih brezglavih moških figur v naravni velikosti, identičnih kopij, klonov togega brezživljenjskega izvirnika. Sivoprstene figure stojijo v položaju mirno na mrtvem parketu neke moderne galerije. Sodeč po močnih stopalih, bi lahko dejali, da je to vojska zmagovavcev. Po obglavljenih truplih, da je vojska poraženih. Lászlo Végel bi utegnil misliti, da tako podeseterjena zmaga ponavadi daje porazen občutek, medtem ko Magdalena Abakovicz, kot sicer tudi Véglova Judita, sluti, da se podeseterjeni poraz v perspektivi kaže kot zmaga.

Miting se je bil med tem že končal. Ljudje so se v počasnem pretakanju razdelili in razšli. Eni so šli proti Bulvarju 23. oktobra in po njem proti železniški postaji, drugi malo hitreje proti Izvršnemu svetu in Pokrajinskemu komiteju v središču mesta. Ozvočenje so izključili, glasovi so polegli v

enoličen šum, napetost je upadla, vse se je iz višine vzdignjenih rok in razvitih praporov pomalem spustilo na raven vsakdana.

Tudi sam Ottó Tolnai je odmaknil oči od oken in verand. Gledavci so se utrudili prej kot pa udeleženci, umaknili so se v sence svojih stanovanj. Tam zgor se prej izgubijo sledi minulih dogodkov: trdni dokazi ostanejo vedno pod nogami. (Ja, zmeraj noge: "Duša, kje pa so noge?" se je rogal Witold Gombrowicz svojim Poljakom, sit jalove vzvišenosti njihove poezije. Sicer pa je tudi Végel govoril o "srednjevzhodnoevropejcu", pa pravzaprav o samem sebi in priznal, da nikoli ne živi svojega življenja, da pa resno razglablja o vsem, kar je nad življenjem.) In spod življenja, na asfaltu, na betonskih kockah in steptanih zelenicah ležijo plastični kozarci, folije od sadnih sokov, speštan tetrapak, prazne cigaretné škatle, kosi časopisov, transparentov, pečena koruza in druge pečke, ogrizki jabolk, poteptano grozdje, povsod naokrog prazne pivske steklenice. Celo ročna ura s pol jermenčka, pohojena, z malim kazavcem zateknjenim med eno in drugo, malo naprej zelena moška nogavica, strgana. To je negativ filma, ki se je malo prej vrtel tam zgor (kjer je duša), si misli Tolnai. Noge na slepo teptajo po vsem tem, izognejo se samo steklenim steklenicam, jih prestopijo ali odrinejo. Obute v sandale, čevlje, športne copate, opanke, cikle, japonke: v tem je vsa razlika. Na nogah, ki se ustavijo pred Tolnajem, so domači copati. Zbegano gleda tiste copate, kakršne je videti po bolnicah ali pred stanovanji v samskih hotelih. Na misel mu pride stari znanec N., svoje čase stanovalec v eni bližnjih zgradb, ki je nekega jutra pred mnogimi leti, dejal ženi, da gre po časopis, stopil iz stanovanja, sedel v avto in se odpeljal za zmeraj. Ottó Tolnai se še ni odločil, da bo dvignil oči in pogledal tistega človeka. A se je N. vrnil, se sprašuje, je spet kdo kar v copatah odšel v svet? Potem zasliši tresk, kot zadetek krogle ali skale, pokanje stekla, zven stekla, žvenket črepinj, ki se zadevajo med padanjem. Čaka, odrevenel, na končen tresk in stok poškodovanih, a padec stekla se je zavlekel. S pogledom poišče prazno, zaprto okno, ki ga je malo prej odkril. Zdi se, da je okno celo; ne le steklo, tudi žarek svetlobe se na njem ni prelomil: hladen pravokotnik brez sijaja.

A nobeden ničesar ne opazi? Ottó Tolnai se ozre. Spet zagleda moškega z otrokom na ramenih in s transparentom v roki. Zdaj otrok mirno spi, z licem naslonjen na očetovo kodrasto teme, oče ga podrži z levico, tudi sam utrujem, z desnico vleče za sabo že strgano kartonsko parolo DOL S TISTIMI, KI JIH NAROD NE MARA. Pojenjuje tudi zven stekla, ki počasi še pada kot na upočasnjem posnetku, koščki stekla se zadevajo med padanjem, trejo se in se ostrijo, zableščijo se kot rezilo. Kje je Végel? A vsaj on vidi, kaj se dogaja?

Stevan Tontić

SARAJEVSKI ROKOPIS

STRAHOPETCI IN JUNAKI, ZRAK

Okrog mene se množijo
strahopetci in junaki,
cveteta strah in laž.

Zrak -

star naravni zrak nad novim državnim ozemljem,
ki januarja in februarja kristalizira v mlado sol,
z nastopom vojne pomladi začel je
zaudarjati po čisto človeških rečeh,
tako je za bolj pretanjene duhove že samo dihanje
postalo nekam naporno in skoraj nesprejemljivo.

GROZA

I

Sesute ulice. Sesuti koraki.
Sesute kletke ptic in zverinic imenovanih – ljudje.
Sesuti fantje v sesutih avtih.
Sesute lobanje v sesutih bolnicah.
Sesuti možgani na sesutih mizah.
Sesuto hihitanje deklice v sesuti kleti.
Sesuti fetusi v sesutih maternicah.
Sesute matere na sesutih gomilah.
Sesuto dihanje v sesutem državnem zraku.
Sesuto srce na sesutem hišnem pragu.
Sesuti bog v sesutem hramu.
Sesuta dežela pod sesuto kupolo neba.
Sesuti jaz.

II

Zdrobljena lobanja na zdrobljeni hrbtenici.
Zdrobljena ključnica.
Zdrobljene medenične kosti porodnice.
Zdrobljene mlade koščice v mladem mesu.

Zdrobljene krogle zraven zdrobljenih zidov.
Zdrobljeni samoglasniki v zdrobljenih izdihih.
Zdrobljena kolena dečka v zdrobljenem naročju očeta.
Zdrobljeni instrumenti v zdrobljenih rokah zdravnika.
Zdrobljeni cvetni listi rož v zdrobljenih vrtnih posodah.
Zdrobljene molitve v zdrobljenih jezikih.
Zdrobljeni jaz.

III

Zmedene zveri v zmedenih zavetiščih.
Zmedeni otroci v zmedenih igrah.
Zmedeni kupci kruha na zmedenem trgu.
Zmedeni potniki v zmedenem avtobusu.
Zmedeni glas napovedovavca z zmedenimi poročili.
Zmedena sveča v zmedenem podzemlju.
Zmedena pljuča v zmedenem zraku.
Zmedeni cvet na zmedenih vejicah.
Zmedeni vojaki z zmedenimi puškami pripravljenimi na strel.
Zmedeni novi državniki v zmedenih kabinetih.
Zmedeni članki v zmedenih časnikih.
Zmedeni glasovi sorodnikov iz zmedenih sosednjih držav.
Zmedena voda v čajniku v zmedenem predvečerju.
Zmedeni anestetiki v zmedenih vitrinah.
Zmedena pleča pod zmedenimi palicami.
Zmedena vagina zmedene učenke.
Zmedena duša stisnjena v zmedenem mesu.
Zmedeni jaz.

OBRAZ

Edina cela vrata
v razbitem stanovanju
sem postavil pred edino še
nerazbito okno:
tam spi moja najbolj mila,
moja deklica.

Bojim se,
da se ji šipa
ne bi sesula v prejasen obraz
in skazila to
nebeško lepoto,
zaradi katere, mislim, tudi sonce vzhaja.

PRENOČIŠČE

Ko me je mrak ujel v središču mesta
in se nisem več mogel vrniti domov na periferijo,
sem šel prenočit k prijatelju,
Muslimanu.

Gospodinja mi je pripravila posteljo hčere,
ki je na začetku vojne pobegnila v Beograd,
skupaj s svojim dragim,
in iz Beograda kmalu še naprej, iskaje rešitev
zase in za svojo ljubezen.

Legel sem -
mravljinici svetoskrunstva so mi šli po hrbtu in po udih.

Tedaj je radio poročal,
da so v našem kraju poklali večjo skupino ljudi
iz prijateljevega plemena -
vest, ob kateri mi je zatrepetalo srce in začelo biti močnejše.

Pomislil sem,
kakšna divja pravičnost bi bila v tem,
da me kdo izmed prijateljevih sosedov,
nekdo med pregnanci pod isto streho,
vedoč, kdo sem in kaj sem,
zakolje pred zoro kot žrtveno zver,
da se krvi kolikor toliko zadosti
in oznani po nožu, na mojem suhem vratu,
prastari zakon ljudi.

ZLATE PALICE, DIHANJE

V zlatih palicah plačujem
svoje tukajšnje dihanje,
vznemirjene izdihe zarezujem na rovaš
snovi, iz katere sem ustvarjen.
V zlatih palicah, v katere nalomim
to neznatno telo,
poravnam ceno vdihov in izdihov,
nekoga, ki že ni več meni znani "jaz"
pa tudi ne kdo drug.

BOŽANSTVO ALKOHOLA, ANEKDOTA

Neke noči v kleti,
po večurnem pljuskanju granat po naši četrti
in našem trgu,
ko so že popustili vzdihi obupa
in so pojenjala vprašanja *kako to?, zakaj?*,
je upokojeni voznik, invalid Džemal T.,
privlekel iz teme kletne shrambe
steklenico viskija, letnik 1962,
in jo spustil iz roke v roko,
z ust na usta,
ki so se združila v hvaležnosti, v slavitvi alkohola,
milosti, ki smo jo v tistem hipu jemali
kot dokaz božje eksistence:
– neprimerljivo znamenje je preželo vznemirjena
telesa moških in žensk.
V polmraku, skrivno,
sem proglasil za svetega našega darovavca,
ga posvetil za duhovna.
Resnično, kot tak se je izkazal, v temi
kakor tudi pri dnevni svetlobi,
ko nam je daroval vsaj enkrat tedensko butelko žganja,
namenjeno za svatbo pobeglega sina,
– obreda noben ni zamujal,
tudi žene notornih pijancev ne, ki so s prezirom
v mirnem času vreščale zoper aperitiv,
ko bi v nedeljo sedli k omizju,
v nedeljo – pri poskusu skupnega življenja.

DREK IN PRITLIKAVCI

Pod srebrne prage,
pod zlata okna
vdirajo od spod gomile dreka,
na svojem pohodu proti zenitu.

Z njih se glasijo pridige pritlikavcev
o zdravju in prihodnosti,
ljudstvu božjemu strasten klic,
naj se v dosegljiva nebesa zgrne -
v slavo slave.

Naokrog trupla modročrna.
Groza.

HVALA TI, SMRT

Hvala ti, smrt.

Samo ti mi daješ moč,
da lahko prenesem ta naval gorja
v moje "življenje".
Samo ti, mamica.

Moja duša je trdna,
jasna in odločna,
mišice mi trhlijo.

Če tebe ne bi bilo,
v kaj bi se, ljuba moja,
že sprevrgel?

Tako sem miren,
dokončno zbran,
sam s sabo, kot pred obličjem božjim,
zaprt v skafander svojega telesa,
ki ga že odlagam od sebe,
jaz – tvoj sin, ti smrt,
ki te iščem od trenutka samega rojstva
in se prepuščam snu o neobstoju.

UMAKNI SE, DUŠA

Umakni se, duša.

A ne vidiš, da je končano
tvoje bivanje v družbi sveta?
Zaman sta tvoj krik in drget
skoz zunanjo zgodovino in prostore.
Samo trepet je tvoj trepet
in trepečeš, dokler si še.

Umakni se, duša. Halje preobleci,
halje barv nevidnih.
Vzemi nase, česar drugi noče,
spusti se v kraje, ki sem jih komaj sanjal.
Pomešaj se s prvino, z neslovesnim.
Umij v pepelu. Oženi s smrtjo.
Smrt je tvoj bog. Čist in tih.

ANDRIČEV SPOMENIK

Ob stoletnici rojstva

Na kraju, kjer je v mračni samoti
stal,
z macolo
fanatikov
razbit
Andričev spomenik,
se zdaj -
v nočeh pregonov in klanja
bel plamen k nebu vije,
neviden očem slepih hlapcev
sovraštva kot usode.

Drugje, v isti deželi, v mraku iste krvi,
poslušam pogovor Andričevega plamena
z dušami pregnanih in ubitih,
ki se kdaj pa kdaj, ko v višavah pritisne mraz,
spustijo v svoje gaje,
se topé na dragih barvah domačije,
kot snežinke v ognju,
snežinke-dušice, katerih kristalne ostanke
pesnik Bosne, modrec žalosten, zлага v svoje
neprebojne škatljice iz zlata in diamantov.

Vujica Rešin Tucić

O LJUDJE, REŠITE VOJNO

SPOMIN NA JOSIPA SEVERJA

Od takrat je minilo že celo desetletje in več. V zagrebškem listu *Oko* je Josip Sever (1939 – 1989) objavil nekaj preroških pesmi, napisanih na naslov, ki nam je bil takrat še nepoznan. Danes to žal še preveč poznamo. Sever je poslal sporočilo vsem, ki bojo preživeli. Po vsem sodeč, "vrača se vojna v diplomacijo" (to je njegov izraz). In kako je ta vrnitev zaželena in pričakovana, še bolj povzroča trepet v srcih /?/ tistih, ki so to vojno pripravili in jo začeli.

Neverjeten je vpogled Josipa Severja, kultnega pesnika avantgarde sedemdesetih let, v za tisti čas nepredstavljivo in vsesplošno kataklizmo jugoslovanskih narodov.

Napovedal je "konec" komunizma v pesmi *Pošast Evrope kroži po komunizmu*:

Mar je to razpad Sistema dela
Sistema ljubezni, ko so ločeni
tisti, ki se ljubijo...

Sever je odkril skrivnost "novega svetovnega reda" v pesmi *Predsednik Združenih Histeričnih Držav*:

Tu je malo drgetov
In pravih požeruhov
Za vse to nepožrto meso človeštva...

Sever je napovedal bratomorno vojno Srbov in Hrvatov v pesmi *Balada o hrvaškem in srbskem jeziku*:

In ko se definitivno pobijejo,
pravzaprav vzajemno pokoljejo
srbske in hrvaške besede
kaj potem preostane?
Nemara nemi jezik...

In nazadnje, Josip Sever je domiselno razkril vojnohujškaško brezumje v pesmi *O ljudje, rešite vojno*, česar nismo razumeli: vojne so bile neke drugje, umirali so drugi.

Neodpuščljivo je, da sem zatajil njegovo tragično smrt.
Kratko malo, nisem je mogel sprejeti.

Preplaval me je neznosen občutek groze in gnusa nad vso mizerijo človekovega obstoja, zadušenega v banalnostih in neizmerni neumnosti.

Našli so ga, kot so mi povedali, na poledenelem zagrebškem asfaltu, hladnega jutra, 28. siječnja 1989, brez vsakršnega dokumenta. Težkega vnetja pljuč ni mogel preživeti.

Po tistem sem se spomnil nekega prizora iz Varšave. Ko sem se iz zakajene kavarne napotil v gluho noč evropskega severa, sem pred vhom pod bičanjem dežja videl ležati moža brez čevljev na nogah. Nekam preveč ravnodušno so povedali, da je to največji živi poljski slikar.

Resnično, države, ki svoje največje sanjače zapuščajo kot plen pouličnih spopadov za goli obstanek, si zaslužijo največji prezir.

Z Josipom Severjem je izginila cela pesniška galaksija.

Niti slutil nisem, da bo politično brezumje v naši državi kmalu izbrisalo z obličja sveta kar celo človeško veselje.

V letu njegove smrti je izšla knjiga *Borealni konj* (Mladost, Zagreb 1989), v kateri je bilo zbrano vse, kar je napisal. In tega ni bilo veliko. Samo dve pesniški zbirki, *Diktator* (1969) in *Anarhokor* (1977). Živel je na Kitajskem in v Sovjetski zvezi. Poznal je Alekseja Kručohina, o čemer je napisal svoje pričevanje. Pisal je ruske pesmi. Maestralno je prevajal Majakovskega. Pred opozorilom, da moramo "rešiti vojno", že leta 1969 pa nas je opozarjal:

različni so praporji vendar isti strah
v katerem so se znašli ljudje
in obzorja zapirajo
njihove črne misli.

Takrat smo bili gluhi za svoje pesnike, danes imamo ušesa večja od glave, a se komaj kaj sliši. Brezdanji prepad politične norosti, v vsej strahotnosti, je opisan v Severjevi pesmi *O ljudje, rešite vojno*. S tem opisom se moramo seznaniti:

O ljudje, rešite vojno
Pobijati se moramo
Ni prav, sejati žito, otroke, gojiti živino
V žensko je treba vsaditi jok
In potem iz nje izvleči sveže okostje
Z žebli otroka pribiti na gred
ali deblo hrasta
O ljudje, rešite vojno!

Kako čudovit je pogled na vojni predel
Kjer je prekrasna glasba
Smrten krik

Kjer seže nož v prsi, krogla v tilnik
 Kjer se šopirijo razkošni mrhovinarji
O ljudje, rešite vojno!

Nemara mora po takšnih verzih nastopiti tišina? Toda kaj početi s človekom, ki jih je zapisal? Je to človek "iz ljudstva"? Iz katerega ljudstva? Kdo je to bil, zakaj ga nismo prej prepoznali? Zakaj njegovega in njemu podobnih glasov nismo slišali?

Poznal sem Josipa Severja.

Tudi med pisci se je gibal kot zombi. Videl je več kot vsi ostali in življenje ga je nemara ravno zaradi njegove jasnovidnosti enostavno izbrisalo. Ni mu bilo pomoči. Suhoten, upognjen kot krhka bilka v vetru, ozkih ramen, z redkimi azijskimi brkci nad sploščenimi ustnicami, je bil utelešeni azket. A je le živel med ljudmi. Nekako beraško gosposki je bil ta težaven mož, v nasprotju s samim sabo, neskončno vase zaljubljen – in imel je prav, bil je veličasten – znal je biti dober in hudoben, genialen in pritlehen, nemočen in obenem močnejši. In nekako smo zmeraj čutili, da nam je izkazoval milost, ker je bil z nami, pa ni pripadal nam. Pripadal je samo svojemu delu in vse mu je odpuščeno. Ali tudi nam?

List Nezavisni, Novi Sad, 22. julij 1994

UBIJAJ TUDI TI, DOKLER ŠE UTEGNEŠ

Lahko je reči človeku: "Vsi ljudje smo smrtni..." Njegov pogled je potr, kakor da je smrt njegova sestra. Če pa mu ponudiš, da lahko takoj umre, da ga takoj ubiješ, ti bo z zobmi iztrgal grlo, ubil te bo kakor žival!

Kaj je smrt za nas ljudi? Kaj je sploh življenje za nas ljudi?

Tvoja blaga človeška roka bo izbrisala s tega sveta komarja, pravično in z lahkoto – komarja, skesanega krvosesa. Je bil on življenje? Življenje najbrž ni samo eno? Obstoj najbrž niso le sanje?

Nikoli ne reci "pokojni" – pokojni boš tudi ti.

Mravlja pod tvojo nogo bo umrla, pa naj si jo videl ali ne. Človek na muhi tvojega snajperja bo padel, dobro viden in takoj pozabljen. Nekdo ima raka – njegov je, ni tvoj – umrl bo. Tisti, čigar glavo v globini objame voda, utonil bo. Tisti, ki skoči z dvajsetega nadstropja, je že mrtev.

Kaj zate pomenijo te besede, katerih odmev prihaja iz velike daljave sveta, ki izginja: beseda "mrtev", beseda "umrl", beseda "padel"?

Ubij tudi ti, dokler še utegneš!

Ubij dan, ki se svita, ubij cvet, ki te gleda s plavimi očmi.

Umre naj vse, vsi naj umro.

Umrla bo ulica, v kateri si se rodil. Umrlo bo nebo, v katero si zrl – je

Umrla bo ulica, v kateri si se rodil. Umrlo bo nebo, v katero si zrl – je že mrtvo. Umrli bojo vsi, ki so zdajle še živi.

A veš, ti, človeško bitje, kaj je to smrt in ali je sploh kdaj bila?

Kaj je zate smrt matere? Ti oče še ni umrl (a da je umrl?)? Vsi bojo pomrli. Pomrli bojo najboljši prijatelji, edini. Umrla bo domovina, je že umrla. Pa ja ne boš imenoval za domovino tole smrt, ki jo živiš? Ne čakaj, ubij tudi ti, dokler še utegneš! Ubij večkrat, ne le enkrat. Bodi srečen. Naj jočejo, naj ihtijo tisti, ki niso ubijali. Tudi oni bojo pomrli.

Si sploh kdaj stal nad krsto, v kateri je bil nekdo tvojih? Si tudi ti jokal, in ga hitel zasuti, da ga mrtvega ne bi več videl? Si potem dolgo žaloval, trepetal pred novo smrtjo, pa nikdar za svojo lastno?

Kaj v tebi živi, če še nisi ubil?

Kaj v tebi umira, če si že ubil?

Nežnost, poljub, nežna roka, tiha solza, dobrota?

Si ponosen, ker pripadaš človeškemu rodu?

Si srečen?

Si vedel, ubijavec, bled zaradi plačila,

da v rani, ki tuli, spi živi molk

in da bo prepad na koncu poti

povrnil pesem brata v roke hudodelca?

Nikdar ne pade en sam, uboj prinaša dva:

mrtev je tudi tisti, ki s kroglo očesa zre,

kako plošča telesa postane plošča ledu

in kako se obe telesi bojita.

Bojita se tistih, ki so vse besede slišali

v svojem kriku in bojita se

slepih muh, ki jih vidijo tisti, ki niso zaspali.

Oskar Davičo Ubijavci

Ne prepuščaj drugemu, ubij ti! Smrt svetu in tvojemu očesu nad svetom. Smrt ribam v vodi in pticam na nebu. Pogine naj nasmeh na človekovem obrazu. Naj pogine nežnost pod zvezdami. Naj umro zvezde. So že mrtve. Mrtva so morja, mrtve reke in jezera. Ubij jih s pogledom.

Čigav glas je to, ki moli nad našimi človeškimi vodami? In kdo ihti nad usodo v megli?

Jaz – povzdignjen iz zvočnega legla mnogih pomorov

Za jezik, ki ni mrtev, za razlike,

Za podobnosti, ki to tudi niso,

Jaz – pokol druge narodnosti, jaz – prodiranje

bodala v vratove

Druge, prve in tretje narodnosti, v korenino
groze obstoja

Pete, devete in stote narodnosti, katerih sem
vsem skupaj

Njihovo celotno število, jaz – vsaka druga

Manjšinska narodnost na zemlji brez pravic

Drugod bojo prve pa svoje in druge pa tuje
narodnosti

Jaz, ki sem ves iz teh drugih posiljenih

Narodnosti, imenovanih kakorkoli.

Oskar Davičo lhtenje nad usodo v megli, *Univerzal*, Tuzla 1988

Glej nebo, v njem ni milosti. Poglej na zemljo, na njej ni ljubezni.

Časnik Nezavisni, Novi Sad, 29. julij 1994

